

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΣΠΥΡΟΣ ΜΙΝΩΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 124ΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Μυστικὲς φωνῆς (ποίημα)	Μαρίνου Σιγούρου
Ο ΣΟΛΩΜΟΣ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ μελέτη τοῦ Θ. Ξύδη	
Οἱ μαθηταὶ τοῦ Σολωμοῦ [διάλεξι]	Ἀρίστου Καμπάνη
Ἀνέκδοτον ποίημα καὶ ἐπιστολὴ Ἀλ. Ραγκαβῆ πρὸς Μαρκοῦν	Κ. Παλατιανοῦ
Γλάδστων καὶ Δούσμανης	Σ. Θεοτόκη
Οἱ Ἑβραῖοι ἐν Κερκύρᾳ	Κ. Παλατιανοῦ
Τὸ Β'. Πανιόνιον Συνέδριον.—Ἐφημερίδες καὶ Περιοδικὰ	

ΑΘΗΝΑΙ } ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1938
ΕΤΟΣ ΙΒ'.

ΤΙΜΗ ΔΡΑΧ. 15

ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ
ΙΟΝΙΟΥ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑΣ

Ἐτησία Δραχ. 75

Δημόσια Γραφεῖα καὶ
ὀργανισμοὶ » 200

Ἐτησία ἐξωτερικοῦ δολλάρια 4

Διαφημίσεις : Ὀλόκληρος σελὶς ἐξωφύλλου Δραχ. 1500

Ἡμίσεια » » » 850

ΕΚΔΟΤΗΣ—ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΣΠΥΡΟΣ ΜΙΝΩΤΟΣ

Ἐμβάσματα, συνεργασία καὶ ὅ,τι
ἄλλο σχετικὸ μὲ τὸ περιοδικὸ
ἀποστέλλεται στὴ διεύθυνση :

Κον Σπύρον Μινώτον
Ταχ. Θυρίς 202 Ἀθῆναι

ANTHOLOGIE IONIENNE.—Revue d'histoire et de folklore.

Directeur : SP. Minotto (avocat)

P. Box. 202. Athènes (Grèce)

Πλησιάζει νὰ ἐξαντληθῇ

Τὸ ΛΕΥΚΩΜΑ ΜΑΒΙΛΗ

τῆς «Ἰονίου Ἀνθολογίας»

152 σελίδες.—Ἀγνωστες εἰκόνες καὶ αὐτόγραφα τοῦ

Ποιητοῦ σὲ φωτοτυπία.—Ἀνέκδοτες ἐπιστολές.

Νέες βιογραφικές, κριτικὲς καὶ αἰσθητικὲς μελέτες.

Ἐπιλογή ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα περὶ τοῦ Μαβίλη γραφέν-
τα ἀπὸ τὸ 1888.

Τιμᾶται διὰ τοὺς συνδρομητὰς

δραχ. 50

Διὰ τοὺς Ὀργανισμοὺς καὶ Γραφεῖα

» 100

Ἐκδοσις πολυτελὴς εἰς περιορισμένον ἀριθμὸν
ἀντιτύπων.

Παρακαλοῦνται θερμῶς οἱ κ. κ. Συνδρομηταὶ νὰ ἐμβάσουν
τὸ ταχύτερον τὰς καθυστερουμένας συνδρομάς των.

Τυπογραφεῖον : ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Δ. ΠΕΤΣΑΛΗ

Ὀδὸς Φιλοθέης 5.—Ἀθῆναι.—Τηλέφωνον 22-062

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1938

ΤΕΥΧΟΣ 124^{ον}

ΕΤΟΣ 12^{ον}

ΜΥΣΤΙΚΕΣ ΦΩΝΕΣ

Ἀργές, γοργές, βαριές, μισοσβημένες,
ὀλότρεμες καὶ παραπονεμένες
πῶς με κράζετε, μυστικὲς φωνές !
μὲς στὴν πνοή σας ποιεῖς ψυχὲς θρηνοῦνε
καὶ γυρέβουν νὰ νεκραναστηθοῦνε
κάποιες θύμῃσες ξένες, μακρινές ;

Ἀντίλαλοι τοῦ φόβου, τῆς ἐλπίδας,
τῆς ἀγάπης, τοῦ μίσους, τῆς φροντίδας,
τοῦ καημοῦ, τῆς λαχτάρας, τῆς ὀργῆς,
μέσα μου γεννηθήκατε μιὰ μέρα ;
ἢ φτάνετε μὲ τὰ φτερά τοῦ ἀγέρα
σὰν βούησμα τῆς πολύμοχθης ζωῆς ;

Τὰ βάσανα τοῦ κάμπου καὶ τῆς χώρας,
τὰ πάθη κάθε τόπου καὶ κάθε ὥρας
πῶς τὰ ζῶ μοναχὰ σὲ μιὰ στιγμή . . .
καὶ ἀδάμαστος μαζί καὶ ἀπελπισμένος,
ἀπ' τὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου χτυπημένος,
γιά ὅλους γρικῶ τῆς μάνας τὴ στοργή.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΔΩΡΕΑ καὶ Χατῆ

20.8.85

ΗΜΕΡΟΜ.

36816

ΑΡΙΘ.

Ὁ γέρος, ὁ φτωχός, ὁ ἔρμος, ὁ ξένος,
ὁ ἀλήτης, ὁ ὀρφανός, ὁ ἀποδιωγμένος,
ὁ νάφτης, ὁ ζητιάνος, ὁ φονιάς,
ὁ ἀσκητής, ὁ στρατιώτης, ὁ χωριάτης,
ὁ δουλεφτής, ὁ ἄρρωστος, ὁ ἀκαμάτης
πῶς μοῦ μιλοῦν στὰ βάθη τῆς καρδιάς!

Στὸ σκληρὸ τὸν ἀγῶνα πόσοι σκλάβοι . . .
ἄσβηστη φλόγα τὸ αἷμα τους ἀνάβει,
καὶ ὁρμοῦν νὰ φτάσουν ἴσκιους πλανερούς,
ὁ πόνος ὁ ἱερὸς πῶς τοὺς ἀγιάζει!
μιά δύναμη τυφλή τοὺς ἐξουσιάζει
σὲ ὅλους τοὺς τόπους, σὲ ὅλους τοὺς καιροὺς.

Ὅλοι τους, σὰν ἀδέρφια μου, μὲ κρᾶζουν,
τὰ πάθη τους τὰ σπλάχνα μου σπαράζουν
κι' ἀνθεῖ σὰν ρόδο κάθε τους πληγὴ,
κάθε πικρὸ τους λόγο πῶς τὸν νοιώθω!
κάθε ὄνειρο κρυφὸ καὶ κάθε πόθο,
κ' ἡ βλαστήμια τους εἶναι προσεφχὴ . . .

Κ' ἡ φωνὴ των, σὰν νᾶτανε φωνὴ μου,
ἀντηχεῖ, σὰν νὰ βγαίνει ἀπ' τὴν ψυχὴ μου,
καὶ μὲς στὴ σκοτεινιά καὶ μὲς στὸ φῶς,
μοιρολόγι πού πάντα ξαναρχίζει
πονοστέναχτο καὶ τὸ πλημμυρίζει,
κάποιος ρυθμὸς ἀπέραντος κρυφός.

Σὰν μιὰ φωνή, πού μὲ ἄλλη φωνὴ σμίγει,
χίλιες φωνές στὸν ἦχο της τυλίγει
κι' ὅλους τοὺς πόθους κι' ὅλους τοὺς θυμούς,
φωνὴ πού πότε τρέμει νικημένη
καὶ πότε ἀντιλαλεῖ ζωντανεμένη
σὰν θρῆνος πάνω σὲ ὅλους τοὺς καημούς.

Μιὰ φωνή—γιὰ ὅλες τίς φωνές τοῦ κόσμου
κ' εἶναι πνοή της κάθε στοχασμός μου
πού ἀνασταίνει λαχτάρεις μακρινές...—
Ἀργές, γοργές, βαριές, μισοσβημένες,
ὀλότρεμες καὶ παραπονεμένες
πῶς μὲ κρᾶζετε μυστικὲς φωνές!

(1930)

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΙΓΟΥΡΟΣ

Ο ΣΟΛΩΜΟΣ

ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Τοῦ κ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΞΥΔΗ

Ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις ἐξετάστηκε τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, τόσο ὥστε νάχη ἐξαντληθῇ σχεδὸν κάθε πλευρὰ—ἂν καὶ ἡ ἀληθινὴ ποίηση, ὅπου ὑπάρχει, πάντοτε τροφοδοτεῖ τὸν στοχασμό.

Τὸ ἐρώτημα πού θέτω πρῶτο, θέλοντας νὰ συμπυκνώσω τὸν θαυμασμό, πού ἀπὸ τὸ πρῶτο ἀντίκρουσμα ὑψώνει ἡ ποίηση τοῦ Σολωμοῦ, κ' ἀντιμετωπίζοντας τὴν παιδαγωγικὴ σημασίαν τοῦ ἔργου του, συνίσταται σ' αὐτό: Εἶναι παιδαγωγὸς ὁ ποιητής; Στὴ σειρὰ τῶν σκέψεων, αὐτὸ προβάλλει ὡς ἀφετηρία. Ἡ παιδαγωγικὴ πράξις, τὸ διαισθανόμεσθε, ἔχει συνάφεια πρὸς τὸν ποιητικὸν λόγον. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δημιουργίης τοῦ ποιητῆ, πού ποίημα τ' ἀποκαλοῦμε, δὲν εἶναι τὸ ὑποκειμενικὸ ἀπαύγασμα μιᾶς στιγμῆς, οὔτε τὸ τυχαῖο γέννημα πού ἔθρεψε τάχα τὸν αἰσθαντισμὸ τοῦ ποιητῆ μόνο. Προχωρεῖ πολὺ πέρα ἀπ' αὐτό: εἶναι ἡ συνισταμένη τῶν συνειδήσεων τῶν συγχρόνων ἀνθρώπων, τῶν στοχασμῶν, τῶν ἀντικειμένων, τῶν τόπων, τοῦ χρόνου, τῆς ζωῆς. Ὅλο τὸ πλάτος τῆς ἔννοιας τοῦ παιδαγωγοῦ τὸ γεμίζει ὁ ποιητής, ὁ ἀληθινὸς βέβαια ποιητής, χωρὶς μάλιστα τὴ στενότητα ἢ τὴν αἵρεση, πού ἀναγκαστικὰ εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀκολουθήσῃ ὁ ἐπαγγελματίας παιδαγωγός. Ὁ ποιητής αὐτόκλητος, σπρωγμένος ἀπὸ τὴ φύσιν τῆς ἰδίας του οὐσίας, πού εἶναι καὶ ἡ ἀρετὴ του, ἔρχεται νὰ διδάξῃ, νὰ φρονηματίσῃ, νὰ δδηγήσῃ, νὰ κατευθύνῃ, νὰ τονώσῃ. Παραδίδοντας στὴ γραμματολογία τοῦ ἔθνους τοῦ ἑνα ἔργο, ἀφθαρτὸ ἀπὸ τὸν χρόνον, μπορεῖ καὶ γίνεται ὁ αἰώνιος διδάσκαλος τοῦ ἔθνους του καὶ κάθε ἡλικίας ὁδηγητής. Ἀναδρομὴ ὅποιαδήποτε στὴν πνευματικὴ ἱστορίαν τῶν λαῶν ἀπαντᾷ ἀξιωμακάριστα, θάλεγα, στὸ πρόβλημα πού θέλουμε. Οἱ μεγάλοι ποιητὲς γίνονται φορεῖς διδαγμάτων ἀδιάφθορης ἀξίας στοὺς λαοὺς των καὶ στὴν ἀνθρωπότητα. Γιατὶ αὐτοὶ μόνο στοχάστηκαν τὸν ἄνθρωπον στὸ πραγματικὸ βῆμα τῆς ὑποστάσεώς του καὶ τὸν ἐξέφρασαν μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ τραγουδιοῦ τους, πού τὴν κινεῖ ἡ πλούσια προσωπικότητά τους μὲ τὴν ἰσχύον τοῦ λόγου καὶ τῆς ζωῆς. Κι' εἶναι τόσο χαρακτηριστικὸ πᾶσι τοῖς φορὰ πού θὰ σταθοῦμε σὲ ἀξιόλογη σελίδα τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, πού κ' αὐτὴ, μὲ τὴ δημιουργίαν της,

εἶναι ἐφαρμοσμένη παιητική λειτουργία, ἣν συναντήσουμε στὰ παιδαγωγικά ἰδεώδη τῶν ἔθνων καὶ τῶν ἐποχῶν, στὰ γνωρίσματα τῆς ψυχῆς, στὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς ἀγωγῆς, τὰ ὀνόματα τῶν ποιητῶν, πού δὲν παύουν ν' ἀτενίζουν τὰ προβλήματα τοῦ παιδαγωγοῦ· μὲ τὴν ἀποκάλυψη καὶ μὲ ὅλο τὸ βάθος. Τὸ ἀπόφθεγμα, τὸ γνωμικό, τὸ παράγγελμα τοῦ ποιητῆ, πού τὸ δανεῖζεται ὁ παιδαγωγὸς κάθε φορά, δὲν εἶναι τυχαῖα εἰπωμένοι· ἔχει ὀργανική σχέση πρὸς τὴ ζωὴ ὅλη καὶ πρὸς τὸν κύκλο τοῦ πνεύματος, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι καὶ πληρέστερο καὶ σημαντικώτερο. Παιδαγωγὸς πού ἀγνόησε τὸν μεγάλο ποιητὴ τοῦ ἔθνους του, ἀσφαλῶς δὲν ἀξιολόγησε ὅσο ἔπρεπε τὸν προσορισμὸ τοῦ ἔργου τῆς ἀνατροφῆς, οὔτε ἀπέδωσε ἀποστολική σημασία, ἐσωτερικὴ πνοή, στὴν ἐπιστήμη τῆς ἀγωγῆς.

Εἰδικά, στὴ μελέτη αὐτῇ, μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ ἂν εἶναι παιδαγωγὸς τοῦ ἔθνους μας ὁ Σολωμός. Ὁ τίτλος τοῦ ἔθνικοῦ ποιητῆ, πού τοῦ δόθηκε ἐπάξια, τὸν στεφανώνει ἀνάλογα πρὸς τὸ ἔργο του, πού εἶναι θρόνισμα μιᾶς ὑψηλόφρονος ποιητικῆς συλλήψεως. Ὁ ἴδιος αὐτὸς τίτλος, τοῦ ἔθνικοῦ ποιητῆ, μᾶς δείχνει τὸν δρόμο· γὰρ νὰ πλησιάσουμε τὸ παιδαγωγικὸ νόημα τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ. Τὸ νόημα αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε, μὲ τὴ μελέτη αὐτῇ, νὰ τὸ συλλάβουμε.

Πρὶν ὅμως ἀπὸ κάθε ἄλλο, θάναί ἀνάγκη νὰ ἐξετάσουμε ὡς προϋπόθεση ἀναγκαία, πῶς εἶδε ὁ Σολωμός τὸ ἴδιο ἀντικείμενο τῆς ἀγωγῆς, πού ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἐλπίδα καὶ τὸν σκοπὸ τοῦ ἔθνους· τὸ παιδί. Ποιητὴς πού ἔμεινε ἀσυγκίνητος ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ παιδιοῦ, πού ἀγνόησε στὴ λύρα του τὸν παιδικὸ τόνο, στερεῖται ἀπὸ τὸ ὑπόβαθρο πού στηρίζει τὴν ἔθνικὴ καὶ τὴν παιδαγωγικὴ ἀξίωση τοῦ ποιητικοῦ ἔργου του.

Στὸν Σολωμὸ ἀπὸ τίς πρώτες προσπάθειες ἕως τὰ τελευταῖα του σχεδιάσματα, ὑπάρχει ἡ ἐξύμνηση τοῦ παιδιοῦ, μὲ τρυφερότητα καὶ παρατηρητικότητα, μὲ γνώση καὶ ἀγάπη. Τὰ σημεῖα αὐτὰ τοῦ ἔργου του σύντομα θὰ τὰ ξεχωρίσουμε. Μὲ τὴν ἴδια μέθοδο, πού ἡ Παιδαγωγικὴ τὴν ἐφαρμόζει, τὴν παρατήρηση, κι' ἀκόμα μὲ τὴν εὐρύτερη συνείδηση τοῦ ποιητῆ, ὁ Σολωμός ἀτενίζει πρὸς τὸ παιδί. Τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα, πού ἀποτελεῖ τὴ φροντίδα τῆς ἀγωγῆς, ἐξαίρονται κι' ἐδῶ ὡς ἕνας ἄξονας στὸν ὁποῖο περιστρέφεται ἡ ποίησή του. Τὴν ἴδια θεμελιώδη, βοηθητικὴ ἐπιστήμη, τὴν ψυχολογία, θέτει σ' ἐνέργεια κι' ἐδῶ, ὁ ποιητής. Τὴ δύναμη τῆς ἀγωγῆς, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, τὴν παραδέχεται, κι' ὅλους τοὺς παράγοντές της, τὴ φύση, τὴν ἔμφυτη προδιάθεση, τὴν οἰκογένεια, τὴν κοινωνία, τὸ ἔθνος, τοὺς λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του. Ἀκόμα, τίς δυνάμεις τῆς παιδικῆς ψυχῆς, τὴ φαντασία, τὴν ψυχολογικὴ ἔννοια, τὸ συμπαθητικὸ συναί-

σθημα, τὴν ἀψιθυμία, τὴν ἀνάπλαση τῶν συναισθημάτων, τὴν ὁρμή γιὰ κίνηση—μὲ καθαρὸ μάτι τὰ διακρίνει στὸ παιδί ὁ Σολωμός, ἐκεῖ πού ἀκριβῶς αὐτός, σὰν ἀνώτερος ποιητής, θέτει διαρκῶς σ' ἐνέργεια τὴν ὁλκὴ τῆς δικῆς του προσωπικότητας, τὴ λογικὴ ἔννοια, τὰ διανοητικὰ συναισθήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἰδίως ὑπάρχει τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ, τὸ ἠθικὸ συναίσθημα καὶ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα, κι' ἀκόμα τὴν ἐλεύθερη βούληση καὶ τὸν ὑψηλὸ χαρακτήρα, πού διαρκῶς ἐκφράζονται ἀφομοιωμένα πρὸς τὴν ποιητικὴ του σύλληψη καὶ στὴ συνεχῆ προσπάθειά του γιὰ τὴν ἀνέφικτη τελείωσή τους.

Καὶ κάτι, ἀκόμα σπουδαιότερο, γὰρ τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ πού ἀφοροῦν τὸ παιδί: Δὲν γράφηκαν ἀπὸ τὸν ποιητὴ, εἰδικὰ γιὰ τὸ παιδί. Τὸ παιδικὸ ποίημα μόνον του συντελεῖται, χωρὶς τὸ προδιαγεγραμμένο σχέδιο. Ἐνῶ ὑπάρχει ὀρισμένο ἰδεῶδες, ἀπὸ τὸ ὁποῖο διαπνέεται, ὅμως τὸ παιδικὸ ποίημα ἐπιδρᾷ στὸ παιδί, χωρὶς ὁ ποιητὴς νὰ ἔθεσε ὡς σκοπὸ ἀπὸ πρῶτα τὸν παιδικὸ χαρακτήρα τοῦ ποιήματος. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ κάπως λανθάνουσα διαπότιση τῆς συνειδήσεως τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὴ στοργὴ πρὸς τὸ παιδί, καθιστᾷ ἄρτια τὰ ποιήματα πού τὸ ἀφοροῦν καὶ τὴν παιδαγωγικὴ σημασία τοῦ ποιητικοῦ ἔργου ὑπογραμμίζει.

Σταχυολογοῦμε τὰ σημεῖα, ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, πού εἰν' ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸ παιδί, καὶ ὅπου εἰσάγεται τὸ παιδί ἢ ἐπίτηδες ἢ τυχαῖα. Ἀπὸ τὰ μικρὰ ποιήματα, θὰ μπορούσαν ν' ἀναφερθοῦν «ἡ Ψυχούλα», «Τὸ Κοιμητήρι», «Στὸ θάνατο τῆς μικρῆς ἀνεψιάς», «Ἡ νεκρικὴ ὥδή», «Ὁ θάνατος τῆς ὀρφανῆς», τὸ Κἄκιωμα». Ἀπὸ τὸν «Ἀάμπρο», στὸ 5ο δίστιχο ἀπὸ τὸ «Παράπονο τῆς Μαρίας», στὸ 2ο ὀκτάστιχο ἀπὸ τὸ «Ὀνειρο τῆς Μαρίας», στὸ 3ο ὀκτάστιχο ἀπὸ τὴν «Ἡμέρα τῆς Λαμπρῆς», στὸ 7ο ἕως στὸ 12ο ὀκτάστιχο ἀπὸ τὸ «Ὅραμα τοῦ Ἀάμπρου», καὶ ἰδίως τὰ «Δύο ἀδέλφια» καὶ ἡ «Τρελλὴ μάννα».

Ἀπὸ τὰ ποιήματα αὐτὰ τοῦ Σολωμοῦ, πού ἀναφέρονται στὸ παιδί, τὰ περισσότερα εἶναι ἐλεγεία στὸ θάνατο μικρῶν παιδιῶν. Μὲ τὸν θρῆνο, ὁ ποιητὴς ἀντικρῶζει πρὸς τὸ μυστήριο τῆς ζωῆς, κι' ἐκεῖ πού φαίνεται ρομαντισμὸς ἢ ἀοριστία, εἶναι διάχυτη ἡ ἀγάπη πρὸς ἕναν ἀνώτερο κόσμον, πού τὸν ἀνασταίνει καὶ τὸν ἀπλουστεύει μέση του ἡ ὅλη ὑπαρξὴ τοῦ παιδιοῦ. Ὁ ποιητής, κλαίοντας τὴν ἀπλοϊκὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν πού χάθηκαν, δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ τοποθετῆται στὴν ἀπροσποίητη ζωὴ τῆς φύσεως στὴν πρώτη μάλιστα πνοή της, πού δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ ἕνα ἀπλοϊκὸ παιδί. Μὲ τὸ παιδί ζεῖ τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Τὸ παιδί καὶ ἀναβιώνει τὸ παρελθόν καὶ ζωντανεύει τὸ παρὸν καὶ ὑπόσχεται τὸ

μέλλον. Ὁ ποιητὴς κλαίοντας τὸ χαμὸ τοῦ παιδιοῦ, ἐξαίρει τὴ σημασία τῆς ἀγνῆς ζωῆς του.

Ἀπὸ τὰ πατριωτικὰ ποιήματα, στὸν «Ὑμνον εἰς τὴν Ἑλευθερίαν», στὸ 48ο τετράστιχο, στὸ 85ο-τετράστιχο. Στὸ ποίημα «Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδου Μπάϊρον», στὸ 102ο-τετράστιχο, στὸ 123ο-τετράστιχο, στὸ 128ο τετράστιχο. Στὸ ποίημα «Εἰς Μᾶρκο Μπότσαρη», στὸ 6ο ἀπὸ τὰ ὀκτὼ πεντάστιχα. Στους «Ἑλεύθερους Πολιορκημένους», κάπου στὴ 2η στροφή στὸ πρῶτο σχεδιάσμα, κάπου στὸ 7ο τμήμα στὸ δεῦτερο σχεδιάσμα, καὶ κάπου στὸ 3ο, 5ο, 12ο τμήμα στὸ τρίτο σχεδιάσμα.

Στὰ πατριωτικὰ αὐτὰ ποιήματά του, ὁ Σολωμός, σὲ κάποιους στίχους, τὸ μέλλον τῆς φυλῆς ἀπὸ τὰ παιδιά τὸ ἐξαρτᾷ. Τὸ γεγονός πὼς ποτὲ δὲν μιλεῖ περιφρονητικὰ γι' αὐτὰ καὶ πὼς στὰ σοβαρῶτερα θέματα τὸ εἰσάγει, ἀποδείχνει τὴν ἀδιαφιλονέικητη σημασία πού ἀπέδινε στὴν παιδικὴ ἡλικία. Ἀσφαλῶς στὸ παιδί ἐξώριζε τὸ ἴδιο φαινόμενο τῆς φύσεως, πού στέκει αἰώνια, ἀνανεούμενη διαρκῶς, καὶ πάντοτε ἡ ἴδια παραμένοντας. Μόνο στὸ παιδί διαπιστώνουμε κάτι ἀνάλογο· δὲν ἔχει τίποτα τὸ στατικό, ἀλλ' ἐκδηλώνεται μαζί του ἡ κινητικότητα τῆς ζωῆς, ἡ διαιώνισή της, ἡ συνέχειά της. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ, μόνο ἄψογα συναισθήματα ἀποδίνει στὴν παιδικὴ ἡλικία.

Καὶ στὰ τρία σατυρικά ποιήματα, στὸ «Ὀνειρο», στὴν «Πρωτοχρονιά», στὸ «Ίατροσυμβούλιο», τὸ παιδί παρουσιάζεται ἐπίσης. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ στὰ σατυρικά αὐτὰ ποιήματα, ὁ Σολωμός ἡλικιωμένα πρόσωπα σατυρίζει. Τὸ παιδί, ὅπου ὑπάρχει στὰ τέτοια ποιήματα, ὑποβοηθεῖ τὴ σάτυρα τοῦ ποιητῆ, μετέχει καὶ αὐτὸ σ' αὐτή, γιὰ νὰ εἰρωνευτῇ καὶ νὰ σαρκάσῃ ὅ,τι εἶναι ἄξιο γιὰ τὴν εἰρωνεία καὶ τὸν σαρκασμὸ στοὺς ἡλικιωμένους.

Καὶ στὰ ἰταλικά του ποιήματα ὅμοια. Στὸ «Ἑλληνικὸ καράβι», στὴν «Ἑλληνίδα μητέρα», στὸ «Σονέττο στὴν κόμησσαν Σολωμοῦ», τὸ παιδί δὲν ἀπουσιάζει.

Ἐννοεῖται πὼς στὰ σημεῖα αὐτά, καὶ μάλιστα στὰ περισσότερα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παιδί, ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐννοιες, πρόσωπα καὶ πράγματα, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς ἀσχολεῖται.

Τώρα μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε ὁμαλὰ ἀπὸ τὸν παιδαγωγὸ—τὸν ἄνθρωπο πού ἀγαπάει καὶ φροντίζει γιὰ τὸ παιδί—στὸν παιδαγωγὸ τοῦ ἔθνους, πού κλεῖ μέσα του τὴν ἐννοια τοῦ πατριωτικοῦ ιδεώδους. Στὸν Σολωμὸ ξεῖ τὸ ἑλληνικὸ ιδεῶδες, ὅλων τῶν αἰώνων, ἀνόθευτο; Μικρὴ ἀναδρομὴ εἶναι ἀναγκαία. Πέρα ἀπὸ τὰ συναισθήματα τοῦ ἐγώ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα παράγεται ἡ ὑποκειμενικὴ ποίηση, στὸν Σολωμὸ ζοῦν ἐξωατομικὰ στοιχεῖα, μὲ τὰ ὁποῖα λυτρώνεται τὸ ἄτομο καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα βγαίνει ἡ ἀντικειμενικὴ ποίηση. Αὐτὴ

εἶν' ἐκεῖνη πού κάνει ν' ἀναβλύξῃ στὴ συνείδηση τοῦ δημιουργοῦ τὸ καθῆκον ἀπέναντι στὴν ὁλότητα, ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀγωγή. Αὐτὴ, πού ἀπομακρύνει τοὺς λαοὺς ἀπὸ τὸν ἀτομικὸ ὑπερτροφισμό, ὁ ὁποῖος ἀνήκει σὲ μιὰ ψυχικότητα στερούμενη ἀπὸ τὸν πρέποντα ἀνθρωπισμό, καὶ ἀκόμα ἀπὸ τὴν κούφια μίμηση, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τοὺς πρωτόγονους λαοὺς.

Ὁ Σολωμὸς τὸ ἑλληνικὸ ιδεῶδες τὸ περικλείει ὁλόκληρο μέσα του. Ὁλων τῶν ἐποχῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ τὸ ἐνιαῖο ἰδανικὸ κινεῖται μαζί του. Ἡ ποίηση τοῦ Σολωμοῦ αὐτὴ τὴν ἰσορροπία ἐπιτυγχάνει: ἐνῶ βλέπει τὴν Πολιτεία σὰν ὕψιστο ἀγαθόν, ὅπως καὶ εἶναι, τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς τὶς καταναλώνει κατὰ τέτοιο εὐσταθεῖ τρόπο, ὥστε «τὸ λογικόν, τὸ θυμοειδές, τὸ ἐπιθυμητικόν» τοῦ Πλάτωνος νὰ βρίσκονται σὲ ἐξάρτηση μεταξὺ τους ζηλευτῇ. Στὸν Σολωμό, τὸ ιδεῶδες τῶν Ἀθηναίων «ὁ καλὸς καὶ ἀγαθός», μὲ ψυχικὴ ἀδρότητα γυμνάζει τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία κατευθύνει τὸν ἐξωτερικὸ ἄνθρωπο. Ὁ κλασσικὸς ἑλληνικὸς τύπος εἶναι ἀφετηρία. Τὸ πνεῦμα τῆς παγκοσμιότητας, πού εἶναι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, δὲν τὸ ἀντιτάσσει πρὸς τὸ ἐθνικὸ ἰδανικὸ του. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Σολωμοῦ δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὸν Ἕλληνα. Εἶναι τόση ἡ δύναμις τῆς προσωπικότητας, τοῦ ὑποταγμένου στὸ πατριωτικὸ ἰδανικόν, ὅπως τὸν ὁραματίζεται ὁ Σολωμός, ὥστε νὰ μὴ διατρέχῃ τὸν κίνδυνο μέσα στὸ κοσμοπολιτικὸ ἀχανές νὰ ἀποβάλλῃ τίποτα ἀπὸ τὸ ἀνάβυσμα τοῦ ἑλληνικοῦ του παλμοῦ. Ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἰδανικὸ καὶ τὴ μυστικοπάθεια πολλὰ στοιχεῖα συγκρατεῖ. Ὁ ἀσκητισμός, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, εἶναι συνηθέστατα στὸ πνεῦμα τῶν ποιημάτων του. Ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς ἀναγεννήσεως, πού ἔχει σχέση μὲ τὴν Ἑλλάδα, δὲν περιφρονεῖ τὶς ἰδέες τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, πού ἔχουν ἑλληνικὴ καταβολή. Ἡ ἄρτια ἀτομικότητα, ἡ τελειομανία, ἡ ἀνύψωση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, γίνονται τῆς ποιήσεώς του ἀναπόσπαστες ἀρετές. Κι' ὕστερα, τοῦ ὑπόδουλου γένους τὴ νοσταλγία τὴν αἰσθάνθηκε τόσο βαθειά, ὥστε εἶναι ὁ γνησιώτερος ὕμνητής τῆς ἐκρήξεως ἐκείνης πού λέγεται ἑλληνικὴ ἐλευθερία. Ἡ ἐξέγερση αὐτὴ πού ἀνάστησε μέσα του ὅ,τι ἀνῆκε στὴν ἐθνικὴ μας παράδοση, σ' ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸν ἐκράτησε περισσότερο, γιὰ τὴν αὐτὴ ἔβλεπε συμπυκνωμένη ὅλη τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ φαινόμενο τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ δὲν ἦταν διόλου τυχαῖο. Ἡ ἐποχὴ πού ἔζησε ἦταν τέτοια, ὥστε νὰ τοῦ ἐπιτρέπη νὰ ἐκδηλωθῇ ὁ παιδαγωγικὸς χαρακτήρας τοῦ ἔργου του. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ Ἕλληνες λόγιοι τοῦ 15ου αἰῶνα μετέδωσαν στὴν Εὐρώπῃ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό. Στὸν 16ο αἰῶνα αὐτὸ συνεχίζεται, καὶ στὸν 17ο αἰῶνα ἐπανέρχονται στὴν

Ἑλλάδα ὅσοι λόγιοι σπούδασαν στὸ ἐξωτερικό. Στὸν 18ο αἰῶνα ἐμφανέστερα ἐπιδρῶν τοὺς Ἕλληνες οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους, ὅπως ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Δαμωδός, ὁ Θεοτόκης κ.λ.π. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα, λόγιοι μεγάλης ἀξίας φανερώθηκαν, ὅπως ὁ Κωνσταντᾶς, ὁ Φαρμακίδης, ὁ Σπ. Τρικούπης, ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς, ὁ Βάμβας, κ.λ.π. Ὅταν ἐπρόκειτο νὰ γίνη ἡ ἐπανάσταση, ἐξεδηλώθη στὸ ἔθνος μιὰ ἀνθιση πνευματική, καὶ εἶναι αὐτὸ πολὺ χαρακτηριστικό. Ἡ ἐξέγερση τοῦ ἔθνους μόνο σὲ τέτοιες στιγμὲς πνευματικοῦ ξυπνήματος μποροῦσε νὰ συντελεσθῇ. Κι' ὁ Σολωμὸς τότε ἀκριβῶς φανερώθηκε. Ὑπῆρξε ὁ ποιητὴς ποὺ παρακολούθησε στὰ πρῶτα του χρόνια τὴν περιπέτεια τοῦ ἔθνους καὶ ἔκλεισε μέσα του τὴ διάχυτη παράδοση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ποὺ ἔμεινε ἀπείραχτη ἀπὸ τοὺς αἰῶνες. Πρόδρομοί του στὴν ποίηση ἦσαν ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς, ὁ Βηλαράς, ὁ Χριστόπουλος. Ἀλλ' αὐτοὶ πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι μεταχειρίστηκαν τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, δὲν ἐδημιούργησαν ἔργο ποῦ νὰ ἐπιδράσῃ στὸ ἔθνος. Ὁ Σολωμὸς μὲ τὴ μελέτη τοῦ δημοτικοῦ λόγου, ποὺ τοῦ τὸν ἔφεραν ἡ κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ δημοτικὴ ποίηση, μὲ τὴ διείσδυση του στὰ πνευματικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, μὲ τὴ διαίσθηση καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς δικῆς του προσωπικότητος, ἀπέβη ὁ ἀναμενόμενος στὶς στιγμὲς ἐκείνες ἐθνικὸς ποιητὴς. Ὁ ἐπτανησιακὸς πολιτισμὸς, μακρὰ ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν Ἑνετῶν, τῶν Γάλλων, τῶν Ἀγγλῶν, τῶν Ρώσων, ἦταν τέτοιος, σὲ συνδυασμὸ πρὸς τὴν ἰταλικὴ παιδεία τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὴν ἑλληνικὴ μελέτη του, ὥστε νὰ τοῦ δώσῃ ὠθησὴν γιὰ τὴν ἀνετη κάπως ἀνάπτυξη τοῦ ποιητικοῦ του αἰσθητηρίου, ποὺ παρ' ὅλες τὶς δυσχέρειες δὲν ἀτόνισε. Κι' ἔτσι στὴν Κέρκυρα, ὅπου ἀναπτύχθηκαν ὁ Μηνιάτης, ὁ Θεοτόκης, ὁ Βούλγαρις, καὶ ὅπου ἐδίδαξαν ὁ Ἀσώπιος καὶ ὁ Κάλβος, σ' ἄλλα πνευματικὰ ὅλοι αὐτοὶ στάδια, ὅπως στὴν ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ, στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη, στὰ γραμματικά, ὁ Σολωμὸς ἀποβαίνει ἰδρυτὴς τῆς ἐπτανησιακῆς ποιητικῆς σχολῆς, στὴν ὁποία ἀναδείχονται κατώτεροι ἀπ' αὐτὸν πολὺ, ἀλλ' ὅμως ὅπωςδὴποτε ἀξιόλογοι, ὁ Κάλβος, ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Τυπάλδος, ὁ Τερτσέτης, ὁ Μαυροῦς, ὁ Λασκαράτος καὶ ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ ἀρχηγοῦ της. Τὸ παράδειγμά του τὸ συνεχίζει ὁ μεγάλος ποιητὴς Παλαμᾶς, πρωτοπόρος τῆς νεώτερης Ἀθηναϊκῆς σχολῆς, ποὺ προεκτείνει τὸν Σολωμὸ, μὲ συμπαράστατες κατώτερους βέβαια ἀπ' αὐτόν, τὸν Δροσίνη, τὸν Προβελέγγιο κ.λ.π., καὶ ἡ γενεὰ μετὰ τὸν Παλαμᾶ, ὁ Σικελιανός, ὁ Γρυπάρης κ.λ.π., ἀποτινάσσοντας τὴ φαναριώτικη παράδοση, ποὺ στὴν Ἀθήνα τὸ περισσότερο ἀναπτύχθηκε, μὲ τὸν Σοῦτσο, τὸν Ραγκαβὴ κ. λ. π. καὶ τὴν παλαιὰ σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὸν Παπαρηγόπουλο, τὸν

Παράσχο κ.λ.π. Ἡ νέα τάση, ποὺ ἀρχίζει ἀργότερα μὲ τὸν Καβάφη καὶ τὴν ποίηση κάποιων ἄλλων, δὲν εἶναι ἀκόμα τέλεια προσανατολισμένη. Ἐτσι ὁ Σολωμὸς ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ὁδηγητὴς τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως, ὁ θεμελιωτὴς της.

Ὁ Σολωμὸς ἀνῆκει τοὺς πνευματικοὺς πατέρες τοῦ ἔθνους. Εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ἔθεσε ἐθνικὴ ἐντελὼς βάση στὸ ἔργο του καὶ παρακολούθησε τὰ ρεύματα τῆς φιλοσοφίας, τὰ σύγχρονά του, ποὺ ὅμοια βοηθητικὴ γίνεται αὐτῇ ὡς ἐπιστήμη, καὶ στὴν ποίηση καὶ στὴν Παιδαγωγική. Ἀνῆκει ὁ Σολωμὸς στὸν αἰῶνα τῆς ἀναπτύξεως τῆς Παιδαγωγικῆς. Ἐτσι ὁ Σολωμὸς στὸν 19ο αἰῶνα. ἕως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ὅπως χαρακτηρίζεται ὁ 19ος αἰῶνας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ρωμαντισμὸ, τὸν ὁποῖο ἔχει ὁ αἰῶνας αὐτός, μὲ τὸ ἄπειρο καὶ τὸ ἀσύλληπτο, στὸ ὁποῖο τείνει, ἀπέδωσε καὶ ἀξία στὴν ἀτομικότητα ἀλλὰ καὶ στὴ μόρφωση τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Ὅμως ὁ Σολωμὸς μετέχει καὶ πρὸς τὶς κατευθύνσεις τῶν δύο προγενεστέρων αἰώνων. Λιγώτερο βέβαια στὸν 17ο αἰῶνα, τὴν ἐποχὴ τοῦ ρεαλισμοῦ, καὶ περισσότερο στὸν 18ο αἰῶνα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο παίρνει τὸ κριτικὸ πνεῦμα, τὸ διανοητικὸ στοιχεῖο τοῦ ἔργου του. Κι' ἔτσι καὶ τὰ ρεύματα τῆς Παιδαγωγικῆς, τὰ ἀντίστοιχα, τῶν ἐποχῶν αὐτῶν, τὰ ἐκφράζει μὲ τὸ ἔργο του. Ἀπὸ τὴν πρώτη ἐποχὴ, τοῦ ρεαλισμοῦ, κρατεῖ τὴν τάση πρὸς τὴ μελέτη τῆς φύσεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ μετουσιωμένη, ἀλλὰ πρὸς τὴν ὁποία ὁ Σολωμὸς ξυπνᾷ τὴν ἀγάπη τοῦ ἀναγνώστη τῶν στίχων του. Ἀπὸ τὴ δεύτερη ἐποχὴ, τοῦ διαφωτισμοῦ, μὲ τὸ κριτικὸ πνεῦμα, ὁδηγεῖ πρὸς τὸν ὀρθὸ λόγο, πρὸς μιὰ προβληματικότητα. Καὶ ἀπὸ τὴν τρίτη, τοῦ ρωμαντισμοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, προκαλεῖ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ ἔθνος, μὲ τὸ πάθος τὸ ἀχαλίνωτο ἀλλὰ καὶ τὸ σταθμισμένο.

Κάποιες τάσεις τῆς ποιήσεώς του—ὁ ἠθικὸς καὶ ὁ θρησκευτικὸς τόνος—τὶς ὁποῖες ἡ κριτικὴ ἐποπτεία, ποσκειμένου γιὰ τὴν ποίηση, συλλαμβάνει ἄμεσα καὶ διαισθητικά, μεταφερόμενες στὴν παιδαγωγικὴ πράξη θὰ μᾶς ἔφερναν στὸν Πεσταλότση. Ἐκεῖνος, ὡς τελικὸ σκοπὸ τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος τῆς ἀγωγῆς ἔθετε τὴν ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωση—αὐτὴ ποὺ ἀποτελεῖ μεγάλον μέρος στὴν ἔμπνευση τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ ἀνώτερη ἠθικὴ ποὺ ἀναδίδεται καὶ ἡ θρησκευτικὴ διάθεση ποὺ ἀποπνέεται ἀπὸ τὸ τραγοῦδι τοῦ Σολωμοῦ, εἶναι δῖψες τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητῆ, ποὺ τὶς ἀνευρίσκουμε, ὅταν τὶς ἀναζητήσουμε, στὴ ζωὴ ἐνὸς ἐκπροσώπου τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ποὺ μὲ τὸ παράδειγμά του καταναλώθηκε στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἰδανικῶν αὐτῶν. Ὁ Πεσταλότσης ἐφαρμόζει τὶς τάσεις αὐτές, ὑπαγάγοντας κάποτε τὴ μόρφωση, καὶ μάλιστα μὲ κάποιαν ὑπερβολή, στὶς ιδέες αὐτές. Τὸν ἀνθρωπισμὸ

ἀπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν τὸν ἑξαρκτᾶ, ποὺ ἔχουν αἰώνια τὴν πηγὴ καὶ ἀρχαιοτάτη τὴν προέλευσιν. Αὕτῃ τὴν ἀντιστοιχία λοιπόν, μπορούμε νὰ κάνουμε : ὅτι ἐνῶ στοὺς ἰδεαλιστὲς ποιητὲς, ὅπως ὁ Σολωμός, οἱ ἰδέες αὐτὲς βρίσκουν τὴ θεωρητικὴν τους ἀξιολόγησιν, στοὺς παιδαγωγοὺς τῶν κατευθύνσεων τοῦ Περιστολότη ἀποκτοῦν τοὺς ἐφαρμοστὲς.

Στὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ, μπορούμε νὰ ἀνακαλύψουμε—ὅπως συμβαίνει σ' ὅλους τοὺς μεγάλους ποιητὲς—τὸν τέλειον παιδαγωγικὸν τύπον, καὶ μάλιστα συμπλεκόμενον στὴν ὠραιότερην ἐπιλογὴν, στὴν ἐξύψωσιν, μὲ ἄλλους τύπους. Ὁ ἐθνικός, ὁ θρησκευτικός, ὁ ἠθικός, ὁ ἀριστοκρατικός, ὁ κοινωνιστικός, ὁ ἀνθρωπιστικός, ὅλοι βρίσκουν τὸν τρόπο μέσα στὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ—ὅπως καὶ σὲ κάθε ἀληθινὸν ποιητὴ—ν' ἀναπνεύσουν καὶ νὰ ἐκδηλωθοῦν. Δὲν ἀνατρέχου στοὺς στίχους του, γιὰ νὰ ἐπαληθεύσω αὐτὸ ποὺ ἰσχυρίζομαι, ἐπειδὴ θεωρῶ τὸ ἔργον του γνωστὸ ἢ καλύτερον ἐπειδὴ πρέπει νὰ γινῇ γνωστὸ.

Ἐδῶ πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ παρέκβασις, γιὰ νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι ὁ Σολωμός δὲν ἐδιδάχθη ὅσο θᾶπρεπε στὰ σχολεῖα μας. Ὁ «Ὕμνος εἰς τὴν ἐλευθερίαν» ὠρίσθηκε ὡς ἐθνικός ὕμνος στὰ 1864. Κι' ὅμως στὰ 1884, ποὺ εἰσῆχθησαν τὰ νεοελληνικὰ ὡς μάθημα στὸ σχολεῖον, δὲν ὑπῆρχε διόλου στὰ νεοελληνικὰ ἀναγνώσματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ποίημα τοῦ Σολωμοῦ, καὶ μόνο σὲ ἀναγνωστικὰ τοῦ 1909 βρίσκονται μερικὲς στροφές τοῦ «Ὕμνου». Ἀργότερα, στὰ 1913, ὑπάρχουν περισσότερες στροφές τοῦ «Ὕμνου», ἐπίσης τοῦ ποιήματος γιὰ τὸν Μπαύρον, τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» κλπ. Σήμερα διδάσκονται περισσότερα. Ὅμως δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολή, ἐὰν θᾶκανε κανένας τὴν πρότασιν νὰ διδάσκηται στὸ Γυμνάσιον ὁ Σολωμός μὲ τὰ «Ἀπαντᾷ» του, ὥστε νὰ τιμᾶται ἀληθινά, ὡς ἐθνικός ποιητὴς τῆς νεώτερης Ἑλλάδας. Καὶ στὸ Δημοτικὸν ἐπίσης σχολεῖον, ἕνα μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ ἵνα μπορούσε νὰ εἰσαχθῇ, στίς ἀνώτερες ἰδίως τάξεις. Τὸ ἀληθινὸν ποίημα συγκινεῖ κάθε ἡλικία.

Τὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ διαπνέεται ἀπὸ ἕνα ἀνέφικτον ἠθικὸν κάλλος, ποὺ εἶναι ἀπόλυτον ἠθοπλαστικόν. Τίποτα στὸν Σολωμό δὲν εἶναι βάνανσο ἢ χαμερπές. Ὅλη του ἡ ζέσις ἴσια-ἴσια καταναλώθηκε στὴν προσπάθειαν γιὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ αὐτοῦσιου ἠθικοῦ κάλλους. Καὶ τὸ ἔργον του, γι' αὐτὸ ἔμεινε ἀποσπασματικόν: γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀπόλυτης ἠθικῆς ἀξίας. Οἱ στίχοι του παρέμειναν ἀποσπασματικοί, ἀλλὰ ἡ ἐπίτευξις τῆς ἠθικῆς τελειώσεως εἶναι πλήρης στὸ ἔργον του. Γι' αὐτὸ ὁ Σολωμός εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου, ἐπειδὴ ἔχει ἐθνικὴ ἀπαρχή, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ ἐλληνικὸν σχολεῖον, ποὺ ἔχει ὅμοια ἐθνικὴ ἀφετηρία μὲ τὸ «κρυφὸν σχολεῖον», ποὺ ἄρχισε 200 χρόνια ὕστερον ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κων-

σταντινουπόλεως. Καὶ εἶναι τόσο ὠραία ἡ σύμπτωση ὅτι στὴ Ζάκυνθο, τὴν πατρίδα τοῦ Σολωμοῦ, στὰ 1627, ἰδρύθηκε ἐλληνικὴ σχολή, καὶ γενικῶς στὰ Ἴονια νησιά ὑπῆρξε διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς παιδείας μὲ τὴν πρώτην ἰδρύσιν τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας στὰ 1656 στὴν Κέρκυρα. Ἀπ' αὕτῃ τὴν παράδοσιν δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι ἀναπηδήσῃ προσωπικότης ἐθνικὴ, ὅπως ὁ Σολωμός. Καὶ γι' αὐτὸ, τὸ σχολεῖον ποὺ δημιουργήθηκε ὕστερον ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν, ποὺ ὁ Σολωμός μεγαλόστομος τὴν τραγούδησε, τὸν ποιητὴ αὐτὸν πρέπει νάχη ὡς ἐθνικὸν παιδαγωγόν, μὲ τὴν εὐρύτητα ποὺ ἡ ποίησις δίνει στὸν χαρακτηρισμὸν αὐτὸν ὅταν πρόκειται γιὰ τὸν ποιητὴν.

Ὁρμᾶται ὁ Σολωμός, ὅπως εἶναι γνωστόν, ἀπὸ τὴν ἰδεοκρατία, ποὺ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸν ὑποκειμενικὸν ρωμαντισμόν. Πλούσια ἐσωτερικὴ προσωπικότης, μὲ πίστη πρὸς τὸ ἀπόλυτον, μὲ σπάνια δύναμις τῆς φαντασίας, μὲ ἐνότητα ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ὑποτάσσει τὸ ὕλικόν στὸ πνευματικόν, σύμφωνα πρὸς τὰ ἰδεοκρατικὰ συστήματα, ποὺ ἀποδίδουν πνευματικὴν ἀξίαν στὸ κόσμον. Ὁ ἐλληνιστὴς Χόρβατ, μιλώντας τελευταῖα γιὰ τὸν «Κρητικόν» τοῦ Σολωμοῦ, ἰσχυρίστηκε αὐτὰ γιὰ τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Σολωμοῦ: «Ὁ Σολωμός συγγενεὺς ἰδεολογικὰ μὲ τὸν Πλάτωνα. Τὰ Πλατωνικὰ στοιχεῖα στὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ δὲν εἶναι τυχαῖες συναντήσεις, ἀλλὰ βασίζονται στὴν ἄμεση γνώσιν τοῦ ἀρχαίου φιλοσόφου. Ὁ Σολωμός πολλὰ φορὲς ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὴν αἰσθητικὴν του θεωρίαν, ἡ ποίησις δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα, παρὰ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὰ πάθη. Γι' αὐτὸ ὀνομάζει τὸν Πλάτωνα τὸν ποιητικώτατον φιλόσοφον, ἀφοῦ κι' ἐκεῖνος διώχνει ἀπὸ τὸ κράτος τὰς τέχνας ποὺ ἀνακινοῦν τὰ πάθη». Καὶ πραγματικὰ, μὲ τὸ ἔργον του, ὁ Σολωμός ἐκφράζει τὸν ἰδεαλισμὸν ὡς φιλοσοφικὴν θεωρίαν, δίνοντας στὸν δρατὸν κόσμον πνευματικὴν ὑπόστασιν. Αὐτῆς τῆς κεντρικῆς ἰδεοκρατικῆς ἀντιλήψεως γίνεται ὁ Σολωμός φορέας: ὅτι ἡ ἀξία ἀνῆκει περισσότερον στὴν προσπάθειαν καὶ λιγώτερον στὴν πραγμάτωσιν. Ἡ ἐπίδρασις στὸν Σολωμό δὲν περιορίζεται μόνο στὴν πηγὴν τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ κι' ἀπὸ τὰ νεώτερα ἰδεοκρατικὰ συστήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα διεμόρφωσε μέσα του τὸν ἰδεολόγον, ποὺ ὡς ἰδεῶδες του ἔχει τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς τελειότητος. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἰδεοκρατία τοῦ Σέλλινγκ, σύμφωνα πρὸς τὴν ὁποῖαν ἡ φύσις πληροῦται ἀπὸ ζωῆς καὶ ἐμφορεῖται ἀπὸ τὸ πνεῦμα, καθὼς καὶ ἡ ἀπόλυτη ἰδεοκρατία τοῦ Ἑγέλου, κατὰ τὴν ὁποῖαν σὲ κάθε ἱστορικὸν φαινόμενον ὑπάρχει τὸ ὑπερατομικόν καὶ τὸ ἐξωχρονικόν, δὲν μπορούσαν παρὰ νάχουν ἐπίδρασιν στὸν Σολωμό, ἂν διεσδύσουμε βαθύτερον στὴν ποίησίν του. Γιατὶ ὁ Σολωμός, ἐπηρσασμένος ἀπὸ τὰς ἰδέας αὐτὰς, τὸ πνεῦμα τὸ θεώρησε πραγματικότητά καὶ πρὸς αὐτὸ κατέτεινε ἡ ποίησίν του. Σ' ὅλα του τὰ ποιήματα, τὴν

πραγματοποίηση τῆς ἠθικῆς ιδέας ἐπιδιώκει, χρησιμοποιώντας καὶ μετουσιώνοντας πάντοτε τὰ ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, τῇ θρησκείᾳ, τὴν τέχνῃ, τὸ ἀγαθόν, τὴν ἠθική. Ἀπὸ τοὺς ποιητές, τὴν ἐφαρμοσμένην, θάλεγα, ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία, τὴ βρίσκει στὴν ποίησιν τοῦ Σίλλερ ὁ Σολωμός. Ἀπὸ τὸν τύπο ποῦ ὁ Σίλλερ ὠνομάτισε «ὠραία ψυχὴ», ὁ Σολωμός εἶχε ν' ἀντλήσῃ τὸ νόημα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο εἶχε τὴ δύναμιν τὰ σταλάξῃ στὰ πνευματοποιημένα πρόσωπα ὧν τῶν ποιημάτων του. Εἶχε ὅμως ὅλη τὴν ἰκανότητα ὁ Σολωμός ν' ἀποβῇ προσωπικὸς ποιητής, πρωτότυπος, ἔτσι ποῦ οἱ ἐπιδράσεις ποῦ ὑπέστη ν' ἀναζητοῦνται ὡς συγγένειες μόνο καὶ ὅχι ὡς πρότυπα ἀντιγραφῆς, γιατί εἶχε τὴν ἀνάλογον πλαστικότητα τοῦ νοῦ, ποῦ τὴν ἔχουν οἱ ἀληθινοὶ δημιουργοί.

Οἱ συσχετίσεις τοῦ Σολωμοῦ, ποῦ ἀναφέραμε, μὲ τὸν ἰδεαλισμὸ συγχρόνων του ξένων φιλοσόφων καὶ ποιητῶν ἢ καὶ ἀρχαίων, γίνονται κάποτε μὲ κάποιαν ὑπερβολή. Ἀλλὰ σ' αὐτὴ συντελεῖ ἴσως καὶ ἡ ἴδια ἡ φύσις τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, ποῦ παρέχει ἀφορμὴ γιὰ τέτοιες ἀναζητήσεις, ποῦ κατὰ καιροὺς ἐγίναν.

Τὸν ἰδεαλισμὸ τοῦ ὁ Σολωμός τὸν ἔκλεισε σὲ ὠρισμένες μορφές τῶν ποιημάτων του. Τὴν ιδέα τῆς τελειότητος ποῦ ἐδέσποζε στὴν πνευματικὴ του φύσιν, τὴν ἐξωτερίκευσε σὲ πρόσωπα τῶν ἔργων του. Ὁ Γ. Καλοσγούρος, στὰ «Προλεγόμενα στὰ ἰταλικά ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ», γράφει ὅτι: «Ὁ Νέος τοῦ Πόρφυρα, ἡ Μάρθα, ἡ Φραϊζερ, ἡ Ροδόσταμο, ἡ Γυναῖκα μὲ τὸ μαγνάδι, ἡ Ἑλληνίδα μητέρα, ἄλλα πρόσωπα ποῦ ἴσως ἐχάθησαν, ἄλλο δὲν εἶναι παρ' αὐτὸς ὁ Τέλειος Ἄνθρωπος, ἡ Ἰδέα ἀπ' ὅπου παίρνει τὸ κίνημα ὁ ποιητής καὶ κατεβαίνει στὴ φύσιν, ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τούτην ἀνέβαινε σὲ ἐκεῖνη, ἡ Μεταφυσικὴ τέλος, ποῦ γίνεται κατὰ τὴ φράση του, Φυσικὴ». Αὐτὸ τὸ ἀπόλυτο, ποῦ ἔχει πατρίδα τὴν ιδέα, εἶναι ἀνέγγιχτο ἀπὸ τὴ συμβιβασμένη ποιητικὴ διάθεσις, ποῦ δουλεύει στὸ νόμο τῆς σχετικότητος. Ὁ ποιητής ὁ πηγαῖος, καὶ ἂν δὲ φέρῃ σὲ τέλος τὸ ἔργο του, ὅπως συνέβη μὲ τὸν Σολωμό, θὰ ταυτιστῇ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ὅπως τὸ ὑποδηλώνει ὁ Σπ. Ζαμπέλιος γιὰ τὸν Σολωμό, στὴ μελέτη του «Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ»: «Ἡ διαπύσιος αὕτη προσωπικότης ἐσβέσθη εἰς τὰ βάθη τῆς ἀπολύτου ἀληθείας». Καὶ αὐτὸ ἔχοντας ὁ ἀναγνώστης ὑπ' ὄψιν του, δὲν θὰ βρεθῇ στὴν ἀπορία, ποῦ ὁ Ἀρ. Βαλαωρίτης σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Κ. Ἀσώπιο ἐξέφρασε: «Ὀλίγοι στίχοι, τινὲς στροφαί, εἶναι τὸ μόνον προῖον τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν διηνεκοῦς ἀσχολήσεως». Τὸ λίγο αὐτὸ ἔργο ὀφείλεται στὴν περισσὴ προβληματικότητα, στὴν ὁποία ὁ Σολωμός εἰσήγαγε καὶ τὴν ποίησιν γενικὰ καὶ τὸ δικό του ἔργο εἰδικότερα. Ἀπὸ μιὰ τέτοια περίσσεια, ἀπὸ τέτοια πλουσιότητα ἔρευνας καὶ συλλογῆς, θὰ

μποροῦσε νὰ γεννηθῇ ἔργο ἀπείραχτο ἀπὸ τὸν χρόνον. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γρ. Ξενοπούλος γιὰ τὸ περιβάλλον τοῦ ποιητῆ, στὸ ἄρθρο του «Ἡ πατρίς τοῦ ποιητοῦ»: «Ἐκεῖ ἀπηγγέλλοντο ποιήματα, ἐκεῖ ἀνετέμνοντο συγγραφεῖς καὶ ποιηταί, ἐκεῖ συνεζητοῦντο θεωρίαι περὶ τέχνης, ἐκεῖ ἐρρίπτοντο τὰ θεμέλια τῆς γλωσσικῆς ἀναμορφώσεως, τῆς κηρυχθείσης βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Σολωμοῦ, ἐκεῖ ἐπλάττετο τὸ μέγα πατριωτικὸν ὄνειρον μιᾶς Ἑλλάδος νέας, μεγάλης, ἐλευθέρης, ἀναγεννημένης». Καὶ τὴν πνευματικὴ αὐτὴ ἀσκήσιν, ποῦ ἐλέπτυνε καὶ ἐτροχίζε διαρκῶς τὴ διάνοια, ὁ ποιητὴς τὴ μετέφερε, σύμφωνα πρὸς τὸ παράγγελμα, ποῦ ὁ ἴδιος ἐπλάσσει ἐτοιμόλογα, ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ νοῦ σὲ τὸν ὅλον τῆς ψυχῆς. Αὐτὸ τοῦ ξάνοιγε ὁρίζοντες στὴν πλατεῖαν συνείδησίν του. Ὅχι διάσπασιν καὶ κομμάτιασμα τοῦ ἐγῶ, σὲ τάσεις ποῦ τάχα κατευθύνονται ἀπὸ διάφορα κέντρα τῆς προσωπικότητος, ἀλλὰ ἐνιαῖο ὅλο, ἀπαρτισμένο ἀπ' ὅλη τὴν κίνησιν τοῦ ἐγῶ, ἦταν ἐκεῖνο ποῦ φώτιζε πάντα τὴ δημιουργίαν τοῦ Σολωμοῦ. Πόσο ἤξερε νὰ συνάπτῃ τὴ ζωὴ καὶ τὴν τέχνην ὁ Σολωμός, καὶ ποῖα φαινόμενα μᾶς δίνονται κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο γιὰ ἐξέτασιν, μᾶς τὸ παρασταίνουν οἱ γραμμὲς αὐτὲς τοῦ Σπ. Δεβιάζη, ἀπὸ τὸ ἄρθρο του «Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Σολωμοῦ», ὅπου ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσικὴ γιὰ τὸν Σολωμό σφιχταγκυλιάζονται ἀρμονικὰ τόσο, ὥστε ἡ σκέψις καὶ ὁ ρυθμὸς νὰ γίνωνται ἓνα μεταξύ τους: «Τοσοῦτον ἡγάπα τὴν μουσικὴν, ὥστε οὐ μόνον πολλάκις ἐτραγουδοῦσε στιχοιργῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Μάντζαρον εἶπεν ὅτι εὐκολωτέραν εἶχε τὴν ἔμπνευσιν ὅσον περισσότερον ἐνέκυπτεν εἰς τὴν μουσικὴν».

Ἔτσι, καθολικὸς ποιητής, ἀπευθύνεται, χωρὶς καμμιὰ αἴρεσιν, στὸν βαθύτερον ἄνθρωπον, καὶ σ' ὁποιαδήποτε φιλοσοφικὴ πίστιν καὶ ἂν ἔχῃ αὐτὸς κατασταλάξει. Ὁ ἴδιος ὁ Σολωμός ὑπῆρξε ἰδεαλιστής. Ὅμως ἄνετα καὶ χωρὶς δυσχέρεια ψυχικὴ μποροῦν νὰ τὸν διαβάσουν καὶ νὰ τὸν αἰσθανθοῦν ὅλοι ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ πνευματικά, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς κοσμοθεωρητικὰς προτιμήσεις τους. Ὅπως εἶπα σὲ πολλὰς μεριὰς πρὶν ἄνω, στὴ συνείδησιν τοῦ Σολωμοῦ, ὅταν ἐκδηλώνει τὴ δημιουργικὴ τῆς διάθεσις, δρᾷ δλόκληρος ὁ ἄνθρωπος, ποῦ τὰ πάθη του καὶ τὰ λογικὰ συναισθήματά του δὲν εἶναι τυφλά. Εἶναι ἄμεσα καὶ σύγχρονα ἔμμεσα: ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἀποψὲς τῆς εἰλικρίνειας καὶ τῆς ἐπενέργειας σ' ὁλόκληρο τὸ ψυχικὸ εἶναι—καὶ ἔμμεσα ἀπὸ τὴν ἀποψὲς τοῦ συγκεκριομένου μὲ νοητικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, ἀνδρῶνουν τὴν ἄπλαστη συναισθηματικὴν μεστώνουν καὶ χαλινάγωγουν τὴν ψυχὴ. Ἐπιτυχημένα διακρίνει ὁ Ψυχάρης σὲ μιὰ ὁμιλίαν του γιὰ τὸν Σολωμό, τὴν αἰτίαν τοῦ φαινομένου αὐτοῦ: «Ἄν τὸν Γκαῖτε, ὁ Σολωμός εἶχε τὸ σπάνιον δῶρον νὰ ἀναλύῃ τὰ αἰσθήματά του τὴν ἴδιαν τὴ στιγμὴν ποῦ τὰ δοκίμαζε μὲ

ὅλη τους τὴ σφοδρότητα. Ὁ νοῦς ἐβλεπε τὴν καρδιά πὺν χτύπαγε».

Πῶς ὅμως αὐτὸς ὁ συγκερασμὸς τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιάς, πὺν δὲν ἄφηνε ἀνόθευτο τὸν αἰσθαντισμὸν του, πῶς, — θὰ ρωτοῦσε κανένας — δὲν ἀφαιροῦσε ἀπὸ τὴν ἐσωτερικότητα τῆς διαθέσεώς του, κι' ἐπομένως κι' ἀπὸ τὸν πηγαῖο παλμὸ τῆς ποιήσεώς του; Ὁ τρόπος αὐτὸς κάνει νὰ γίνονται παγερὰ τὰ προϊόντα τῆς αἰσθανομένης ψυχῆς καὶ ν' ἀποβάλλη κάποτε τὸ ποίημα τὸν χαρακτῆρα τοῦ τραγουδιοῦ καὶ νὰ δέχεται ξερὸ νοησιαρχικὸ ἀπαύγασμα. Ὁ Σολωμὸς, πὺν ἦταν σὲ θέση «νὰ συμβιβάζῃ τὰ λόγια στοιχεῖα καὶ τὰ δημοτικὰ σ' ἓνα νόμιμο κράμα», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἀρ. Καμπάνης στὴν «Ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας», μὲ τὸν ἴδιον τρόπο θὰ μπορούσε νὰ παρακάμψῃ καὶ τὸν κίνδυνον τῆς ἀναμείξεως τῶν νοητικῶν καὶ συναισθηματικῶν στοιχείων, χωρὶς καμμὶὰ τεχνητὴ ἐξωτερικὴ ἐπέμβαση παρὰ μόνον μὲ δυνάμεις πὺν μέσα του βρίσκονταν. Καὶ τέτοιες δυνάμεις εἶναι πρῶτα ἡ θρησκευτικότητά του. Αὐτὴ μεταφερόμενη ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του στὸ ἔργον του, εἶναι τέτοια, ὥστε τὰ διανοητικὰ στοιχεῖα πὺν πλάθονται μαζὶ μὲ τὰ συναισθηματικὰ νὰ μὴν εἶναι ἱκανὰ νὰ παραμορφώσουν καθόλου τὸν θρησκευτικὸ τόνον τῆς ἀτομικότητος μὲ τὴν ὁποία ἦταν προικισμένος, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον νὰ κάνουν περισσότερον ὥριμη καὶ πνευματικὴ τὴ συνείδησίν του. Ἔτσι, πρὸ τοῦ ἰδοῦμε τὸ ἔργον του, θὰ μᾶς ἐνδιέφερε πολὺ ὁ ἄνθρωπος Σολωμὸς. Ὅλες οἱ πληροφορίες συμπλῖνουν γιὰ τὴν εὐστάθειά καὶ ἀνωτερότητα τοῦ χαρακτῆρα του. Μᾶς διευκολύνει ἐδῶ νὰ ἀνατρέξουμε στὶς πληροφορίες πὺν παρέχει ὁ Μάντζαρὸς γιὰ τὸν Σολωμό, θίγοντας σαράντα ὀλάκερα σημεῖα τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ ἔργου του, καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα ἀποσπῶ, πὺν ἐνδιαφέρει ὅσον καὶ τ' ἄλλα, καὶ πὺν εἶναι τὸ 33ο στὴ σειρά, ἀριθμημένο ἀπὸ τὸν Μάντζαρον: «Ἀπλοϊκὸς καὶ ἐλεύθερος τοὺς τρόπους, εἶναι ἀντίθετος εἰς πᾶσαν ὑπερβολὴν καὶ ἐχθρὸς τοῦ ψεύδους, τὸ ὁποῖον ἴσως ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐλάττωμα τοῦ κάμνει κακὴν ἐντύπωσιν». Ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον προχωρώντας στὸν ποιητὴν, ἀπὸ τὴ ζωὴν του στὸ ἔργον του, βρισκόμαστε στὴν ἴδια πηγὴ τῆς ἀλήθειας, πὺν ἔχει θρησκευτικὴ τὴν προέλευση. Τὸ θρησκευτικὸ σύμβολον αἴφνης, πὺν ὁ ποιητὴς ἔτοιμον τὸ παίρνει ἀπὸ τίς θρησκευτικὰς ἀκολουθίας, εἶναι ἡ ἴδια δίψα τῆς δικῆς του βιώσεως. Ἀφορμὴ γίνεται τὸ σύμβολον αὐτὸ γιὰ νὰ τὸ ντύσῃ ὁ ποιητὴς μὲ τὴ στολὴ τῆς δικῆς του ψυχῆς, παράγοντας ἔτσι τὰ ποιήματά του βαφτισμένα στὸ νᾶμα τῆς ποιητικῆς του διαθέσεως. Ὁ Δημ. Παλᾶνος στὴ μελέτη του «Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς καὶ τὰ μεγάλα ἰδανικά» ἀραδιάζει συγκεντρωμένα τὰ σύμβολα αὐτά: «Συχνότατα ὁ Σολωμὸς ἐμπνέεται εἰς τὰ ποιήματά του ἀπὸ τὸ τελετουργικὸν τῆς ἐκκλησίας, καὶ τὸ ἅγιον βῆμα, τὰ σήμαντρα, οἱ ἱερεῖς, οἱ ἅγιοι, αἱ ἐκ-

κλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι καὶ τελεταὶ ὥς καὶ αἱ Χριστιανικαὶ ἐορταί, ἐμφανίζονται πλειστάκις εἰς τὰ ποιήματά του». Καὶ εἶναι ἀστήρικτη ἡ ἄποψη τοῦ Κλ. Παράσχου, σ' ἓνα του ἄρθρον μὲ τὸν τίτλον «Ἡ θρησκευτικότης τοῦ Σολωμοῦ», μὲ τὸ ὁποῖον θέλησε ν' ἀποδώσῃ ἐπιφανειακὴ μόνον θρησκευτικότητα στὸν Σολωμό, λέγοντας αὐτά: «Ὁ χριστιανισμὸς του ἐν τούτοις εἶναι μᾶλλον ἐπιφανειακός, μᾶλλον ποιητικὸς παρὰ θρησκευτικός, δὲν ἔχει τίποτε τὸ βαθύ, τίποτε, πολὺ ὀλιγώτερον, ὅπως μερικῶν μυστικιστῶν, τὸ τραχύ, τὸ ἀγωνιώδες, τὸ ζοφερόν καὶ τὸ ἀδιάλλακτον». Ἀλλὰ ἴσια-ἴσια αὐτὴ ἡ κατανυκτικὴ ἡρεμία πὺν ἔχει ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ εἶναι δηλωτικὴ τῆς χριστιανικῆς ἐγκαρτερήσεως εἰδικώτερα καὶ τῆς θρησκευτικῆς γαλήνης γενικώτερα.

Τὴν ἐθνοπλαστικὴ σημασία τοῦ Σολωμοῦ, πὺν ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερον κεφάλαιον τοῦ ἔργου του καὶ πὺν ὑποτάσσει ὥς κεντρικὴ γραμμὴ ὅλες τίς ἄλλες τάσεις τῆς ποιήσεώς του, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν τονίσῃ ἡ κριτικὴ ἢ νὰ τὴ διαπιστώσῃ ἡ μελέτη τοῦ ὅλου ἔργου του. Ἐνα ἀπὸ τὰ πατριωτικά του ποιήματα ἀρκεῖ γιὰ νὰ διαδηλώσῃ τὴ ροπή τῆς ποιήσεώς του πρὸς τὸ πατριωτικὸ ἰδανικόν, στὴν ἀνωτερὴν μάλιστα μορφή, ὅπως ὁ Ἡλ. Βουτιερίδης στὴν «Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας» τὸ διαπιστώνει: «Θέλησε καὶ μπόρεσε ν' ἀνεβάσῃ ψηλὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἐθνικότητος». Καὶ πραγματικά, χωρὶς κανένα ἐξελικτικὸν δρόμον, χωρὶς κανένα δισταγμὸν, χωρὶς στάδια ξετυλιγμοῦ, ὁ Σολωμὸς ἀκολούθησε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τὸν δρόμον πὺν ὄρρει στὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ πατριωτικοῦ ἰδανικοῦ. Ὁ Κ. Παλαμᾶς, σ' ὃν πρόλογον τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ, τὸ τονίζει αὐτό, συνδέοντας τὴν ποιητικὴ παραγωγὴ ὅλων τῶν σταδίων τοῦ ποιητῆ, σ' ἓνα σκοπόν: «Ὁ Σολωμὸς ἂν δὲν ἐκράτησε ὄπλον, μὲ τὴ λύρα πλήρωσε τὸν μεγάλο φόρον πρὸς τὴν πατρίδα. Φτάνει πῶς ἔγραψε τότε τὸν «Ὕμνον» καὶ τὴν «Καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν» καὶ πῶς ἀπὸ τότε χτύπησε στὴν πατρίδα του, μαγεμένη ἀπὸ τὸ ἐπικὸν μεγαλεῖον τοῦ πεσμένου Μεσογγοῦ, τὸ ποίημα τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων». Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ πατριδολατρεία καὶ ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ταυτόσημες. Ἡ πρώτη, ἰδανικόν — καὶ ἡ δευτέρη, ὕμνος τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοῦ. Καὶ γι' αὐτὸ ἀκόμα, πάντοτε τὸ ἔθνος δὲν ἔπαυε νὰ ἀποτίη φόρον εὐλάβειας στὸν Σολωμό, ἀκριβῶς γιὰ τὸν λόγον αὐτό. Ὁ Σπ. Λ. πρὸς τὴν μελέτην του «Σολωμὸς καὶ Σιμωνίδης», αὐτὸ ἰδιαίτερα θίγει: «Τὸ ἔθνος ἐπανελάμβανε τὰς ᾠδὰς αὐτοῦ». Κι' αὐτὸ ἔγινε ἐπειδὴ ὁ Σολωμὸς, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Μ. Σιγούρου, σ' ἓνα ἄρθρον του, ὅπου συγκρίνεται σὲ κάποια σημεῖα ὁ Σολωμὸς κι' ὁ Κλέων, «εἶναι τὸ ἐλπιδοφόρον ξύπνημα τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ». Μὲ ψυχὴ ἑλληνικὴ, θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιήσῃ

αὐτό. Καὶ τέτοια ψυχὴ εἶχε ὁ Σολωμός. Κανένας δὲν θὰ μπορούσε νάχη ἀντίρρηση σ' αὐτό. Μόνο ἀκρισία θὰ δικαιολογοῦσε τὸν ὁποιοδήποτε ἀντίθετο ὑπαινιγμό. Καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἀκατανόητο αὐτὸ πού ὁ Ἄλκης Θρῦλος, στίς «Κριτικὲς μελέτες» του, διατείνεται : «Ἡ ψυχικότητά του ἦταν ξένη στὴν Ἑλλάδα. Πῆρε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα σχεδὸν μόνο ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, μορφικὰ, γλωσσικὰ». Καμμιά ἀπάντηση δὲν θὰ χωροῦσε στ' αὐθαίρετα αὐτὰ λόγια, παρὰ μόνο ὁ ἐπιγραμματικὸς λόγος, πῶς ὁ Σολωμός στὴν ποίησή του περιέκλεισε τὴν Ἑλλάδα, ὑπακούοντας σὲ ἐσωτερικὴ ἐπιταγὴ καὶ μόνο. Καὶ πόσο ἄδικο εἶναι ἀκόμα ἐκεῖνο, πού ὁ Κ. Βάρναλης ἐξετόξευσε ἀψυχολόγητα στὴ μελέτη του «Ὁ Σολωμός χωρὶς μεταφυσική», θέλοντας νὰ θίξῃ ἄτοπα τὴν ἠθικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ποιήματος τῶν «Ἐλευθερῶν Πολιορκημένων», ἔτσι : «Ὁ Σολωμός ἀγαποῦσε θεωρητικὰ τοὺς ἥρωες, μὰ τοὺς ἥρωες πλάσματα τῆς φαντασίας του, ὄχι τοὺς πραγματικοὺς ἥρωες». Ἀλλὰ οἱ ἥρωες τοῦ Σολωμοῦ, μὲ ὅλη τὴ λυρική ἐξύψωσή τους ἀπὸ τὸν ποιητὴ, εἶναι ἐκεῖνοι πού ἐθρεψαν τὴν ἀφορμὴ τῆς ποιήσεώς του. Πράξεις τόσο ὑψηλόφρονες καὶ γενναῖες, κατορθώματα τόσο ἐπικά καὶ αὐθόρμητα, ἡρωϊσμοὶ γεμάτοι ἀνδρισμὸ καὶ φιλοπατρία, δὲν γεννοῦν τὴν ἀπορία πῶς βρῆκαν ὑμνητὴ τοὺς τὸν Σολωμό. Ὑψώθηκαν μὲ τὸ ἀναφαίρετο δικαίωμα τῆς ποιήσεως ἀπὸ τὸν Σολωμό καὶ δὲν πλαστογραφήθηκε ἡ ὑπόστασή τους. Στὴν ποιητικὴ του λύρα ἀνῆκει ἡ τέτοια κρούση, πού ὑπῆρξε ἀντάξια στὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ ἔθνους. Γιὰ τὴν αἰτία αὐτὴ, ἀνέκαθεν ἡ ποίηση τοῦ Σολωμοῦ δὲν ἔμεινε μιὰ ἀτομικὴ μόνο παραγωγὴ γιὰ ὅσους τὴν ἀντίκρυσαν, ἀλλὰ καὶ σχετίστηκε μὲ τὸ παρὸν τοῦ ἔθνους ὡς σταθμὸς στὴν παράδοσή του, μὲ τὸ παρελθόν του ὡς ὀργανικὴ συνέχεια, καὶ μὲ τὸ μέλλον του ἐπειδὴ δὲν στερεῖται ἀπὸ κανένα σπέρμα ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴ φυλὴ καὶ πρὸς τὸν λαό. Αὐτὴ τὴ συσχέτιση καὶ ξένοι καὶ δικοὶ μας τὴν ἔκαμαν. Ὁ Θωμαζέος, στὴ σύντομη σκιαγραφία του «Διονύσιος Σολωμός», γράφει : «Εὐχομαι στὴν Ἑλλάδα νὰ μὴν ἔχῃ ἄκαρπα νὰ κανηθῇ γι' αὐτὸν μιὰ μέρα, ὥσάν γιὰ κάτι σπάνιο, ἀλλὰ τὰ παραδείγματά του μ' ἐνεργητικὴ ταπεινωσύνῃ ν' ἀκολουθήσῃ». Ἐπιβλητικώτερη ἀνακηρύξη τοῦ ποιητῆ ὡς ἐθνικοῦ παιδαγωγοῦ δὲν μπορούσε ἄλλη νὰ γίνῃ μὲ μιὰ εὐχή, πού καλεῖ σύσσωμο τὸ ἔθνος νὰ ὑπακούσῃ στὴ φωνὴ τοῦ ποιητῆ του. Καὶ ὁ Ἐμμ. Ροῖδης, στὰ «Περὶ συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι κριτικῆς», τὴν ἐθνικὴ ἀξία τοῦ Σολωμοῦ μὲ τὴν ποιητικὴ ἀξία τίς παραβάλλει καὶ κάνει τὸ σύμπλεγμά τους, ἀνατρέχοντας στίς κορυφές τῆς ἀρχαίας προσπάθειας τοῦ ἔθνους : «Τοιαύτην τρέφομεν καὶ ἡμεῖς περὶ ποιήσεως παρήγορον ἐλπίδα, φρονοῦντες ὅτι χώρα, ἣτις ἐγέννησεν Ὀμήρους καὶ Σοφοκλεῖς καὶ

εἶχε χθὲς ἀκόμη δημοτικὰ ἄσματα καὶ Σολωμόν, δικαιούται νὰ περιμένη τοὺς ἐφαμίλλους τῇ ποιήσει, εἰς τούτους ἐπιφυλάττουσα παρθένον τὴν δάφνην καὶ ἀμείωτον τὸ ἱερὸν ὄνομα ποιητῆς».

Καὶ ἡ μόρφωση τοῦ Σολωμοῦ, ὅσο κι' ἂν τὸ ἔθνος ἐκείνη τὴ στιγμὴ εἶχε χάσει τὴ συνέχεια τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεώς του ἀπὸ ἀφορμὴ τὴν πολύχρονη δουλεία, δὲν στερεῖται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ χροιά. Ὁ Σολωμός, ὅσο κι' ἂν μετεῖχε σὲ κάποια εὐρωπαϊκὴ μόρφωση μὲ τὴν ἰταλομάθειά του καὶ τὴν ἔρευνα ζητημάτων τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας καὶ φιλοσοφίας, δὲν εἶχε χάσει τὴν ἑλληνικὴ αἴσθηση καὶ στὴν πνευματικὴ του συγκρότηση. Ὁ Ν. Τωμαδάκης, στὴ μελέτη του μὲ τὸν τίτλο «Σολωμοῦ ἑλληνομάθεια», ἀποδείχνει τρανότατα τὴν ἔφεση τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, πού τὴν ἔχουμε μαρτυρημένη κι' ἀπὸ ἄλλες πηγές, ἀλλὰ πού ὅμως συστηματικώτερα μὲ τὴ μελέτη αὐτὴ πειθόμαστε γιὰ τὸν ἔμφυτο σεβασμὸ τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τὸν ὁποῖο, τελειώνοντας, ἔτσι τὸν διατυπώνει ὁ μελετητής : «Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω ἱκανῶς κατεδείχθη ὅτι ὁ ἐθνικὸς ποιητῆς, ἂν καὶ δὲν ἔτυχε συστηματικῆς ἑλληνομαθείας, ὅμως, κατανοῶν τὴν ἀξίαν καὶ σημασίαν τῶν κλασσικῶν, ἐμελέτησε τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἀπὸ τῆς πηγῆς παντὸς πλούτου—τοῦ Ὀμήρου—μέχρι καὶ τῆς Ἀννῆς Κομνηνῆς, ἐκ τῆς «Ἀλεξιάδος» τῆς ὁποίας ἠντλησε τὴν ὑπόθεσιν ἐτέρου ἠθικοῦ ποιήματος, μὴ ἐκτελεσθέντος, τοῦ «Νικηφόρου Βρουεννίου». Καὶ τὴν μελέτην ταύτην δὲν ἔκαμε μόνον διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν γνώσιν του τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ἡ ὁποία εἶναι φυσικὴ ἐξέλιξις τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἑλληνικόν, τοῦ ὁποίου συνεχιστής, εἶχε κληθῇ νὰ θέσῃ τὸν παλαιὸν οἶνον εἰς καινοὺς ἀσκούς». Μὲ τέτοιον ἔρωτα μαθήσεως δὲν εἶναι ἀπορίας ἔξοι πῶς κατώρθωσε ὁ Σολωμός νὰ σχηματίσῃ προσωπικότητα πού βάδιζε σταθερὰ πρὸς τὴν τελείωσιν, ὥπως αὐτὴ ἀπλώθηκε στοὺς στίχους του. Ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, στὰ «Στοιχεῖα Ἱστορίας τῆς νεο-ἑλληνικῆς λογοτεχνίας», ἔτσι ἐνσαρκώνει τὸν μόχθο τοῦ Σολωμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ἐξασφαλίζει τὴ μάθησιν μεταπηδᾷ στὰ σύνορα τῆς δημιουργίας καὶ κατακτᾷ διαρκῶς στὸ πεδίο τῆς τέχνης : «Διάχυτος παρίσταται ἡ προσωπικότης ἐνὸς ἀνωτέρου ἀτόμου, ἐν ᾧ ἡ προσπάθεια τῆς ἐσωτερικῆς τελειώσεως συμβαδίζει μετὰ τῆς διηνεκοῦς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κατακτωμένης πληρότητος τῆς ἐκφράσεως». Πρὶν ὅμως ἐπιτευχθῇ αὐτὴ ἡ ὑπεροχὴ τῆς πνευματικῆς ὀντότητας, θὰ ἦταν ἀνάγκη ὁ ποιητῆς—ὅπως συμβαίνει σὲ κάθε δημιουργὸ—νὰ συνδέῃ τὴν ποίησιν μὲ τὴ ζωὴ. Παρ' ὅλο τὸν ἰδεαλισμὸ, πού ἦταν ἐξύψωση κι' ὄχι ἐκκεντρικότητα, ὁ Σολωμός, χωρὶς νά ναι δοῦλος τῆς πραγματικῆς ζωῆς, βρισκόταν ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν ἐπιδράσεών της.

Τὸ περιβάλλον του δὲν τὸ ἀρνήθηκε. Ὅσο κι' ἂν, ὡς ἀληθινὸς ποιητής, ξεπερνᾷ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνον ποὺ ἔζησε, ὅμως ἀφήνει τὸν τρόπο νὰ συσχετισθῇ καὶ τοπικὰ καὶ χρονικὰ ἡ παρουσία του. Ὁ Δημ. Μωραΐτης, στὴ μελέτη του «Ὁ ποιητὴς Σολωμὸς καὶ τὸ ἔργον του ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως», τὴ σύνδεση αὐτή, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ζωῆς, τὴν ἐξετάζει: «Ὁ Σολωμὸς κατώρθωσε διὰ τῆς ποιήσεως νὰ δώσῃ μίαν λύσιν, ἔστω καὶ ἀτελῆ, τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς. Δὲν εἶχε ἀποκόψει τὸ νῆμα ποὺ συνδέει αὐτὸν μὲ τὴν πραγματικὴν ζωὴν».

Ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς σοβαρότητας τῆς τέχνης, στὴν ἱεροπρεπῆ καταγωγή της, φαίνεται τόσο σταθερὴ στὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ ἐργασία του καὶ ὡς τάση καὶ ὡς σχέδιο καὶ ὡς μέθοδος, εἶναι μαθηματικὰ ὑπολογισμένη, μὲ τὸ μέτρο τῆς ἐντέλειας. Τὰ θέματά του, ὅπως τὰ χαρακτηρίζει ὁ Φ. Μιχαλόπουλος, στὸ βιβλίο του «Διονύσιος Σολωμὸς», εἶναι «καθολικώτερα κι' ἀνθρωπιστικώτερα, θέματα τεράστια». Ὁ ὅγκος ὅμως τῶν θεμάτων του δὲν ἔχει καμμιὰ πρόκληση, ὅπως ἂν αὐτὰ θὰ ὑπερέβαιναν τὴ δύναμή του, ἀλλὰ γίνεται καὶ λιτὸς καὶ κομψός, μὲ τὴ συγκίνηση καὶ τὴ φαντασία τοῦ ποιητῆ. Τὴ συγκίνηση τοῦ Σολωμοῦ, ὁ Σ. Μενάρδος, στὴ μελέτη του «Δύο Ζακυνθῖνοι ποιηταί», ὅπου μιλάει γιὰ τὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Κάλβο, τὴ στοχάζεται νὰ κατευθύνεται πρὸς τὸν ἔμψυχο καὶ τὸν ἄψυχο κόσμον, πρὸς τὸν ὁποῖο πάει ἡ ψυχικὴ ἀφή τοῦ ποιητῆ: «Εἰς ὅλα ὁ Σολωμὸς ὥραϊα μεταδίδει τὴν συγκίνησίν του, σχεδὸν πάντοτε μὲ μίαν διαφορετικὴν ἀπόχρωσιν. Καὶ ἐνῶ θέλγει ἡ ἀπλότης καὶ συνοχὴ τοῦ σχεδίου, ἡ ἀπαλότης καὶ ἡ θέρμη τῆς ἐκφράσεως ἐνθυμίζει τὸν χρωστήρα τῶν Ἱταλῶν καλλιτεχνῶν». Ὅσο γιὰ τὴ φαντασία τοῦ ποιητῆ, ὁ Σπ. Τρικoupης, στὴν κριτικὴ του γιὰ τὸν «Ὑμνον εἰς τὴν Ἑλευθερίαν» τοῦ Σολωμοῦ, τὴν πιστεύει τέτοια, ὥστε νὰ μεγαλῶνῃ τὸν ὀρίζοντα τῶν μορφικῶν στοιχείων, ποὺ τὰ παίρνει ὁ ποιητὴς ἀπ' τὸν λαὸ του, ὅπως τέτοιο εἶναι ἡ γλῶσσα, καὶ ποὺ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ τὰ ἐπεκτείνῃ, — πρᾶγμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἐπιτύχῃ ἡ τυφλή, ἡ ρωμαντικὴ φαντασία τοῦ στιχοῦργοῦ, ποὺ δὲν εἶναι καὶ ποιητής, ἢ καὶ ἀκόμα ἡ φαντασία τοῦ ποιητῆ ποὺ δὲν εἶναι μέγας: «Ἡ εὐρυχωρία τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ ἐπλάτυνε καὶ αὐτὰ τὰ στενὰ ὅρια τῆς κοινῆς μας γλώσσας, τὴν ὁποία καὶ ἀνέβασεν εἰς τὰ ὕψη τῶν ἰδεῶν του».

Τὸ μειονέκτημα ἐκείνων ποὺ δὲν εἶναι δημιουργοὶ εἶναι ὅτι ἀντιδιαστέλλουν τὴ φύσιν ἀπὸ τὴν τέχνη. Δὲν ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ προλάβουν τὸν διαχωρισμὸ τῶν φυσικῶν δεξιοτήτων ἀπὸ τὴς τεχνητῆς πιθανότητες. Κι' ἔτσι τὴν τέχνη δὲν τὴ θέτουν στὴ διάθεση τῆς φυσικῆς ὡραιότητας τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ τὴν ἀπομακρύνουν, τὴ

φυλακίζουν σὲ κριτήρια ποὺ δὲν ἔχουν τὴν ἀπεριτοσύνη τῶν οἰκουμενικῶν ἐπιδιώξεων τῆς δημιουργίας. Καταλύουν τοὺς νόμους τῆς ζωῆς μὲ ἀναιμικὰ κατασκευάσματα, στερούμενα ἀπὸ κάθε συνοχὴ πρὸς τὴν ἴδια τὴ ζωὴ. Ὁ Σολωμὸς ὅμως προάγει τὴ φύσιν καὶ τὴν τέχνη παρὰλληλα, ὅπως τὸ ἀποκαλύπτει ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης, στὸ βιβλίο του «Ἡ ποίησις στὴ ζωὴ μας»: «Ὁ στοχασμὸς τοῦ Σολωμοῦ παρουσιάζει τὴ φύσιν καὶ τὴν τέχνη στὴν ὑψηλότερη ἐνέργειά τους. Λατρεῖα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ χωρὶς καὶ τὰ δύο μέρη (ἡ φύσιν καὶ ἡ τέχνη) νὰ δείχνουν ἀναμεταξύ τους τὸ ἀνώτερον καὶ τὸ καλύτερον παρουσιάσματά τους». Γι' αὐτὸ καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Σολωμοῦ ἀπέναντι στὰ δημιουργήματά του ὑπῆρξε τέτοια, ὥστε ποτὲ νὰ μὴν ἄγεται ἀπὸ τὴν ἐπαρση, ποὺ δικαιολογημένα θὰ κόντευε νὰ τὴν ἔχῃ ἄνθρωπος τῆς δικῆς του πνευματικῆς παραγωγῆς. Δὲν ἐδούλεψε ποτὲ κάτω ἀπὸ τὴν υπαγόρευση τῶν ἐφήμερων εὐχαριστήσεων, καὶ γι' αὐτὸ μετέβαλε τὴ ζωὴ του σὲ προσπάθεια, καὶ γι' αὐτὸ ἀκόμα στὰ δημιουργήματά του ἔδωσε τὴ σφραγίδα ἐνὸς διαρκέστατου «γίγνεσθαι». Θαρρεῖ κανένας ὅτι τὰ ποιήματά του, ἂν κι' ἔλαβαν τὴν τέλεια μορφή, δὲν τ' ἀφήνει ὁ ποιητὴς νάναί ὀριστικά, γιατί ἔτσι θὰ τὰ θεωροῦσε στατικά, ἐπειδὴ μέσα του ἔνα ἀεικίνητο ἀνάβρυσμα διαρκῶς πλάθει καὶ μεταπλάθει, παράγει καὶ ἀναπαράγει, χτίζει καὶ ξαναχτίζει. Γι' αὐτὸ δὲν ἐπεδίωξε κανένα πρᾶγμα ἀπὸ τὴν πρόσκαιρὴν χαρὰ τοῦ καλλιτέχνη, ποὺ βλέπει τὰ πλάσματά του νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς πολλούς, καὶ γι' αὐτὸ τὸ τέτοιο φαινόμενο ἀνῆκει «εἰς περιπτώσεις τόσον ἐξαιρετικὰς, ὅπως τοῦ Σολωμοῦ, ὁ ὁποῖος τίποτε σχεδὸν δὲν ἐδημοσίευσεν ὁ ἴδιος καὶ ἐλάχιστα ἐπέτρεψε νὰ τυπωθοῦν, ἐφ' ὅσον ἔξοῦσε», καθὼς σημειώνει ὁ Ι. Συκουτρῆς στὸ μελέτημα «Κριτικαὶ ἐκδόσεις νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων», ὑπογραμμίζοντας ἔτσι τὴν περίπτωσιν τοῦ Σολωμοῦ.

Μὲ τίς προϋποθέσεις αὐτές, τὰ δοκίμια καὶ τὰ σχεδιάσματα, οἱ παραλλαγές καὶ οἱ μεταμορφώσεις τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ, συμπληρώνονται τόσο αὐτόματα μὲ τὴν ἐθνικὴ σημασία τους καὶ γίνονται τὸ μεστὸ παράδειγμα γιὰ τίς γενιές ποὺ ἔρχονται καὶ παρέρχονται. Ὁ Ι. Πολυλάς, στὰ κριτικώτατα Προλεγόμενα γιὰ τὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ, πρὸς τὸ τέλος, τονίζει τὴν ἀξία τῶν πλάσμάτων αὐτῶν τῆς ἀνιδιοτελείας, ποὺ τὰ υπαγόρευσε καὶ τὰ σφυρηλάτησε μὴ τόσο θρημμένη ἐσωτερικότητα, μὲ τὴν ἐπίγνωση καὶ μὲ τὴ συνέπεια. Καὶ βλέπει μπροστὰ του ὁ κριτικὸς δύο κύκλους, ποὺ ἀκριβῶς στεφανώνουν τὴ σοβαρότητα τοῦ Σολωμικοῦ ἔργου, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, ποὺ καὶ οἱ δύο εἶναι εὐδαιμονικὸς κλῆρος γιὰ τὸν πνευματικὸ ἄνθρωπον: «Εἰς τοῦτα τὰ πολύτιμα συντρίμματα, οἱ μὲν νέοι θὰ ποτισθοῦν τὴν ἀγνὴ ἀγάπην τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ

ἀληθοῦς, καὶ εἰς τὸν ἐθνικὸν ποιητὴν μας θὰ ἔχουν ἓνα νέο παράδειγμα, πολὺ σπάνιο εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ὅτι ἡ ἐπιμονὴ εἰς τὴν τελειοποίηση τοῦ ἀρχικοῦ πλάσματος, ὅπου πηγάζει ἀπὸ τὴν ἔμπνευσιν εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ μεγάλου νοός, τὸ μόνον ὅπου δύναται νὰ ἀθανατίσῃ τὰ συγγράμματα· οἱ δὲ γυμνασμένοι νόες θέλει ξανοίξουν τὴ ζωντανὴν οὐσίαν, ὅπου περιχύνεται καὶ εἰς τὰ μέλη τοῦ ποιητικοῦ ἔργου· καὶ ἅμα καλὰ ἐννοήσουν τὴν ὑψηλὴν τάσιν τοῦ ἀνδρός, καὶ θεωρήσουν τὴν σεβαστὴν αὐτὴν ἀτομικότητα, σχεδὸν ἀδιάκοπα καὶ εἰρηνικὰ ἀφιερωμένην εἰς τὴν λατρεῖαν τῆς Τέχνης, ἅψ' ἑαυτοῦ τοὺς θὰ φθάσουν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι πολὺ περισσότερα καὶ πολὺ τελειότερα, παρὰ τὰ εὐρισκόμενα, συγγράμματα εἶχε ἀφήσει ὁ μακαρίτης εἰς τὴν ἀγαπημένην Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

Πολλὴ ἀναδρομὴ βέβαια παρουσιάζεται στὴ μελέτη αὐτὴ καὶ πολλὰ ὀνόματα ἀναγκαστικὰ ἀραδιάζονται. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ μὴν ἐπικαλεσθῇ τὴ μαρτυρίαν τῶν τόσων πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Σολωμό, ὁ ὁποῖος δὴποτε μελετητὴς του, ὁποιοδὴποτε κι' ἂν εἴναι τὸ θέμα τῆς μελέτης του, γὰρ νὰ δείξῃ καὶ νὰ κἀνῃ ἀντιληπτὸ ἐκεῖνο πού θέλει. Ἡ σκέψις πού ἐκφράστηκε πρέπει νὰ ἐξακριβώνεται καὶ νὰ παρέχεται ὅπως εἶναι εἰπωμένη, καὶ ἀπὸ τὴ συγκέντρωσιν ἀκόμα αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐξάγεται τὸ χρήσιμον συμπέρασμα. Πολυπληθεῖς πλευρὲς τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ ἐξονυχίστηκαν καὶ τόση εἶναι ἡ Σολωμικὴ βιβλιογραφία, ὥστε σὲ κάποιες περιπτώσεις θὰ μπορούσε αὐτὴ νὰ ἐξετάζεται, χωρὶς ἔτσι νὰ θίγεται κάποτε τὸ ἴδιον τὸ δημιουργικὸν ἔργο τοῦ ποιητῆ μὲ ἀκαίρως πιθανολογήματα. Ἐπειδὴ, ἐπαναλαμβάνω, ἀπὸ κάθε σχεδὸν ἀποψη ἔγινε στοὺς προγενέστερους καὶ στοὺς τωρινούς χρόνους προσπάθεια ἐρμηνείας τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, πού ἐξαίρει τὴν πάνδημη ἀναγνώρισί του. Σχετιζόμενο αὐτὸ καὶ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκεῖνοι πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Σολωμό κατὰ καιροὺς ἦσαν τέτοιοι, ὥστε ἡ γνώμη τους νὰ μὴν εἶναι τυχαία, φανερῶναι τὸ ὅτι ὁ Σολωμὸς εὐτύχησε νὰ ἔχῃ ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατό του, τὴν οὐσίαν τοῦ τίτλου τοῦ ἐθνικοῦ παιδαγωγοῦ καὶ μὲ ὅλη τὴν κοινὴ ἀναγνώρισιν, ἐπιβαλλόμενη μ' ἓναν αὐτοματισμό, πού δὲν μπορούμε κάποτε νὰ τὸν συλλάβουμε, ἐνῶ ἔχομε ὅλες τίς ἐνδείξεις νὰ τὸν αἰτιολογήσουμε.

Δὲν εἶναι ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸ κύριον θέμα μας ἡ ἐπισώρευσις στοιχείων, πού νὰ φανερώουν πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πατριωτικοὺς στίχους τοῦ ἐθνικοῦ ποιητῆ καὶ ἄλλη μορφωτικὴ σημασία ἀνακύπτει ἀπὸ τὴν ποιήσιν του. Ὁ ἐθνικὸς παιδαγωγὸς ὄχι μόνον μὲ τὰ πατριωτικὰ ποιήματά του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἄλλη ὁρμὴ τῆς ποιήσεώς του, μὲ τὸ ἀγκάλιασμα ὅλης τῆς πολύκρουνης βιώσεως, μὲ τὴν

πλήρη αἴσθησις ὅλων τῶν γύρω του πραγμάτων πού ἀπαρτίζουν τὴν ἐθνικὴν ζωὴν, μὲ τὴν ἰδιαίτερην σφραγίδα τῶν δικῶν της ἡθῶν καὶ τοῦ δικοῦ της πολιτισμοῦ, προσβλέπει πολὺ δημιουργικὰ πρὸς τὸ ἔθνος του. Ἔτσι ἀκριβῶς ἀτένισε ὁ Σολωμὸς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Γι' αὐτὸ ἔγινε σύμβολο, καὶ γι' αὐτὸ ἀπέβη θρύλος. Ἔτσι μὲ τὴν ἐλκυστικότητα τοῦ συμβόλου καὶ μὲ τὸν μαγνητισμὸ τοῦ θρύλου, μὲ τὴν ἰδιαίτερην ἐκείνη γοητεῖαν τῶν ἐκλεκτῶν, ἀσκεῖ τὴν ὑποβολὴν πού ἔχουν οἱ μεγάλοι ποιητές. Ὅποια ἀπόπειρα κατὰ καιροὺς ἔγινε, γὰρ νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ αὐτὸν τὸν θρύλον ὁ Σολωμὸς, δὲν ἐκαρποφόρησε. Γιατὶ ὁ Σολωμὸς ἀνήκει στοὺς ὁδηγητὲς ἐκείνους πού ἀφιερώνονται στὴ διακονίαν τῶν μεγάλων ἰδεῶν, στοὺς ἔμπνευστὲς τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος.

Ὁ Σολωμὸς—ὅπως τὸ λέει ὁ ἴδιος στὸ 86ο τετράστιχο τοῦ «Ὑμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν»—πλάθει «φιλελεύθερα τραγούδια σὰν τὸν Πίνδαρον». Βέβαια δὲν ἔχει τὴν ὁλοκλήρωσιν καὶ τὴ μεγαλοστομίαν τοῦ Πινδάρου. Ὅμως καὶ στοὺς δύο ἐκφράζεται ἐθνικὸ φρόνημα καὶ θερησκευτικὸτητα, καὶ ἡ ποίησις καὶ τῶν δύο εἶναι γεμάτη ἀπὸ σεμνότητα, ἐπίσης ἀπὸ βάθος νοήματος, ἀπὸ εὐγένεια γλώσσας, ἀπὸ ἀρμονίαν ρυθμοῦ, ἀπὸ ἡθικὸν κίνητρο, καὶ ἔχει μεγάλη ὑποβλητικότητα. Κι' ὅπως ὁ Πίνδαρος τραγουδοῦσε τὴ δόξαν τῶν νικητῶν τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν ἄλλων πανελληνίων ἀγώνων, ἔτσι κι' ὁ Σολωμὸς ἔψαλλε τὴν ἐλληνικὴν Ἐπανάστασιν. Στὸν «Ὑμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν» συγκεντρώνει τὰ διάφορα γεγονότα, τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως (τετράστιχα 17—34), τὴν Ἀλωση τῆς Τριπολιτσᾶς (35—74), τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλι (75—87), τὴν πρώτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου (88—121), τὰ ναυτικὰ κατορθώματα καὶ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου (122—138). Καὶ σ' ἄλλα του ποιήματα, ἱστορικὰς πράξεις ἔχει ὡς ἀφορμὴν, ὅπως καὶ σὲ διαφορετικὰ θέματα εἰσάγει παρόμοια γεγονότα.

Ἀξιοπρόσεχτον ἀκόμα εἶναι τὸ ὅτι πάντοτε ὁ ποιητὴς κρίνει τὰ διάφορα περιστατικὰ μὲ ἡθικὸν μέτρο. Ἐξαίρει ἐκεῖνα τὰ κατορθώματα πού δίνουν λαβὴν γιὰ μιὰ τέτοια ἐξύψωσιν. Ὁ Ρήγας (18ο τετράστιχο τοῦ «Ὑμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν»), ὁ Πατριάρχης (132ο—138ο τετρ. τοῦ «Ὑμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν»), 56ο «Ποιήματος εἰς τὸν Μπαϊρόν»), ὁ Μάρκος Μπότσαρης (4ο—5ο, 109ο, 115ο «Ποιήματα εἰς τὸν Μπαϊρόν»), ποίημα «Εἰς Μάρκον Μπότσαρη», 4ο πρῶτον σχεδιάσματος «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων»), καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὸν ἀγῶνα, εἶναι τὰ πρόσωπα πού ἀναφέρονται ἐκλεγμένα ἀπὸ τὸν ποιητὴν. Καὶ κάτοικοι ὁρισμένων ἱστορικῶν τόπων ξεχωρίζονται, ὅπως οἱ Σουλιῶτες (3ο τετράστιχο καὶ 98ο «Ποιήματος εἰς τὸν Μπαϊρόν»), 1ο δευτέρου σχεδιάσματος «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων»)

κ.λ.π. Ὑστερα, τὸ Μεσολόγγι, ἡ Κόρινθος, ἡ Τριπολιτσά, τὸ Σοῦλι, τὸ Ζάλογγο, τὰ Ψαρά, ἡ Κρήτη, κλπ. εἶναι οἱ χώροι ποὺ ὑμνολογοῦνται ἀπὸ τὸν ποιητὴ. Ἐννοεῖται πὺς ἡ ἐξύμνηση τῶν κατορθωμάτων συνδέεται πολλὰς φορὰς μὲ γεγονότα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ὅπως μὲ τοὺς τριακόσιους τοῦ Λεωνίδα, καὶ μὲ ποιητές, ὅπως τὸν Ὅμηρο, τὸν Σοφοκλῆ κλπ. Ἐπίσης βιβλικά πρόσωπα ὑπάρχουν, ὅπως ὁ Ἀαρὼν, ὁ Μωϋσῆς, ὁ Ἀβελ, ἡ Μαρία κλπ. Ὅτι ὁ ποιητὴς διαλέγει, εἶναι πάντοτε σκόπιμο καὶ ποτὲ βαλμένο γιὰ τὴν πλοκὴ μόνου τοῦ στίχου. Τίποτα ἄλλωστε στὸν Σολωμὸ δὲν θυμίζει τὴν ἐπιτήδευση. Μιὰ κεντρικὴ γραμμὴ ποὺ εἶναι φανερὴ σ' ὅλα τοῦ τὰ ποιήματα, φτάνει μέχρι καὶ τὴν τελευταία λεπτομέρεια, καὶ γι' αὐτὸ πρόσωπα, ἀντικείμενα, ιδέες, ὅλα ὑπηρετοῦν συνειδητὰ τὴν ἔμπνευση καὶ τὸν σκοπὸ τῆς ποιήσεώς του.

Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἀξιοπαρατήρητο μέσα στὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, καὶ ποὺ μᾶς χρειάζεται γιὰ νὰ ἐξακριβώσουμε τὸν παιδαγωγὸ τοῦ ἔθνους, εἶναι τὰ διάφορα διδάγματα, οἱ παραινέσεις, οἱ κατατεχνύσεις, οἱ χρυσοὶ λόγοι, ποὺ παντοῦ τοὺς συναντᾶμε στὴν ποίησίν του. Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ καταφαίνεται ὁ ζῆλος, ἡ ἀφοσίωση, ἡ ἐνεργητικότητα τῆς ψυχῆς, ἡ φροντίδα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση ἑνὸς κράτους μὲ προορισμὸ εὐγενῆ καὶ μὲ ἐπιδιώξεις ἀνώτερες. Ὁ Σολωμὸς δὲν εἶδε μόνον τὴν ιδέα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας, ὅσο καὶ τὴν πραγματοποίησίν της καὶ τὴν ὀλοκλήρωσίν της. Ὁνειροπόλησε τὸ κράτος, ὅπως ὁ Ἑγελος, ὡς ἕναν ἠθικὸ ὀργανισμὸ ποὺ πραγματοποιεῖ τὴν ἠθικὴν ιδέα. Τέτοιες γνῶμες καὶ συμβουλὲς θὰ μπορούσαμε νὰ ἀπεσπᾶσουμε ἀπὸ τὸ ἔργο του τόσες, ὥστε νὰ συγκεντρώσουμε πολλοὺς στίχους, ὅπως ἐπίσης καὶ ἄλλες ιδέες σχετιζόμενες μὲ τὴν ἀνωτεροποίηση καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς ὅλης ζωῆς. Ἰδοὺ τέτοιες ιδέες: — «Κάθε πέτρα μνήμα ἄς γένῃ, καὶ ἡ θρησκεία κ' ἡ ἐλευθερία μ' ἀργοπάτημα ἄς πηγαίνει μεταξύ τους καὶ ἄς μετρά. — Ἡ διχόνοια ποὺ βαστάει ἕνα σκῆπτρο, ἡ δολερή, καθενὸς χαμογελάει, πᾶρ' το, λέγοντας, καὶ σὺ — Ἀπὸ στόμα ὁποῦ φθονάει, παληκάκια, ἄς μὴ εἰπωθῇ, πὺς τὸ χέρι σας κτυπάει τοῦ ἀδελφοῦ τὴν κεφαλὴ — Ὅλο τὸ αἷμα ὁποῦ χυθῇ γιὰ θρησκεία, γιὰ πατρίδα, ὅμοιαν ἔχει τὴν τιμὴ — Πάντα ἡ νίκη, ἂν ἐνωθῇτε, πάντα ἔσᾳς θ' ἀκολουθῇ — Οἱ μεγάλοι τὰ μεγάλα, ποὺ τοὺς μοιάζουνε, ἀγαποῦν — Ὁ πλοῦτος, θεῖος στὰ χέρια τοῦ καλοῦ καὶ κακόπρακτος ἂν οὕτως καὶ εἶν' στὰ χέρια τοῦ κακοῦ — Μ' ἕνα βλέμμα, ὁποῦ φρονεῖ τὰ φρονήματα τὰ αἰσχροῦ — Εἶναι ἡ δάφνη ὥραία στὴν κόμη, ὅταν φέρνει ἐλευθερίαν — Ἄντρος (κ' ἡ μοῖρα, ὅ,τι κ' ἂν θέλῃ ἄς γράφῃ) τοῦ ἑαυτοῦ του εἶναι θεὸς — Γλυκεῖα ἡ ζωὴ, κ' ὁ θάνατος μαυρίλα — Ἡ δόξα δεξιὰ συντροφεύει τὸν ἄντρα ποὺ τρέχει μὲ κό-

πους τῆς Φήμης τοὺς δύσβατους τόπους, καὶ ὁ Φθόνος τοῦ στέκει ξερβιά μὲ μάτια, μὲ χεῖλη πικρὰ — Ὅλα ὀνειράτα στὸν κόσμον, ναί, καὶ ὁ θάνατος τὰ λυεῖ — Ἀνοιχτὰ πάντα κ' ἄγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου — Μεγάλο πρᾶγμα ἡ ὑπομονή... κλεῖ θησαυροὺς κ' ἐκείνη — Συχνὰ τὰ στήθια ἐκούρασα, ποτὲ τὴν καλωσύνη — Ἡ δύναμή σου πέλαγο, κ' ἡ θέλησή μου βράχος — Πολλοὶ ναι οἱ δρόμοι πᾶχει ὁ νοῦς — Δὲν τοὺς βαραίνει ὁ πόλεμος, ἀλλ' ἔγινε πνοή τους — Ὁμορφος κόσμος ἠθικός, ἀγγελικὰ πλασμένος — κλπ.».

Τὸ ποιητικὸν τάλαντο τοῦ Σολωμοῦ, ἂν θέλαμε νὰ τὸ κατατάξουμε μὲ ἀκαμψία σ' ὀρισμένο εἶδος, δὲν θὰ μπορούσαμε εἶναι θεωρητικὸ, μὲ τὴν ἰδεολογία του ἀναλυτικὸ, μὲ τὴν κριτικὴν τοῦ τοῦ συνοδεύει ἐφευρετικὸ, μὲ τὴν πρωτοτυπία του παρατηρητικὸ, μὲ τὴν πλουσιότητα τῶν ἀπόψεων του. Τὴ βούληση ποὺ τὸ παράγει τὴν ἔμπνεουν ιδέες καὶ ιδεώδη — καὶ γι' αὐτὸ θέλει, μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, νὰ ἔμπνευση καὶ νὰ φρονηματίσῃ ὁ Σολωμὸς τὴ βούλησιν τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς κάνει ἡ ἀγωγή καὶ γι' αὐτὸ ἔχει ἐθνικὴ παιδαγωγικὴ σημασία τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ. Ἀπὸ τίς κύριες μορφές τῆς μορφώσεως, ποὺ εἶναι ποικίλες, ἐκείνη ποὺ ἐπιδιώκει ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ, εἶναι ἡ ἐθνικὴ. Μὲ ποιότητα διάνοιαν ἔκλεκτικὴν, ἰδεολόγος μαζὶ καὶ πραγματολόγος, δύο αἰώνιες ἀξίες ἔχει ὡς προσεχῆ καὶ τελικὸ σκοπὸ: τὴ λατρεῖα τοῦ ἔθνους καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἠθικοῦ κάλλους. Ἡ πρώτη ὁμαδικὴ καὶ ἡ δευτέρη ἀτομικὴ — ἔχουν ἐσωτερικὴ ἐκκίνηση καὶ εἶναι ἀποτελέσματα ψυχικῆς ἀνάγκης. Μὲ προσπάθεια συστηματικὴν ἐσωτερικῆς διαμορφώσεως, πιστεύει ὁ Σολωμὸς καὶ κατατείνει πρὸς τὴν ἰδεολογικὴν τέχνην, χωρὶς νὰ περιορίσῃ διόλου τὸν γενικὸ σκοπὸ τῆς τέχνης, ποὺ εἶναι, στὴν πρώτη της πηγῇ, ἐπίτευξις τοῦ ἀπατρίαστου, καὶ ὑποκειμενικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ, ὥραίου, ποὺ ἐγκλείει τὴν ἔννοια τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Στὸν ἐθνισμὸν τοῦ Σολωμοῦ ἐξυπακούεται ὁ συνολικὸς προορισμὸς τῆς κοινωνίας, μὲ τὴν ἠθικότητα, τὴν τέχνην, τὴν ἐπιπροορισμὸς τῆς προσφέρουν καθεμιά γιὰ τὴ δημιουργίαν τοῦ ἀγαθοῦ, στήμῃ, ποὺ προσφέρουν καθεμιά γιὰ τὴ δημιουργίαν τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὥραίου, τοῦ ἀληθινοῦ. Ἐστὶ ὁ Σολωμὸς, σὰν ἐλεύθερη προσώπου ὥραίου, τοῦ ἀληθινοῦ. Ἐστὶ ὁ Σολωμὸς, σὰν ἐλεύθερη προσώπου πικότητα ποὺ εἶναι, ὁδηγεῖ τὸ συναίσθημα πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἠθικὴν ἐλευθερίαν, τὴ βούλησιν πρὸς τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴ διάνοιαν πρὸς καθαρὴν θεωρίαν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

Μὲ τέτοια ἐσωτερικὴ διαμόρφωσις καὶ τέτοιον πηγαῖον ἐνθουσιασμὸν ἔκανε ὁ Σολωμὸς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῆς ποιήσεώς του, ποὺ φτάνει πρῶτη στὸν ἀναγνώστη, μὲ τὸ ὑλικὸ ποὺ ἦταν ὁ ἴδιος ὁ παλμὸς τῆς συγκινήσεώς του. Γι' αὐτὸ τάση πρὸς τὸ ἀγαθὸν — ποὺ καὶ στὴν ἐξωτερικὴν μορφὴν ὑπάρχει — κ' ὄχι εὐρημα στιχουργικόν, εἶναι τὰ σύμβολα, οἱ παραβολές, οἱ μεταφορές,

οἱ ἀλληγορίες, καὶ τελευταῖα οἱ λέξεις, ποὺ εἶναι, κατὰ τὸν Λογγίνο, «ἓνα ξεχωριστὸ φῶς τοῦ νοήματος» γιὰ κάθε δημιουργία τοῦ λόγου. Ὁ Σολωμὸς στάθηκε ἀκόμα μακρυνὰ ἀπὸ κάθε σχολαστικισμό καὶ ἀπὸ κάθε φθοροποιὰ ἐπίδραση. Καὶ γι' αὐτὸ ἔθεσε τὶς σταθερὰς βάσεις ἐνὸς ἐθνικοῦ ἔργου, ποὺ εἶναι καὶ τὸ θεμέλιο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας μας ὕστερ' ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, καὶ ἐδράζεται στὴν παράδοση τοῦ λαοῦ ποὺ κινεῖται μέσα στὰ ἥθη του, καὶ στὴν παράδοση τῆς ποιήσεώς μας ποὺ ἀρχίζει μετὰ τὸν Ὀμηρο καὶ σταματᾷ, γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σολωμοῦ, στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι. Αὐτὸ τὸ αὐθόρμητο λαϊκὸ τραγοῦδι παρέλαβε ὁ Σολωμὸς γιὰ νὰ ὑψώσῃ — μετὰ τὸν ἴδιο τὸν δεκαπεντασύλλαβο — στὸ κλασσικὸ του κάλλος, με ἐντελῶς ὅμως σύγχρονο παλμό. Καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ τυχαῖο τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Σολωμὸς ὠρμήθηκε ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι. Δὲν εἶναι ἀπλὴ φιλολογικὴ προτίμηση, χωρὶς εὐρύτερη σημασία, ἡ στροφὴ του πρὸς αὐτό. Ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι ξεκίνησαν πολλοὶ μεγάλοι ποιητὲς, σ' ὅλες τὶς λογοτεχνίες, — καὶ μάλιστα σ' ἐποχὲς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, ὅπως ἦταν καὶ ἡ στιγμὴ ποὺ φανερώθηκε ὁ Σολωμός. Ἡ ἐντεχνὴ λογοτεχνία, μετὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ δημοτικοῦ τραγοῦδι, ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ ἀποδίνῃ ὁλόκληρη τὴν ψυχὴ τοῦ κορμοῦ τοῦ ἔθνους, ποὺ εἶναι ὁ λαός, ποὺ διαμορφώνει μετὰ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὴ γλῶσσα του. Καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ ἐνότητα τῆς πνευματικῆς παραδόσεως, χωρὶς καμμιά παραβίαση στὴν ἐξέλιξί της.

Ἔτσι, μέσα στὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, μετὰ ἐπικράτηση πλήρη τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου, ὁ ποιητὴς-παιδαγωγὸς τοῦ ἔθνους, ὠραματίστηκε πῶς πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸ δίδαγμα κυκλοφορεῖ ἡ δεσπόζουσα ἀνώτερη συνείδηση τοῦ ατόμου ποὺ ὀπλίζει μετὰ ἀπόλυτη μορφωτικὴ σημασία τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ. Αὐτὸ τὸ δίδαγμα ἐπέδωξε ὁ Σολωμὸς μετὰ τὰ πρῶτα ἀκόμα σύντομα τραγοῦδια του καὶ μετὰ τὰ σατυρικά του, μετὰ τὸν «Ὑμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν», μετὰ τὸ «Ποίημα εἰς τὸν Λόρδον Μπάϊρον», μετὰ τὸν Λάμπρο, μετὰ τὸν «Κρητικόν», μετὰ τὸν «Πόρφυρον», μετὰ τοὺς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους». Τὸ ἓνα ποίημα συμπληρώνει τὸ ἄλλο, καὶ ἀπὸ παντοῦ ἀναπηδᾷ ἡ πηγαία καὶ ἀνόθευτη δημιουργία, ἡ δημιουργία τοῦ ποιητῆ, ποὺ εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα παιδαγωγικὴ. Ἄν τὸ ἔργο τοῦ παιδαγωγοῦ περιορίζεται κάποτε στὸ σχολικὸ πλαίσιο καὶ σὲ ὀρισμένη ἡλικία, τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ-παιδαγωγοῦ εἶναι τόσο εὐρύτερο, ὥστε ἀγκαλιάζει ὅλη τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἔθνους καὶ ἐξαντλεῖ πολλὰς φορὰς κατὰ πιθανότητα ἰσόρροπης ἐπιδράσεως. Ὁ ποιητὴς ἀσφαλῶς προὔπηρξε ἀπὸ τὸν παιδαγωγόν, γιὰ τὸ εἶναι ἐσωτερικώτερα φτασμένος στὸ μυστήριον τῆς ἀλήθειας. Καὶ ὁ Σολωμός, μετὰ τὴ διπλὴ πνευματικὴ του ιδιότητα, δηλαδὴ τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ παιδαγωγοῦ τοῦ ἔθνους, προσήρμοσε

τὴν ἀλήθεια πρὸς τὸν ἐθνισμό, μετὰ τὶς λέξεις αὐτές: «Τὸ ἔθνος πρέπει νὰ μάθῃ νὰ θεωρῇ ἐθνικὸν ὅ,τι εἶναι ἀληθινόν».

Ἄλλωστε ἀπὸ τ' ἀρχαιότατα ἀρχίσματα της, ἡ ἐλληνικὴ ποίηση ἔχει τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα στὴν οὐσίαν της. Ἄν ἀναπολήσουμε, φευγαλέα ἐντελῶς, γιὰ μιὰ στιγμὴ, τοὺς σταθμοὺς τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως μέσα στοὺς αἰῶνες, θὰ διαπιστώσουμε τὸ πατριωτικὸ ἔνδυμα ποὺ αὐτὴ φορεῖ μεγαλοπρεπέστατα στοὺς στίχους της. Σ' ὅλες τὶς περιόδους βλέπουμε τὴν ἐθνικὴ πνοὴ τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, δίπλα στίς ἄλλες της πνευματικὲς καὶ καλλολογικὲς κατακτήσεις καὶ ἐπιτεύξεις της. Ὁ τέτοιος χαρακτήρας της μπορεῖ νὰ ἐξαχθῇ, ὅταν ἀναζητήσουμε ἔστω καὶ βιαστικά, νὰ τὴν προσδιορίσουμε, στὴν ἐξέλιξί της. Αὐτὸ τὸ κάνουμε, γιὰ νὰ συνδέσουμε μετὰ τὴν παράδοσιν μας τὸν Σολωμό.

Στὴν ἀρχαία λογοτεχνία, ἀπὸ τοὺς μυθικοὺς χρόνους μέχρι τὸν Ὀμηρο, ἡ ποίηση εἶναι ἱερή, μετὰ ἐπικλήσεις καὶ ὕμνους πρὸς τοὺς θεοὺς, καὶ μυθική, μετὰ τὴν περιγραφὴν κατορθωμάτων τῶν ἡρώων καὶ μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γενῶν τῶν βασιλέων. Ἀπὸ τὸν Ὀμηρο μέχρι τοὺς Περσικοὺς πολέμους, ἔχουμε τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου καὶ τὸν ἐπικὸ κύκλον διαφόρων ποιητῶν, λυρικὴ καὶ χορικὴ ποίηση, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν λείπει τὸ πατριωτικὸ ὕψος. Κι' ἀπὸ τοὺς περσικοὺς πολέμους μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὸ φρόνημα τῶν ἐλλήνων, μετὰ τοὺς μηδικοὺς μάλιστα πολέμους καὶ τ' ἄλλα κατορθώματα, ἀναφτερόνεται, καὶ ἡ τέτοια ἀπήχησις στὴν ποίησιν ἐκδηλώνεται στοὺς παιᾶνες καὶ διθυράμβους, σὲ ἀναθηματικά καὶ ἐπιλόγια ἐπιγράμματα. Ἔτσι βλέπουμε θέματα καθαρὰ ἐλληνικὰ τύμβια ἐπιγράμματα. Ἔτσι βλέπουμε θέματα καθαρὰ ἐλληνικὰ τοὺς τρεῖς μεγάλους τραγικοὺς καὶ τὸν Πίνδαρον. Καὶ στὴν Ἀλεξανδρινὴν περίοδον, καὶ στοὺς μεταγενέστερους ἀκόμα χρόνους, στὰ ἐπιγράμματα καὶ στοὺς ὕμνους ὑπάρχει, ἀραιότερος βέβαια, πατριωτικὸς τόνος.

Στὴ Βυζαντινὴ λογοτεχνία, ἔχουμε τὴ χριστιανικὴν ποίησιν, μετὰ θρησκευτικὸν περιεχόμενον, μετὰ τοὺς ὕμνους, τοὺς κανόνες καὶ τ' ἄλλα εἶδη, ποὺ μετέχουν μετὰ τὸν δικόν τους τρόπο στὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐσωτερικότητος τοῦ ατόμου. Χαρακτηριστικώτερη ὅμως εἶναι ἡ ἐθνικὴ δημοτικὴ ποίηση, ποὺ ἀρχίζει καὶ ποὺ ἀναπτύσσεται στὴ Βυζαντινὴ ἐποχὴ, μετὰ τοὺς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Ἀράβων, τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἄλλων ποὺ περιγράφονται στὰ ἱστορικὰ ποιήματα καὶ μετὰ τὴν διατήρησιν τοῦ πατροπαράδοτου ἐλληνισμοῦ, παρὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Λύσεως κατὰ τὶς σταυροφορίας καὶ παρὰ τὸν συγχρωτισμὸν μετὰ τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς. Ἡ ἐποποιία τοῦ «Διγενῆς Ἀκρίτα», ὅπως καὶ τὰ 1350 δημοτικὰ τραγοῦδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, πλημμυρίζουν ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα, σ' ἓνα πλαίσιον ἡρωϊκόν, ποὺ

νωνική γίνονται ἕνα. Ἡ ἀπειρία τῶν ἐθνογραφικῶν στοιχείων εἶναι διάχυτη σ' ὅλα τὰ ποιήματά του. Εἶχε τὸ ἐθνοπλαστικὸ χάρισμα τῆς προφητικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ποιητῆ, ποὺ τὸ κράτησε σ' ὅλη τὴ ζωὴ του, νὰ διατηρῇ τὶς πεποιθήσεις του ἀσάλευτες. Περιφρονητὴς κάθε μετριότητος, φιλελεύθερη ψυχὴ, ἐπιδιώκοντας τὶς αἰώνιες ἀξίες τῆς ζωῆς, δὲν ἄφησε χωρὶς περιεχόμενον τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδας. Γιὰ τὸ ἰδανικὸ τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ἀδελφωμένες ἡ ἐθνικὴ, ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ ἀτομικὴ ζωὴ. Ἔτσι ἂν συλλάβουμε τὸν ἐθνισμό του, ἔχουμε σαφέστατο τὸ νόημά του.

Αὐτὸ μπορούμε νὰ τὸ ἰδοῦμε στὸν «Διάλογο» τοῦ Ποιητῆ καὶ τοῦ Σοφολογιώτατου, ποὺ ἔγραψε ὁ Σολωμός. Ἐκεῖ ἔχουμε τοὺς στοχασμοὺς τοῦ ποιητῆ, εἰπωμένους ὅλους μετὰ τὸ ἴδιον τὸ στόμα του, ποὺ θέλει ν' ἀπαντήσῃ στὴν κάποια σχολαστικὴ καὶ ἀντιδραστικὴ τῆς τοῦ Σοφολογιώτατου. Τὶς γνώμες τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸ γλωσσικὸ καὶ τ' ἄλλα συναφῆ ζητήματα τὶς διακρίνει ὑγεία σκέψεως καὶ αἰσθαντισμοῦ. Κάποιες φράσεις εἶναι πολύτιμοι λίθοι στὸ περιδέραιο τῶν στοχασμῶν. Εἶναι παιδαγωγικὰ ἀποφθέγματα, ποὺ λέγονται ἄλλοτε μετὰ ὀργῆς, ἄλλοτε μετὰ ὀργῆς, ἄλλοτε μετὰ εἰρωνείας, ἄλλοτε μετὰ γαλήνης—πάντοτε ὅμως μετὰ αὐτοπεποίθησιν καὶ εὐστάθεια. Ἀποσπῶ τέτοιες φράσεις. Ὁ ἀναγνώστης διακρίνει τὴ βαθύτατη διείσδυσή τους.—«Τὶς λέξεις ὁ συγγραφέας δὲν τὶς διδάσκει, μάλιστα τὶς μαθαίνει ἀπὸ τοῦ λαοῦ τὸ στόμα». Θέλει νὰ παραστήσῃ τὴν ἀλληλεπίδρασιν τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ λαοῦ, θυμίζοντας πόσα στοιχεῖα παίρνει ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὸν λαϊκὸ προφορικὸ λόγο.—«Καὶ ἐγὼ καὶ ἐσὺ πολεμοῦμε γιὰ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ συλλογίσου καλὰ μήπως κυνηγώντας τὴν ἀλήθειαν, εἰς ἐκεῖνον τὸν τρόπο ἀπατηθῇς, σφίγγοντας εἰς τὸν κόρφο σου τὸ φάντασμά της». Φανερῶνται ἡ ἄγρυπνη φροντίδα τοῦ ποιητῆ γιὰ τὴν ἀλήθειαν, ποὺ φέρνει σ' αὐτὸν ἡ ἱστορικὴ εὐθύνη τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ποὺ θέλει νὰ ἐπιδράσῃ στὸν λαὸ του.—«Τόσοι πατέρες ἔχουν εἰς τὴν διδασκαλίαν σου τὰ παιδιά τους, καὶ ἐλπίζουν νὰ τὰ κάμῃς ἀσπίδες τῆς πατρίδας, καὶ μὴ θέλεις νὰ πάρῃς τὸ κρῖμα στὸ λαιμό σου». Λέξεις αὐτόχρημα ἱερές ποὺ ὁ ποιητὴς τὶς ἀραδιάζει γιὰ τὸ ἔργο τοῦ σχολείου καὶ ποὺ πρέπει νὰ τὶς αἰσθάνεται κάθε ἐκπαιδευτὴς ψυχῶν, σὰ νὰ ἔρχονται ἀπὸ τὴ φωνὴ τοῦ ἔθνους γιὰ τὴν τύχην τῶν παιδιῶν, ποὺ εἶν' ἐμπιστευμένα σὰ χέρια του.—«ὦ Σοφολογιώτατε!, αὐτὰ εἶναι τὰ μαθήματα, ὅπου τοὺς δίνετε καὶ θέλετε νὰ τοὺς φωτίσετε! Τόσο κάνει νὰ τοὺς φωτίσετε καὶ μετὰ μιὰ φοῦχτα στάχτη στὰ μάτια!». Φωνὴ πηγαία, προερχόμενη ἀπὸ τὸν ποιητὴ, ποὺ τονίζει τὴν κακὴ ἐπίδρασιν κάθε λανθασμένης ἀντιλήψεως στὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς, ποὺ φέρνει ἀντὶ γιὰ τὸ φῶς τῆς μορφώσεως τὸ σκοτάδι τῆς ἀμάθειας.—Ἐπίσης

στοχασμοὶ τοῦ ποιητῆ βρίσκονται στὸ ἐξαίρετο ποίημα τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων», σχετιζόμενοι μ' αὐτό, καὶ ποὺ ἔχουν παιδαγωγικὴ σημασίαν. Ἡ ποίησις μετὰ τὴν ἐθνικότητα γίνονται ἀπὸ τὸν ποιητὴ δύο πηγὲς τῆς πίστεώς του, ὅπως διατυπώνεται στὰ λόγια αὐτά: «Ὁ θεμελιώδης ρυθμὸς ἃς στυλωθῇ εἰς τὸ κέντρο τῆς ἐθνικότητος καὶ ἃς ὑψώνεται κάθετα, ἐνῶ τὸ νόημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο πηγάζει ἡ ποίησις, καὶ τὸ ὁποῖο αὐτὴ ὑπηρετεῖ, ἀπλώνει βαθμηδὸν τοὺς κύκλους του».—Δυνατὸς στοχαστικὸς τόνος εἶναι καὶ αὐτός, ποὺ ἀποδείχνει πῶς ἡ θεωρία τῆς ἐθνικότητος γίνεται πράξις καὶ πλησιάζει τὴν πνευματοκρατίαν πρὸς τὸν πραγματισμό, ἐξηγώντας ἔτσι τὴν ἰδεολογίαν τοῦ ποιητῆ: «Καὶ μέσ' εἰς αὐτὰ τὰ σώματα, ἃς ἐκφρασθῇ, εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ ἔργου ἡ ἐθνικότητα, ὅσο τὸ δυνατό. πλέον ἐκτεταμένη. Τοιουτοτρόπως ἡ Μεταφυσικὴ ἔγινε Φυσικὴ».—Οἱ φράσεις αὐτές, κατὰ τὶς ὁποῖες ἡ ἐλευθερία κατευθύνεται καὶ ὁρίζεται ἀπὸ ἀπαιτήσεις φερόμενες ἀπὸ διάφορες ἠθικὰς ἀρχὰς ποὺ συμβιβάζουν τὰ δικαιώματα μετὰ τὶς ὑποχρεώσεις, μαρτυροῦν πόσο σύνθετη αἰσθανόταν τὴν ἐλευθερίαν ὁ Σολωμός: «Ὅλα αὐτὰ ὅσο μεγαλύτερα εἶναι καὶ πλέον διάφορα, εἰς τόσο ὑψηλότερον στυλοπόδι σταίλουν τὴν ἐλευθερίαν, μεστὴν ἀπὸ τὸ Χρέος, δηλαδή, ἀπ' ὅσα περιέχει ἡ ἠθικὴ, ἡ Ὀρθοσκεία, ἡ Πατρίδα, ἡ Πολιτικὴ καὶ ἄλλα».—Τέτοιες σκέψεις περιέχονται καὶ ἄλλες στὸ ἔργο καὶ στοὺς στοχασμοὺς τοῦ ποιητῆ.

Εὐτύχησε ὅμως ὁ Σολωμός κατὰ τοῦτο, ὅτι γεννήθηκε στὴ στιγμὴ ποὺ ἔπρεπε. Αὐτὸ μπορούμε τώρα νὰ ἐννοήσουμε ποιά σημασία ἔχει. Κρίνοντας τὸ ἔργο του καὶ ἐπισκοπώντας τὴν ἐποχὴν του, βλέπουμε ὅτι ἐξέφρασε τὴ συνείδησιν τοῦ καιροῦ του, ἐπειδὴ στὴν κατάλληλὴ ὥρα εἶδε τὸ φῶς. Γιατὶ ὁ ποιητὴς, καὶ μάλιστα ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς, ἀποτελεῖ μιὰν αὐθύπαρκτον ἠθικὴν ἀξίαν καὶ εἶναι ὡς πνευματικὸν ἄτομον φορέας ἐνὸς πολιτισμοῦ, γεμάτου ἀπὸ τὴ λύτρωσιν τῆς καθημερινότητος, συνεχιστὴς τῶν ἰδανικῶν μιᾶς φυλῆς, καὶ χωρὶς ν' ἀντιτίθεται προκλητικὰ πρὸς τὶς ρεαλιστικὰς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς. Δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολὴ αὐτὸ ποὺ ἰσχυρίζομαι. Τὸ ψυχολογικὸ φαινόμενον τοῦ κόρου δὲν ἔχει καμμίαν θέσιν στὴν ἀληθινὴν ποίησιν—καὶ ἐπομένως καὶ στὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ. Ἐκφράζει αὐτὴ ἀπόλυτες καταστάσεις τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' ἔχει βάσιν τὴν ἀνθρώπιναν ψυχολογίαν. Καὶ ὅταν μιλάει γιὰ τὴν ἐθνικότητα ἔχει ὑπ' ὄψιν τὴν πάντα ἕνα σύνολον ἀνθρώπων, μετὰ τὴν ἴδιαν ψυχὴν, μετὰ συμβίωσιν τοπικὴν καὶ χρονικὴν, μετὰ τὰ ὁργανικὰ χαρακτηριστικὰ ἁρτίας κοινωνίας. Τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τὴν εἶδε ὁ Σολωμός μέσα στὸ ἐθνικὸν πλαίσιο, χωρὶς νὰ πνίγῃ τὸ ἄτομον καὶ χωρὶς νὰ ἐξασθενῇ τὴν ὁμάδα. Μετέτοιες ὑγιεῖς ἀντιλήψεις εἶχε ὀπλίσει τὸν ἐθνισμό του.

Καμνιά ἀπὸ τίς ἐρχόμενες γενεές, νομίζω, δὲν θὰ διστάσῃ νὰ παραδέχεται ὡς ἐθνικὸ παιδαγωγὸ τὸν Σολωμό. Στὸν σκοπὸ καὶ στὴν πράξιν τῆς ἐλληνικῆς παιδείας θὰ ἔχῃ πάντα τὴ θέσιν του. Μιὰ παράδοση ἰσχυρὴ καὶ μιὰ φυλετικὴ συνείδησις, ποὺ κοσμοῦν τὸ ἔργο του, θ' ἀναζητοῦνται σ' αὐτόν, κατὰ ἓνα τρόπο ποὺ θὰ μοιάζῃ μὲ ἀβίαστη ἀνάγκη. Θὰ χρησιμεύῃ ἀκόμα ὁ Σολωμὸς γιὰ βοηθητικὴ πηγὴ στὴν ἀναγνώριση ἐνὸς νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, στηριγμένου στὶς πνευματικὰς προϋποθέσεις τῆς φυλῆς. Καὶ ἀπὸ τέτοιες ἀφετηρίες ὅταν ὁρμᾶται ἡ παιδεία ἐνὸς ἔθνους, ἐξασφαλίζει τὴν ποιότητα τῶν ἰδανικῶν της, τὴν ὑπεροχὴ τῶν ἐπιδιώξεων της.

Ἐὰν θελήσουμε, μὲ μιὰ μόνο ἀπόκριση, νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε τὸ δίδαγμα τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ τὸ κυριώτερον, θὰ σταθοῦμε ἀσφαλῶς: στὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως.

Αὕτῃ τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως, ποὺ εἶναι ἡ πλήρης ἐσωτερικὴ γνῶσις, ἡ ἐνδόμυχη καὶ ἔμφυτη συναίσθησις, ἡ βαθύτατη ἐπίγνωση τῆς ἰδίας τῆς ὑπάρξεως, τὴν κατακτᾷ ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ. Καὶ συντελεῖται αὕτῃ μὲ τὴ διηγετικὴ λειτουργία τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, μὲ τὴν ἄμεση ἀντίληψη τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὅταν σ' αὐτὰ ὑπάρχει ἓνα ἐνιαῖο κέντρο. Τὸ ἐγὼ τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ, δηλαδὴ ὁ ποιητὴς ὁ ἴδιος, εἶναι τὸ ἀναλλοίωτο κέντρο, στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται ὅλες οἱ παραστάσεις καὶ τὰ φαινόμενα. Γι' αὐτὸ δημιουργήθηκαν μιὰ γιὰ πάντα στὴ συνείδηση τοῦ Σολωμοῦ φρονήματα καὶ πεποιθήσεις καὶ ἀρχές, ποὺ παρέμειναν σ' ὅλη τὴ ζωὴ του καὶ μορφοποιήθηκαν στὴν ποίησίν του, κ' ἀπ' αὕτῃ μεταλαμπαδεύονται σ' ἑμᾶς. Ποτὲ ὁ μελετητὴς τοῦ Σολωμοῦ δὲν θὰ βρῇ διάσπαση καὶ σύγκρουση τῶν ἀντιλήψεων ποὺ ἐκφράζουν οἱ στίχοι του. Στὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ τὸ ἴδιο ἠθικὸ νόημα κινεῖται πάντοτε ἀπρόσκοπτα. Ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴν κατηρέμησιν τῆς ψυχῆς, σὲ κάθε στίχῳ καθρεφτίζεται. Ἡ ἠθικὴ δύναμις ὑποτάσσει πάντοτε καὶ μὲ ἀγῶνα ἀνώδυνο γιὰ τὸ ἄτομο, ἐπεὶδὴ στηρίζεται σ' ἓνα πειθαρχημένο ἐγὼ, τὴ βία τῆς ὕλης. Ἡ ζωὴ, στοὺς στίχους τοῦ Σολωμοῦ, εἶναι ἡμερὴ καὶ ὥραία καὶ ἡ πίστις στὴν ἀξία της καὶ στὸν προορισμὸ της εἶναι ἀσταμάτητη. Ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀλήθειας εἶναι συνεχὴς καὶ ἡ δικαίωσις ἡ ἀνθρώπινη ἔχει τέλεια ἐπιτευχθῆ.

Ὁ Σολωμὸς δείχνει ποιὲς πραγματώσεις ἐγγυᾶται ἡ πηγαία δύναμις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐχνοῦμε κάποτε τὴ σημασίαν τοῦ πράγματος αὐτοῦ, ποὺ δὲν εἶναι ἀπλᾶ μιὰ λεπτομέρεια στὴν πνευματικὴ ζωὴ. Ὁ αὐθυπόστατος, ὁ αὐθύπαρκτος πνευματικὸς ἀνθρώπος ἔρχεται μὲ ὅλα τὰ χαρίσματα τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων, μὲ τίς ἀρετὰς ποὺ τίς φέρνει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύσιν, ὅπως «ἡ γῆ ἡ ἀγαθὴ». Μάταια ἀναζητᾷμε πολλὰς φορὰς τὸν καθορισμὸ τῶν ἐπιδράσεων σ' ἓνα ἔργο.

Εἶναι κ' αὐτὸ δικαιολογία τῆς ἐρευνητικῆς ἀνθρώπινης σκέψεως, ποὺ σὲ κάθε περιοχὴ ἐπιδιώκει νὰ ἐρμηνεύσῃ πληρέστερα τὰ φαινόμενα, γιὰ νὰ ἐξαγνίξῃ ἢ ἴδια τὸν προορισμὸ της. Ἄν προσέξουμε ἐπίμονα, θὰ προχωρήσουμε στὸ συμπέρασμα πὼς στίς ἴδιες τίς ἐπιδράσεις, ποὺ συντελοῦνται σ' ἓνα ποιητὴ ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον, τῆς μελέτης καὶ τοῦ περιβάλλοντος, ὑπάρχουν τὰ σπέρματα τῶν ἰδίων τῶν ἀπηχίσεών του. Δὲν εἶναι οἰκονομία τῆς τέχνης αὐτό, ἀλλὰ εἶναι οἰκονομία τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς. Ὑπάρχουν λοιπὸν ἐπιδράσεις στὸν ποιητὴ, ποὺ ἐκδηλώνονται στὸ ἔργο του, ἀλλὰ ποὺ μοιάζουν πὼς προέρχονται ἀπ' αὐτόν. Δηλαδὴ καθεὶ ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὰ ἐξωατομικὰ φαινόμενα εἶναι περίβλημα μόνον, ἐνῶ ὁ πυρήνας ἀνήκει στὸ ἴδιο τὸ ἐταστικὸ ἐγὼ τοῦ ποιητῆ. Αὐτὸ τὸ ἐννοοῦμε ὁμαλότερα στίς ἀπηχίσεις, ποὺ τὸ ἔργο του κατορθώνει. Βλέπουμε τότε ὅλο τὸ καταστάλαγμα τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅλη τὴν προσωπικὴν του προσφορά. Ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν μὲ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ, ἀντιλαμβανόμεστε τὸν ἰδιαιτέρον παλμὸ ποὺ ἀφίνει ἡ ποίησίς του. Βλέπουμε πὼς ὅλα τὰ διαβάσματά μας τὰ λογοτεχνικά, καὶ τ' ἀξιολογώτερά ἀκόμα, μὲ ὅλη τὴν ἐνδεχόμενη σημαντικότητά τους, ἔχουν κάτι τὸ διαφορετικόν. Καὶ σοβαρώτερα ἂν εἶναι αὐτὰ ἀπὸ τὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ—καὶ βέβαια μέσα στὴν ἱστορίαν τῶν λογοτεχνικῶν ὑπάρχουν ἔργα τόσο δυνατὰ καὶ ὁλοκληρωμένα, ποὺ οὔτε κ' ἂν μπορούσε νὰ τὰ ὑποπτεύσῃ ἡ δημιουργία τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ σὲ πολλὰ σημεῖα εἶναι ἀνολοκλήρωτη,—ὅμως ἀφίνουν ἓναν τόπον νὰ μείνῃ ἡ ἀτομικὴ σφραγίδα τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ. Ὅσες ἐπιδράσεις κ' ἂν τῆς βροῦμε—ἐξηγήσαμε τί συμβαίνει στὸ σημεῖο αὐτό—δὲν μπορούμε ὅμως νὰ τῆς ἀρνηθῶμε τὸν ἰδιόζοντα τόνον της, τὴ χροιά τὴ δική της. Αὐτὸ συμβαίνει ἐπεὶδὴ ὁ Σολωμὸς ὑπάγεται στοὺς ποιητὰς, ποὺ πληροῦν τὴν ἐποχὴν τους, ποὺ ἐμφανίζονται στὴν ἀρμόζουσα ἱστορικὴ στιγμή τους, ποὺ θὰ ἦσαν ἴσως πολὺ διαφορετικοί, ἀξιολογώτεροι γιὰ τοὺς αἰσιόδοξους ἢ καὶ ἀντίθετα γιὰ ὅσους μεμπιμοιοῦν, ἂν φανερόντωνταν μιὰ γενιὰ προτιότερα ἢ μιὰ γενιὰ ἀργότερα, σ' ἄλλῃ ποιητικῇ παράδοσιν καὶ μὲ ἄλλα ἱστορικὰ δεδομένα.

Πὼς συμβαίνει αὐτό, τὸ ἀνεξήγητο γιὰ μερικοὺς, τὸ ἐξηγήσιμο γι' ἄλλους, ὥστε ὁ Σολωμὸς νὰ δίνη ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ εἶδε τὸ φῶς ἡ ποίησίς του τέτοια ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐξαγωγή διδαγμάτων ἐξαιρετικῶν ἀλλὰ καὶ τόσο ποικίλων; Πὼς γίνεται δηλαδὴ, ὥστε πάντοτε ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ποιήσεώς του ν' ἀντλοῦνται διάφορες σκέψεις, ἄλλοτε μὲ τὴ μορφὴ τῆς διαπιστώσεως, ἄλλοτε τῆς εἰκασίας, ἄλλοτε τῆς βεβαιότητος, κ' ἄλλοτε τῆς ὑπερβολῆς; Ὅποια ἐρμηνεία κ' ἂν δοθῇ, βρισκόμαστε πάντοτε μπροστὰ σ' ἓνα φαινόμενο σταθερὸ κ' ἀδιαφιλονέκητο. Βλέπουμε πὼς οἱ πρὸ ἀνόμοιες κατευ-

θύνσεις, λογοτεχνικές ἢ κοσμοθεωρητικές. ὅταν πρόκειται γιὰ τὸν Σολωμό, ὅπως καὶ γιὰ κάθε ποιητὴ τοῦ εἵδους του, σὰ ν' ἀποκαλύπτονται μὲ σεβασμὸν πότε συνειδητὰ καὶ πότε ἀσυνειδήτα, πάντοτε ὅμως, καὶ πὼς οἱ μεγαλύτερες ἀντιθέσεις, ὅταν ἀγγίζουν τὴν προσωπικότητα τοῦ Σολωμοῦ, ἐγκαταλείπουν τὴν δξυτήτά τους, γίνονται διαλλακτικές, συμφιλιώνονται. Δὲν μπορεῖ νὰ ναι τυχαῖο αὐτό. Κι' αἰτία εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς ποιητικῆς οὐσίας τοῦ Σολωμοῦ. Ὁ ἐθνικὸς παιδαγωγός, ποὺ κυκλοφορεῖ στὴν ποίησίν του φωτισμένος, ἀφοῦ πρῶτα διαπότισε ὅλο τὸ εἶναι του, ἀσκεῖ ὅλη τὴν αὐτόνομη ὑποβολὴ στὸν μελετητὴ του ἢ καὶ στὸν ἀπλὸ ἀναγνώστη του. Ὁ ἐθνικὸς ποιητής, ποὺ εἶναι καὶ ἐθνικὸς παιδαγωγός, — τέτοιος εἶναι ὁ Σολωμός—ἔχει τὴν αὐτόματη δύναμη νὰ μᾶς κἀνῃ ὥστε στὸ ἔργο του νὰ κάνουμε προβολὴ τῶν ἰδίων μας ἀνώτερων ἐπιδιώξεων καὶ ἀναζητήσεων, γιὰ τὸ μόνον αὐτὸς τις ἐνοιῶσε καὶ τις ἔζησε αὐτὲς στὴν ὑψηλότερη θερμοκρασίᾳ τους, στὸν τελειότερο βαθμὸν τους.

Καὶ πρῶτα, ὁ Σολωμός πρέπει νὰ θεωρηθῇ διδάσκαλος τῶν ποιητῶν. Διδάσκει μὲ τὸ ἔργο του τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὴν ἄσκηση, τὴν ἀριστοκρατικὴ, στὴν πνευματικώτερη σημασίᾳ τῆς λέξεως, θεώρηση τῶν προβλημάτων τῆς ποιήσεως. Ὁ Σολωμός, ὅπως σὲ πολλὰ σημεία τῆς μελέτης αὐτῆς τονίστηκε, θεμελιώνει τὴ νεοελληνικὴ ποίηση ὕστερ' ἀπὸ τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα, πλαταίνει τὴ νεοελληνικὴ νόηση, ὅπως αὐτὴ μπορούσε νὰ ἐκδηλωθῇ στὴν ἐποχὴ του, εἶναι ὁ ποιητὴς μιᾶς πνευματικῆς κινήσεως. Τὸ ἔργο του, ὡς γνήσιο ἀποτέλεσμα προσπαθειῶν γεμάτων ἀπὸ πνευματικὲς προϋποθέσεις, βρίσκει πραγμάτωσιν μέσα στὸν χρόνον, ὅπως τὸ ἔργο τῶν ἀληθινῶν ποιητῶν. Καὶ ὑποτάσσεται καὶ πειθαρχεῖ ἡ ποίηση τοῦ Σολωμοῦ, ἐκεῖ ποὺ ἀκριβῶς καὶ τὸ πάθος καὶ ἡ φαντασία στὴν ἰδιοσυγκρασίᾳ του εἶναι ἀχαλίνωτα κάποτε.

Ὑστερα, ἡ ἀπόδειξις ὅτι ὁ Σολωμός εἶναι ἀπόστολος τοῦ ἔθνους, ποὺ εἶναι καὶ σκοπὸς τῆς μελέτης αὐτῆς, γίνεται ἀβίαστα, ὅταν ἔχει κανένας ὑπ' ὄψιν του τὸ ἴδιο τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ, τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ ὅσα ἡ μελέτη αὐτὴ ἐδῶ, ἀκριβῶς ὁδηγῆμένη ἀπὸ τὸ ἴδιο τῆς τὸ θέμα, προσπαθεῖ νὰ πληροφορήσῃ τὸν ἀναγνώστη. Τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ, γιὰ νὰ συνοψίσουμε ὅσα πρὸ πάντων εἶπαμε, ὁ Σολωμός τὸ διαισθάνθηκε καὶ τὸ συνέλαβε καὶ τὸ διέγραψε στὴν ποίησίν του. Ἐξέθρεψε, ὅπως οἱ μεγάλοι ποιητές, τὸν πραγματικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐθνικότητος ποὺ ἔξαρχ' αὖτ' αὖτο ἀτομο συνειδητὸ πολίτη μιᾶς ὁμοιογενοῦς Πολιτείας, μὲ ἐθνολογικὴ γνώση. Ποιητὴς τοῦ ἑαυτοῦ του, ποιητὴς τοῦ ἔθνους του καὶ ποιητὴς

τῆς ἐποχῆς του, εἶναι κάθε ἓνα ἀπ' αὐτὰ καὶ ὅλα μαζί, γιὰ τὸ αὐτὰ συνιστοῦν τὸν ἐθνικὸν παιδαγωγόν.

Ἐπίσης ὁ Σολωμός διδάσκει ποικιλότροπα τὸ ἄτομο. Μᾶς καλεῖ, καὶ ὡς ἄτομα, στὴν ἰσορρόπηση τῶν ἰδίων μας ἐσωτερικῶν δυνάμεων, ποὺ αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν προσπάθειαν κάθε ἀληθινὰ παιδαγωγικῆς πράξεως. Ἡ ἰσορρόπηση τῶν διανοητικῶν καὶ συναισθηματικῶν δυνάμεων γιὰ μιὰ πνευματικὴ ἰδιοσυγκρασίαν, ἢ καὶ κλιμακωτὰ γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπον μὲ τις ἰδιαιτέρες προϋποθέσεις του, — ποὺ εἶναι ἄλλωστε ὁ αἰώνιος ἀγῶνας τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας—στὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ ἐπιτυγχάνεται. Ἡ προσωπικότητα, ὡς ἐνότητα ποὺ ἀκολουθεῖ ὀρισμένο σκοπὸν, παρέχεται στὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ. Τὴν ἀτενίζουμε στὶς κινήσεις, στὶς πράξεις, στὶς λειτουργίες, στὶς ψυχικὲς ἀντιδράσεις, σὲ καθεὶ ποὺ χαρακτηρίζει τὰ πρόσωπα ὅσα συναντοῦμε στὰ ποιήματά του. Ὅλα τὰ πρόσωπα αὐτὰ εἶναι ἐνσυνειδήτα. Τὸ «γνώθι σαυτὸν» σὰ νὰ γίνεται τὸ μόνιμον παράγγελμά τους.

Ἀκόμα ὁ Σολωμός στρέφει τὴν προσοχήν μας σὲ ἠθικὰς ἀξίες ἀμετάβλητες καὶ σταθερές. Ἡ ἀξιολογικὴ ἠθικὴ, ἀνώτερου ποιοῦ δείγμα, εἶναι ἔρεισμα τοῦ ποιητικοῦ τοῦ ἔργου. Αὐτὴ ἄλλωστε εἰσάγει στὴν τέχνη καὶ στὴν ἐπιστήμην κριτήρια ἀσφαλῆ καὶ ἀντικειμενικά, ποὺ δὲν φθίρουν ἀπὸ τὸν χρόνον, ποὺ δὲν θάβονται ὅταν ἄλλη ἐποχὴ ὀρθωθῇ ἀντιμέτωπη πρὸς τὴν ἐποχὴ ποὺ παράγεται ἓνα ἔργο.

Ὅλα αὐτά, καθὼς καὶ τ' ἄλλα σημεῖα τῆς μελέτης αὐτῆς, εἶναι δηλωτικά τῆς ἐνότητος τῆς συνειδήσεως, ποὺ ἀποτελεῖ συνοπτικὰ τὴν κυριώτερη γραμμὴν τοῦ νοήματος τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ.

Ἄς προστεθῇ ἀκόμα καὶ τὸ ὅτι μὲ γυμνὸ μάτι εἶδε ὁ Σολωμός τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς νέας Ἑλλάδας, ποὺ περισώθηκαν μέσα στὶς τρεῖς χιλιετηρίδες ζωῆς, ποὺ εἶναι ἡ ἡλικία τῆς παραδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τὰ συνέλεξε ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὴ λαϊκὴν τους κοίτην καὶ τὰ παρέχει σ' ἐμᾶς ἄλλοτε αὐτοῦσια κι' ἄλλοτε πάλι μᾶς κάνει νὰ τ' ἀγαποῦμε. Ὁ Σολωμός κηρύσσει τὴ στοργὴν πρὸς τὸν λαόν. Στὸν ἐθνικὸν ρυθμόν, ποὺ ἀπαιτεῖ γιὰ ὅλα, καὶ ποὺ τὸν παίρνει ἀπὸ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ καὶ ἀπὸ τὴν πηγὴν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, μπορούμε νὰ βροῦμε τὴ γνήσια ἐλληνικότητα ποὺ διέπει τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ καλεῖ στὴ διατήρησιν ἑνὸς ἀδιάκοπου πολιτισμοῦ, ποὺ ἀνανεώνεται καὶ ἀναγεννιέται μὲ τὸ ἴδιον πρωταρχικὸν σπέρμα του. Καὶ συνδέεται στενότερα ἡ παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη πρὸς τὴν παράδοσιν ἑνὸς ἔθνους, γιὰ τὴν δευτέραν ἔχει σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα, ἐπεὶ εἶναι κατὰ μέγα μέρος μιὰ ἀπὸ τις αἰτίαι τῆς. Στοιχεῖα ἀφθονα, ποὺ τὰ ζοῦμε σὲ μιὰ ἐθνι-

κή στιγμή μας, δὲν εἶν' ἄλλο παρὰ ἡ ἴδια ἡ παράδοση, ποὺ ἐπιζεῖ. Ἔτσι, ὁ λογοτέχνης ποὺ θὰ κἀνὴ ἐκτίμηση τῆς παραδόσεως τοῦ ἔθνους σὲ μιὰ κρίσιμη καμπή καὶ μὲ τὸν πρέποντα ρόλο—ὅπως ὁ Σολωμός—θάξῃ πολὺ σπουδαία ἀποστολή. Θ' ἀποδείξῃ ἂν εἶναι πραγματικὸς φορέας ἰδεῶν εὐγενῶν, ἂν μπορῇ ν' ἀναγεννήσῃ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὴν ομάδα τὴν ἐθνική. Γιατὶ σκοπὸς καὶ καθήκον τῆς παιδείας αὐτὸ εἶναι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων: διατήρηση καὶ προαγωγή τῶν πνευματικῶν δυνάμεων ἑνὸς ἔθνους, κι' ἀκόμα καὶ τοῦ αὐτοῦ, ὅπως ἐπίσης ἐξύψωση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἀλλ' αὐτὸ ἀνήκει καὶ στὴν προσπάθεια τοῦ ἀληθινοῦ ποιητῆ καὶ γενικώτερα τῆς λογοτεχνίας κάθε ἐποχῆς. Ὑπάρχει κάποια συνάφεια τῆς πολιτικῆς ὁρμῆς μὲ τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Ὁ ποιητὴς δὲν ἀναζητᾷ μόνον τὴν ὁμορφιά, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλήθεια. Γι' αὐτὸ ὅσο τέλειος πρέπει νᾶναι ὁ πολίτης ἑνὸς ἔθνους γιὰ τὴν προαγωγή τῶν ἠθικῶν ἀξιών τοῦ ἔθνους, τόσο μεγάλος ἐθνικὸς παιδαγωγὸς πρέπει νᾶναι κι' ὁ ποιητὴς του. Στὸ ἀρχέτυπο τῆς Πολιτείας, ὁ ποιητὴς ἄλλοτε προφήτης, ἄλλοτε πολεμιστής, ἄλλοτε ἐμψυχωτής, καὶ πάντοτε σοφὸς φωτισμένος καὶ μύστης συγκινημένος, λάτρης τοῦ λαοῦ του καὶ τοῦ ἔθνους του, μετέχει στὴν ἐποχὴ του καὶ ἀπ' αὐτὴ περνᾷ καὶ στὶς ἐπόμενες. Ἀντίθετα πρὸς τὸν ἐπιστήμονα, ὁ ποιητὴς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐκφέρει ἰδέες ἐντελῶς προσωπικῆς, κατευθύνει τὴ συνείδηση τοῦ ἔθνους, σχετίζεται πρὸς τὴ φυλετικὴ συγκρότηση τοῦ λαοῦ, κινημένος ἀπὸ τὴν ἴδια ἐνότητα τῆς συνειδήσεώς του, ποὺ αὐτὴ πρέπει κι' ἐμεῖς νᾶχουμε ὑπ' ὄψη μας γιὰ νὰ μποροῦμε νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν προσφορά του. Ἡ φωνὴ τοῦ ἔθνους ἢ πολὺκρουνη μὲ τὸν ποιητὴ ἐκφράζεται μονολάλητη.

Ἀπὸ κάθε τυφλὴ μίμηση τὸν λύτρωσε τὸν Σολωμὸ ἡ γνήσια ἐλληνικότητά του. Κάθε πιθηκισμός, αἰτιαριστὸς πρὸς τὴν πρωτοτυπία τοῦ ποιητῆ, εἶναι ξένος ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ. Τίποτα τὸ τελματῶδες δὲν παραμορφώνει τὴν ποίησίν του. Εἰσάγουσα, διαυγέστατη, μὲ θέματα γνήσια ποιητικά, χωρὶς καμμιὰν ἀνεύθυνη ἐξαίρεση, εἶχε, ὅπως ξέρουμε, τεράστια ἐπίδραση στὶς ἐπόμενες, καὶ μέχρι σήμερα, λογοτεχνικὲς γενεές. Ἀπὸ τὸν Σολωμὸ οἱ μεταγενέστεροί του εἶχαν καὶ θὰ ἔχουν ν' ἀντλήσουν διδάγματα. Ὅ,τι ἐκδηλώθηκε στὴ σύγχρονη λογοτεχνία μας ὡς προσπάθεια γιὰ τὴν ἀποτίναξη τῆς παραδόσεώς μας, κι' ἐπομένως κατὰ ἓνα μέρος καὶ τοῦ Σολωμοῦ, εἶναι καταδικασμένο. Ὁ Σολωμός εἶν' ἐκεῖνος ποὺ μᾶς διδάσκει συνεχῶς πὼς τίποτα δὲν πρέπει νᾶναι γέννημα τῆς στιγμῆς ἀλλ' ὅτι ὅλα πρέπει γιὰ τὸν λογοτέχνη νᾶναι σκόπιμα καὶ αἰτιολογημένα. Ὁ ἴδιος, ὅς μὴ μᾶς ἄφησε ἔργο ὁλόκληρο, μᾶς ἔκανε κληρονόμους ἑνὸς ἀφθονοῦ καὶ ἀκένωτου διδάγματος: τῆς προσπά-

θείας. Κηρύσσει, μὲ τὰ φαινόμενα τοῦ ἔργου του, πὼς ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ὁ μόχθος, ποὺ καὶ ἂν ἀκόμα δὲν πραγματώσῃ, μένει ὅμως γιὰ τοὺς μεταγενέστερους πηγὴ παραδείγματος.

Ἀποτελεῖ ἡ λογοτεχνία ἑνὸς ἔθνους ἐστία μορφώσεως, ὅπως κι' ἄλλες περιοχὲς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης κλπ. ἔχουν τὸν ἴδιον προορισμό. Στὸς παράγοντες τῆς ἀγωγῆς δὲν εἶναι ἀδιάφορη ἡ λογοτεχνία—ὅπως καὶ στὶς μορφὲς τῆς ἀγωγῆς δὲν τὴν ἀγνοοῦμε τὴ λογοτεχνία. Μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀγωγῆς, ὅπως ἡ ἱστορικὴ Παιδαγωγικὴ τὴν ἐξετάζει, ἔχει ἡ λογοτεχνία κάποια σχέση, καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἰδίως, καὶ κάποτε καὶ τὰ μέσα, δὲν τῆς εἶναι ἀγνωστα. Ἄν ὁ παιδαγωγὸς εἶναι διδάσκαλος τοῦ παιδιοῦ, ὁ ποιητὴς εἶναι διδάσκαλος τοῦ ἔθνους. Κι' ἐπομένως ὁ σκοπὸς γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ μπορεῖ νᾶναι μικρογραφία τοῦ σκοποῦ γιὰ τὴν προαγωγή τοῦ ἴδιου τοῦ ἔθνους. Ὁ ποιητὴς εἶναι συντελεστὴς μορφώσεως, ὅπως ὁ παιδαγωγὸς εἶναι μορφωτής. Διαπιστώσαμε, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, πὼς ὁ Σολωμός, μὲ τὴν ποίησίν του κηρύσσοντας τὴν Πολιτεία, δίνει ἓνα ἀπὸ τὰ παιδαγωγικὰ νοήματα τῆς ποιήσεώς του, γιατί μὲ τὴν Πολιτεία σχηματίζεται ἡ κοινωνικὴ ζωὴ, κι' ἐκεῖ τὸ ἄτομο ἀναπτύσσεται. Γι' αὐτὸ, ὁ φρονηματισμὸς τοῦ σχολείου μας, στὸ ὅποιο πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ διδάσκει ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, γιατί αὐτὴ ἀποδίνει τὴ νεοελληνικὴ ζωὴ, αὐτὴ διαλέγει στοιχεῖα τοῦ δικοῦ μας πολιτισμοῦ, αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη βαθμίδα γιὰ νὰ μάθῃ ὁ μαθητὴς κάθε περίοδο τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, πρέπει νᾶχῃ ὑπ' ὄψη του τὸν Σολωμό. Μαθητὴς, μὲ κάποια ὀρεξίμανση βέβαια, ποὺ θὰ συγκινηθῇ ἀπὸ τὰ πατριωτικὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, ἀσφαλῶς θ' ἀγαπήσῃ τὸ ἔθνος του. Κι' ὅταν θὰ νοιώσῃ ὁ ἴδιος αὐτὸς μαθητὴς κατὰ νὰ πάλεται μέσα τοῦ ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῶν στίχων τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ ἀφοροῦν τὸ ἐσωτερικὸ ἀνάβρουσμα, τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμά μας, τὴ θρησκευτικὴ ἀνάταση, τὸν κοινωνικὸ πόνο, τὴν ἀγάπη τοῦ ὁραίου, τὴ λατρεία τοῦ ἠθικοῦ κάλλους, τὴ δίψα τῆς ἀλήθειας, ἀσφαλῶς θὰ καλλιεργηθῇ πνευματικά. Αὐτὰ βέβαια σὲ συνδυασμὸ πρὸς ἄλλα λογοτεχνήματα, ὅλων τῶν ἐποχῶν τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἀνάλογα πρὸς τὴ μαθητικὴ ἡλικία.

Ὅταν ἡ λογοτεχνία συμφωνῇ μὲ τὶς ἄλλες ἀπαιτήσεις ποὺ προβάλλονται ἀπὸ ἄλλα μορφωτικὰ στάδια, τότε ἀσφαλῶς ἡ προκοπὴ καὶ ἡ πρόοδος ἐπακολουθοῦν. Γι' αὐτὸ ἡ ἀνάπτυξη τῆς λογοτεχνίας συντελεῖται στὶς χρονικὲς ἐκεῖνες περιόδους τῶν ἐθνῶν, ποὺ διακρίνονται γιὰ τὴν ἐπίδοσή τους καὶ στ' ἄλλα πνευματικὰ στάδια, στὴν ἐπιστήμη, στὴν τέχνη, στὸν πολιτισμὸ, στὸ ἐπίπεδο

τῆς λαϊκῆς ἀναπτύξεως. Δὲν παρουσιάζεται λογοτεχνικὴ ἀνθιστή, ὅταν ἄλλοι παράγοντες εἶναι ἄστοχοι καὶ ἀνεξέλικτοι. Κι' ἐννοεῖται πῶς, ἀνάμεσα στοὺς εκπροσώπους τῆς λογοτεχνίας ἑνὸς ἔθνους, ἐξέχουσα θέση παίρνει ὁ θεμελιωτὴς τῆς, ὁ πρῶτος τῆς ψάλτης. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὸν Σολωμό, ποὺ ἀναπηδᾷ σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία μόλις λυτρώνεται τὸ ἔθνος ἀπὸ μιὰ πολύχρονη δουλεία· καὶ θέτει αὐτὸς τὶς βάσεις τῆς λογοτεχνίας του καὶ βρίσκει τὸν ὀρθὸ δρόμο. Γι' αὐτὸ ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία τοῦ ἔργου του, ποὺ φτάνει στὴν ἀγωγή τῆς βουλήσεως, δὲν μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθῇ.

Τὸ θέμα τῆς μελέτης αὐτῆς δὲν ἐξαντλεῖται βέβαια ἕως ἐδῶ. Θὰ μπορούσαν πολλὰ νὰ προστεθοῦν, ἐπειδὴ πρὸς πέρα ἀκόμα ἀπὸ τὸν Σολωμὸ ὑψώνεται ὁ ὁποιοσδήποτε ἐθνικὸς παιδαγωγός. Καὶ παρασύρει ἰδίως ἡ ἔννοια καὶ ἡ σημασία τοῦ ἐθνικοῦ παιδαγωγοῦ, ὅποιον θὰ θελήσῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἕναν τέτοιο ποιητὴ, ἐπειδὴ ἀναγκαστικὰ δὲν μπορεῖ ν' ἀποφύγῃ ν' ἀποδώσῃ ἰδιότητες τοῦ ἐθνικοῦ παιδαγωγοῦ, μὲ κάποιαν ὑπερβολὴ ἴσως, στὸν ποιητὴ ποὺ ἐξετάζει· Ὅμως ἂν πάλι ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ ὅτι ἡ προσπάθεια αὕτη τῆς μελέτης μας σχετίζεται καὶ πρὸς τὸν καθορισμὸ τῆς ἔννομιας τοῦ ἐθνικοῦ παιδαγωγοῦ γενικώτερα, ποὺ δὲν μπορεῖ νά ναι ἄλλοι παρὰ οἱ μεγάλοι ποιητὲς ἑνὸς ἔθνους, τότε ἡ ἐνδεχόμενη ὑπερβολὴ ἀφορᾷ βέβαια τὸν μελετώμενο ποιητὴ, εἶναι ὅμως ἀπόπειρα ἰδίως γιὰ νὰ δειχθῇ διεξοδικώτερα ὅσο εἶναι δυνατὸ ἡ πραγματικὴ σημασία τοῦ ἐθνικοῦ παιδαγωγοῦ, ποῖος δηλαδὴ πρέπει νὰ εἶναι αὐτός, γιὰ νὰ δικαιολογοῦνται οἱ ὅροι τοῦ τέτοιου χαρακτηρισμοῦ.

Ὅσο ἡ χορεία τῶν ἐθνικῶν παιδαγωγῶν πυκνώνεται γιὰ ἕνα λαό, τόσο ἡ ζωὴ του καὶ τὸ μέλλον του τραβοῦν τὸν ἀσφαλέστερο δρόμο. Οἱ μεγάλοι ὁδηγητὲς, μὲ τὴ βαθύτατη ψυχικότητά τους, εἶναι ἡ συνισταμένη τῶν συνειδήσεων τῶν ἀτόμων καὶ τῆς ἐποχῆς τους. Ἐκεῖνο ποὺ διακρίνει τοὺς ἐθνικοὺς παιδαγωγοὺς εἶναι ἡ ἀποκαλυπτικὴ προοπτικὴ, μὲ τὴν ὁποία ἀτενίζουν καθετί. Γι' αὐτὸ ἀποβαίνουν σύμβολα στερεά, φωτεινά, ἀπρόσβλητα ἀπὸ τὸν χρόνον. Κι' ὅταν αὐτὰ τὰ σύμβολα προσέρονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ πνεύματος, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς ἐθνικοὺς ποιητὲς, τότε ἡ κατὰκτηση εἶναι διπλῇ: ἐθνικὴ καὶ πνευματικὴ. Καὶ εἶναι τόσο ὥραϊο νὰ στηρίζεται ὁ ἐθνισμὸς στὸ πνευματικὸ βάθος.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΞΥΔΗΣ

ΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ (*)

Τοῦ κ. ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΜΠΑΝΗ

Τὸ παράδειγμα τοῦ Κάλβου δὲ βρῆκε μιμητὰς στὴν Ἑπτάνησο, οὐτε στὴν ἄλλη Ἑλλάδα. Γόνιμο, ἀντιθέτως, ὑπῆρξε τὸ παράδειγμα τοῦ Σολωμοῦ: Ὁ ποιητὴς τοῦ Ὑμνου καὶ τῶν Ἑλευθέρων Πολιορκημένων, δημιούργησε σχολή: Ὁ Τερτσέτης, ὁ Τυπάλδος, ὁ Πολυλάς, ὁ Μάτε-σης, ὁ Μανουσός, ὁ Γερ. Μαρκοράς, συνεχίζουν, ὁ καθένας μὲ τὸ δικό του τρόπο, τὴ γλωσσικὴ καὶ τὴν αἰσθητικὴ παράδοσι τοῦ Σολωμοῦ. Εἶναι ὡστόσο *poetae minores*.

Ὁ Γεώργιος Τερτσέτης γεννήθηκε στὴ Ζάκυνθο (1800), δύο χρόνια ὕστερ' ἀπ' τὸ Σολωμό. Σπούδασε στὸ Παρίσι—ὅπου γνώρισε τὸ Σπ. Τρικούπη. Τὸν καιρὸ τῆς Ἀντιβασιλείας ἦταν ἕνας ἀπ' τοὺς δικαστὰς ποὺ δίκασαν τὸν Κολοκοτρώνη καὶ δὲ θέλησε νὰ ὑπογράψῃ τὴ θανατικὴ καταδίκη του. Μετὰ τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1843 διωρίστηκε ἔφορος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς κ' ἔμεινε στὴ θέσι αὕτη ὡς ποὺ πέθανε (1874): Μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς ὁ Τερτσέτης ὑπῆρξε ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἑπτανησιακοῦ δημοτικισμοῦ στὴν Ἀθήνα.

Στὰ 1833 τύπωσε στ' Ἀνάπλι, πρώτη Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα, τὸ «Φίλημα»—πατριωτικὸ ποίημα σὲ στίχους δεκαπεντασύλλαβους δίχωρ ρίμα, ἀναφερόμενο στὸν ἐρχομὸ τοῦ Ὁθωνά. Στὰ 1847 τύπωσε στὴν Ἀθήνα τὴν «Ἀπλὴ Γλῶσσα» συλλογὴ δικῶν του καὶ ξένων ποιημάτων καὶ ἀφηγήσεων. Ἐγράψε τ' ἀφηγηματικὰ ποιήματα «Κόριννα καὶ Πίνδαρος», τὸ «Ὀνειρο τοῦ Βασιλέως Ὁθωνός (1854)», καὶ «τοὺς Γάμους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου». Τοῦ ὀφείλουμε ἀκόμη τ' Ἀπομνημονεύματα τοῦ Γέρω Κολοκοτρώνη—προφορικὲς διηγήσεις τοῦ στρατηγοῦ, ποὺ ὁ Τερτσέτης προσπάθησε νὰ φωνογραφήσῃ. Αὐτὸς παρώτρυνε τὸ Φωτάκο νὰ γράψῃ τ' Ἀπομνημονεύματά του καὶ ἴσως ἀκόμη τὸν Παναγῆ Σκουζέ. Οἱ λόγοι του στοὺς ἐτήσιους πανηγυρισμοὺς τῆς 25 Μαρτίου εἶναι σ' ἐλεύθερη δημοτικὴ γλῶσσα.

Οἱ στίχοι του ἔχουν κάποια ἀπλότητα κλασσικὴ. Ὅμως τοὺς λείπει δύναμις. Ἐχουν εὐγένεια, κάποια εἰδυλλιακὴ χάρι, ἕναν ἀέρα δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Μερικὲς παραχωρήσεις στὴν καθαρῆς—μᾶλλον ὀρθογραφικὲς—πρέπει νὰ ἐξηγηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποὺ αἰσθανόταν ὁ ποιητὴς νὰ μὴν ξαφνίσῃ τοὺς κριτὰς τῶν ποιητικῶν διαγωνισμῶν καὶ τοὺς Ἀθηναίους ἀναγνώστες. Οἱ κριταὶ ὅμως δὲν ἔδωκαν ποτὲ τὴ δάφνη στὸν Τερτσέτη. Ἐχει γράψῃ κι' ἕνα δράμα Ἰταλικά: «Τὸ θάνατο τοῦ Σωκράτη» (1868).

(*) Ραδιοφωνικὴ διάλεξις δοθεῖσα ἀπὸ τὸν Σταθμὸ τῶν Ἀθηνῶν τὴν 1ην Ἰουνίου.

ΓΛΑΔΣΤΩΝ ΚΑΙ ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ

Εἶναι πολὺ γνωστὴ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Γουλιέλμου Ἐβαρ Γλάδστων ὡς ἐκτάκτου ἀρμοστοῦ στὴν Ἐπτάνησο τὸ 1858.

Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐξοχώτερους πολιτικούς τῆς Μ. Βρετανίας εἶχε σκοπὸ νὰ καταφέρῃ τοὺς Ἐπτανησίους νὰ παραιτηθοῦν τῆς ἰδέας τῆς Ἐνώσεως, ποὺ μὲ τόσο φανατισμὸ τὴν ζητοῦσαν ἀπὸ χρόνια, καὶ νὰ δεχθοῦν μεγάλες μεταρρυθμίσεις τοῦ Συντάγματος τοῦ 1817.

Τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ τοῦ Γλάδστων μὲ πολλὴ λεπτομέρεια καὶ πολὺ πνεῦμα περιέγραψε καὶ ἐδημοσίευσε ὁ Κόμης Ἀντώνιος Δούσμανης (ποῦ ἦταν τὸν καιρὸν ἐκείνον Γενικὸς γραμματεὺς τῆς Γερουσίας, πρωθυπουργὸς θὰ λέγαμε σήμερα), τὸ 1872 μὲ τίτλο «Ἡ ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις ἀποστολὴ τοῦ ἐντιμωτάτου Οὐίλιαμ Ἐβαρ Γλάδστων», ἰταλικά, ποὺ ἀργότερα τὸ 1875 μεταφράστηκε ἐλληνικά.

Τὸ δημοσίευμα τοῦ κόμητος Δούσμανη εἶναι γραμμένο μὲ ἐχθρότητα γιὰ τὸ Γλάδστων καὶ κάθε του ἐνέργεια τὴν παρεξηγεῖ ὁ συγγραφέας, ὅχι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰρωνεύεται, καὶ ἐνῶ ἐξιστορεῖ τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Ἀγγλικῆς προστασίας στὴν Ἐπτάνησο, ἀποδείχνει ποὺ ὅλες οἱ πιέσεις καὶ ἡ τυραννικὴ κυριαρχία (ὅπως τὴν ὀνομάζει) ἔκαμαν σὲ τρόπο νὰ δυναμώσῃ τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν Ἰονίων καὶ νὰ συντομεύσῃ τὴν πολιτικὴ τους ἀποκατάσταση.

Εἰς τὸ μικρὸ αὐτὸ σημείωμα δὲ θὰ ἐνασχοληθοῦμε οὔτε γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ μεγάλου φιλέλληνα, (ποῦ τέτοιος κρίνεται ὅχι ἀπὸ τὶς ἐπίσημες πράξεις του, οὔτε ἀπὸ τὸ παρακίνημα ποὺ ἔκανε σὲ ἐπίσημους Ἐπτανησίους καὶ τὸ λαὸ νὰ ἀφήσουν κατὰ μέρος τὴν ἔνωση καὶ νὰ δεχθοῦν τὶς μεταρρυθμίσεις, οὔτε ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις του τὶς φανερὲς ποὺ ἔστειλε στὸ Ὑπουργεῖο τῶν ἀποικιῶν τῆς Μ. Βρετανίας τὸν καιρὸ τῆς ἀρμοστείας του, ὅλλα ἀπὸ τὶς μυστικὰς ἐκθέσεις του στὴ βασίλισσα, ποὺ τῆς ἔγραφε, πὼς οἱ Ἐπτανήσιοι ἔχουν δίκαιο νὰ ζητοῦν ἔνωση), οὔτε γιὰ τὴν πολιτικὴ τῆς ἐποχῆς, οὔτε γιὰ τὴν αἰτία ποὺ ἀναγκάστηκε ἡ Μ. Βρετανία νὰ στείλῃ τὸ μεγάλο πολιτικὸ ἀρμοστὴ στὰ Ἐπτάνησα.

Θὰ ἐνασχοληθῶ μόνον μὲ λίγα λόγια, γιὰ ἕνα ζήτημα ποὺ ἔλαβε ἀρχὴ ἀπὸ ἕνα κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ κόμητος Δούσμανη, ὅπου γίγεται λόγος «περὶ τῶν ὀρθοδοξοθησκευτικῶν πράξεων τοῦ Κυρίου Γλάδστων».

Ἀπὸ τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἔλαβε ἀφορμὴ ὁ πάστορας τῆς Ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐδημοσίευσε ἕνα φυλλάδιο ἀγγλικά ποὺ ἐπιτίθεται μὲ σφοδρότητα κατὰ τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ, ποὺ ἦταν τότε πρωθυπουργός, γιὰ τὴν ἐπιπολαιότητά του καὶ τὴν ἀστασία του εἰς τὶς θρησκευτικὰς του πεποιθήσεις. Ἡ δημοσίευσις αὐτὴ φαίνεται πὼς πολὺ ἐτάραξε τὸν πρωθυπουργὸ Γλάδστων, γιατί θὰ ἦταν μὴ αἰτία νὰ τοῦ ἐπιτεθῇ ἡ ἀντιπολιτευση, καὶ ἔγραψε ἀμέσως εἰς τὸν κόμητα Δούσμανη ἰδιόχειρὴ ἐπιστολὴ τὴν 31 Δεκεμβρίου τοῦ 1872, γιὰ νὰ παραπονεθῇ γιὰ τὸ εἰρωνικὸ ὕφος ποὺ εἶναι γραμμένο τὸ βιβλίον καὶ γιὰ τὸ πείραγμα στὶς θρησκευτικὰς του πεποιθήσεις. Δὲν βρῖσκει, γράφει, ἄξιο κατηγορίας τὸ σεβασμὸ ποὺ ἔδειξε γιὰ τὴ θρησκεία τοῦ λαοῦ ποὺ ἦταν στὴν προστασία τῆς Μ. Βρετανίας.

Σ' αὐτὰ ὁ κόμης Δούσμανης ἀπάντησε μὲ πολλὴ διπλωματία, πὼς δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ εἰρωνευθῇ ἕναν τέτοιο πολιτικόν, ἀλλὰ τὰ ἔγραψε μόνον καὶ

μόνον γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, ποὺ δὲν φανταζότανε πὼς θὰ δυσάρεστοῦσε τοὺς συμπολίτες του, ἀφοῦ αὐτὸς τὸ ἔκανε ἀπὸ σεβασμὸ γιὰ τὸ μικρὸ λαὸ ποὺ προστάτευε ἡ Μ. Βρετανία.

Τὸ ἐπεισόδιον ἔληξε μὲ ἀνταλλαγὴ ἀπὸ ἕνα ἀκόμη γράμμα.

Τὸ μόνον ποὺ ἔχω νὰ παρατηρήσω, ἐπειδὴ γνωρίζω τὶς μυστικὰς ἐκθέσεις τοῦ Γλάδστων, εἶναι ὅτι μᾶς προξενεῖ πραγματικὴ λύπη, ποὺ ὁ μέγας φιλέλληνας δὲν ἠθέλησε σὲ κανέναν νὰ ἐμπιστευθῇ τὰ πραγματικά του αἰσθηματα, ἀλλὰ ἐνήργησε στὸ φανερὸ σύμφωνα μὲ τὴν ἐντολή του.

Ὅταν μὴ ἡμέρα ὅμως δημοσιευθοῦν οἱ μυστικὰς του ἐκθέσεις στὴ βασίλισσα, ποὺ τὶς ἔχω ἑτοιμὰς μεταφρασμένες, τότε ὅσα εἶπαν καὶ ἔγραψαν γιὰ τὸν μεγάλο αὐτὸν φιλελεύθερον καὶ μεγάλο φιλέλληνα θὰ σκορπίσουν σὰν καπνός.

Σ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ

—ο—

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ

Πρὸς μερικὴν συμπλήρωσιν τῶν ὁσων γράφει ὁ πολυτίτωρ λόγιος κ. Καιροφύλας περὶ Ἑβραίων ἐν Κερκύρᾳ, προσθέτω τὰ ἑξῆς· ὑπῆρχε ἕκτοτε δοξασία παρὰ πολλοῖς ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς Ἰονίους νήσους ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης Ἑλληνικῆς καὶ μετέπειτα Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ γνωρίζομεν σήμερον ὅτι ἡ πληροφορία αὕτη μετεδόθη παρὰ τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἀρχαιολόγου Ἑβραίου Φλαβίου τοῦ Ἰώσηπον, ὅστις ὁμολεῖ περὶ Ἑβραίων τῆς Ἰωνίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ οὐχὶ περὶ τῶν Ἰονίων νήσων· ἐξ ἄλλου ὁ διάσημος ραββῖνος Βενιαμὴν ὁ ἐκ Ἰουδέλης τῆς Ἰσπανίας, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Ἀνατολήν, καὶ ἀπ' ἐτέρου ὁ ραββῖνος Πασεχίας ἐκ Regensburg, λέγουσι ρητῶς ὅτι εὗρον πολυαριθμούς Ἑβραίους εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, (Ἄρτα 100—Πάτρας 50—Κόρινθον 200—Κόρινθος 300—Θήβας 3000—Ναύπακτος 100) εἰς δὲ τὰς Ἰονίους νήσους εὗρον ἕνα καὶ μόνον Ἑβραῖον ἐν Κερκύρᾳ, ὀνόματι Ἰωσήφ. βαφεῖα τὸ ἐπάγγελμα.

Συνεπῶς, εἶναι βεβαιωμένον, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι μετόκησαν εἰς τὴν Ἐπτάνησον τὸν IB' καὶ τὸν II' αἰῶνα, οἱ μὲν ἐξ Ἀπουλίας τῆς Ἰταλίας, οἱ δὲ ἐξ Ἰσπανίας, τέλος δὲ ἦλθον εἰς Κέρκυραν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα διὰ τοῦτο ἰδρυθήσαν 2 συναγωγαί· ἡ «Ἑλληνικὴ» καὶ ἡ «Ἀπουλικὴ ἢ Ἰσπανικὴ», αἵτινες ὑφίστανται καὶ λειτουργοῦνται μέχρι σήμερον.

Ἡ κατάστασις τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἑβραίων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἦτο μὲν οἰκτρὰ καὶ ἀξιοδάκρυτος, οὐχὶ ὅμως καὶ τοσοῦτον, ὅσον ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, ὅπου ἡ μισαλλοδοξία κορυφωθείσα, ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ταλαιπώρους Ἑβραίους φοβερὰ μαρτύρια.

Πλείστα διατάγματα ὑπὲρ τῶν Ἑβραίων ἐξεδόθησαν ἀπὸ καιροῦ εἰς

καιρόν· ὁ αὐθέντης Ταράντου καὶ ἡγεμὼν Κερκύρας Φίλιππος καὶ ἡ συμβία αὐτοῦ Αἰκατερίνη ἐξέδωκαν τοιαῦτα τὸ 1317 καὶ τὸ 1324, ἀργότερον ὁ ἡγεμὼν Ροβέρτος καὶ ἡ χήρα αὐτοῦ Μαρία (Bourbon) τὸ 1364, ὡσαύτως ὁ Φίλιππος Β'. τὸ 1370—τέλος δὲ καὶ ἡ Ἰωάννα d' Angou.

Τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου περιελθουσὼν εἰς τοὺς Ἀνδηγανούς, Βασιλεῖς τῆς Νεαπόλεως, ἀπενεμήθησαν δαφιλῇ προνόμια τοῖς Κερκυραίοις σὺν τοῖς Ἑβραίοις καὶ ἐπὶ τέλους ἐπὶ Ἑνετοκρατίας (1386) οἱ Ἰουδαῖοι ἀπῆλυσαν σχετικῆς δ, καιοσύνης καὶ ἡσυχίας καὶ πλείστων ὧσων προνομίων, ὑπὸ τὴν συνετήν καὶ σώφρονα αὐτὴν Αὐθεντίαν καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν μελῶν τῶν πρεσβειῶν συναπεστέλλοντο ἐνίοτε καὶ Ἑβραῖοι (δὲ Σέμος) καὶ ἐν γένει ἐθεωροῦντο οὔτοι ὡς ἀνεγνωρισμένοι πολῖται.

Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὸ Ἐρρησοῦνι, τὸ σημερινὸ Καμπιέλλο τῆς Κερκύρας, ἀργότερον ὁμως μετόκησαν εἰς τὴν σημερινὴν Ἰουδαϊκὴν συνοικίαν, ἀφ' οὗ ἀπεφασίσθη παρὰ τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας ὁ τειχισμὸς καὶ ἡ ὁχύρωσις τῆς πόλεως.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἑβραίων κατὰ τινα ἐκθέσειν τοῦ Βαίλου Φοσκαρίνη (1558) ἀνῆρχετο εἰς 400, τὸ δὲ ἔτος 1760 (ἐκθέσις προνοητοῦ Γριμάνη) ὁ πληθυσμὸς αὐτῶν ἐλογίζετο εἰς 1171 ἄτομα.

Καὶ ἐδῶ ὀφείλω νὰ τονίσω ὅτι οἱ συνδημόται Ἰουδαῖοι εἰς τὰς δύο φοβεράς πολιορκίας τῆς Κερκύρας παρὰ τῶν Τούρκων (1537 καὶ 1716), διεκρίθησαν παντοιοτρόπως καὶ συνετέλεσαν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν ἀποκρουσὶν ἀμφοτέρων τῶν τρομερῶν τούτων ἐπιδρομῶν, καὶ μάλιστα ἀναφέρονται εὐφύμως τὰ ὀνόματα δύο ἐκ τῶν μᾶλλον ἀνδραγαθησάντων: τοῦ Μορδοχαὶ Μόρδου Μαυρογένους καὶ τοῦ Ἰσαὰκ Ἀβδελα, οἵτινες κατόπιν ἡμειφθησαν δεόντως παρὰ τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας ὡς προκύπτει τοῦτο ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ ἐκθέσεων.

Μετὰ τὴν ἔλευσιν τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων ἐν Κερκύρᾳ, οἱ Ἑβραῖοι ἀπῆλυσαν παντὸς ἀνεξαιρέτου πολιτικοῦ δικαιώματος καὶ ἐπὶ Ἀγγλικῆς Προστασίας ἐξηκολούθησαν, ἐννοεῖται, ἡ αὐτὴ πρὸς αὐτοὺς ἐλευθερία πολιτεία, ὁμως ὀφείλω νὰ προσθέσω ἐνταῦθα, ὅτι μόνον μετὰ τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος—ὅποτε ὁ Ἰουδαϊκὸς πληθυσμὸς εἶχε πολλαπλασιασθῇ—πᾶσα διάκρισις καὶ πᾶς φραγμὸς μεταξὺ πολιτῶν διαφόρων θρησκευμάτων κατηργήθη καὶ τέλος ἀνέκτησαν, δικαίως, οἱ Ἑβραῖοι πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ ἀνθρωπιστικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα.

Κ. ΠΑΛΑΤΙΑΝΟΣ

—ο—

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

Τὸ Β' Πανιόνιον Συνέδριον

Στις 26 — 27 Αὐγούστου, συνήλθε στὴν Ἰθάκην τὸ β'. Πανιόνιον Συνέδριον, ποὺ γιὰ διευκόλυνση τῶν ἐργασιῶν του διαίρεθῆκε σὲ τρία τμήματα, τὸ ἱστορικόν, τὸ φιλολογικόν καὶ τὸ ἐκπαιδευτικόν.

Οἱ ἀνακοινώσεις τοῦ ἱστορικοῦ τμήματος, ποὺ τίς ἐργασίες του διεύθυνε τὴ πρώτη μέρα ὁ κ. Μ. Λάσκαρης καὶ τὴ δευτέρη ὁ κ. Ρ. Λιβαθυνόπουλος, ἦταν οἱ πάρα κάτω.

Τοῦ κ. Ριχ. Λιβαθυνοπούλου (Κεφαλληνίας) πρῶν Ὑπουργοῦ «ἡ διὰδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Ἑπτάνησον». Τοῦ κ. Διον. Ζακυνθινοῦ (Κεφαλληνίας) διευθυντοῦ τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους «ἡ ὀργάνωσις τῶν Ἑπτανησιακῶν ἱστορικῶν μελετῶν». Ὁ κ. Ζακυνθινὸς ὑπέβαλε καὶ μιὰ πρότασι: Νὰ ἰδρυθῇ στὴν Ἀθήναι ἐξάρτημα τῆς Ἑταιρίας τῶν Ἑπτανησιακῶν μελετῶν. Τοῦ κ. Μ. Λάσκαρι (Κερκύρας) καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θρονικῆς «ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ Καποδίστρια». Τοῦ κ. Διον. Καλογεροπούλου (Ζακύνθου) διευθυντοῦ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς «Ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία τοῦ Λομβάρδου μετὰ τὸ Σαούλη γιὰ τὰ ἐθνικὰ ζητήματα τῆς Ἑπτανήσου». Τοῦ κ. Β. Μαρούδα (Ζακύνθου) Δικηγόρου «ὁ ξακύνδιος Καπετὰν Νικόλας Κεφαλᾶς καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις». Τοῦ κ. Πεταλά («Ἰθάκης») Προέδρου Κοινότητος Ἰθάκης «ἡ ὁμηρικὴ Ἰθάκη» καὶ «ἡ συμβολὴ τῆς Ἰθάκης στοὺς ἀπελευθερωτικὸς ἀγῶνες (1800—1930)». Τοῦ κ. Μακρῆ (Κερκύρας) Δικηγόρου «ἡ ἐλευθεροτυπία καὶ ἡ ἔνωσις τῆς Ἑπτανήσου». Τοῦ κ. Ἀριστ. Ἀρβανίτη (Λευκάδος) ἱατροῦ «ἡ καταγωγὴ τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Λευκάδος». Τοῦ κ. Σπύρου Γαλάτη («Ἰθάκης») «ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἰθάκης τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Δουλιχίου». Τοῦ κ. Γεω. Λεκατσᾶ («Ἰθάκης») Καθηγητοῦ «τὸ ἄντρο τῶν Νυμφῶν στὴν Ἰθάκην». Τοῦ κ. Νικολ. Λευθεριώτη (Κερκύρας) «ἡ ἐξέγερσι τῶν χωρικῶν Κερκύρας ἐπὶ Βενετίας». Τοῦ κ. Κ. Τριανταφύλλου Δικηγόρου «Πατρινοὶ πρόσφυγες στὰ Ἑπτάνησα». Τοῦ κ. Δημ. Μπούα (Κερκύρας) «ὁ Ἀντώνιος Δάνδολος καὶ ἡ ἔνωσις τῆς Ἑπτανήσου». Τοῦ κ. Εὐγ. Πολίτη (Κερκύρας) «ἡ διάδοσις τῶν ἐλαιοδένδρων στὴν Ἑπτάνησον καὶ στὴ Κρήτη ἐπὶ Βενετίας». Καὶ τοῦ κ. Δημ. Σταμπόγλη (Λευκάδος) «ὁ Σπ. Βλαντῆς καὶ τὸ ἔργο του».

Οἱ ἀνακοινώσεις τοῦ Φιλολογικοῦ τμήματος, ποὺ τὸ διεύθυνε τὸς ὁ κ. Μαρίνος Σιγούρος καὶ τὴν ἐπόμενη ὁ κ. Ἰωάν. Καραβίας, εἶναι οἱ πάρα κάτω.

Τῆς κ. Μαρτίνας Ἑπτανήσιας (Ζακύνθου) «Νικόλαος Ἐπισκοπόπουλος — Segur». Τῆς κ. Ἀθηνᾶς Ταρσούλη «Ἰσαβέλλα Θεοτόκη Ἀλμπρίτση καὶ Μαργαρίτα Ἀλβάνη Μηλιάτη». Τῆς κ. Αἰκατερ. Λειβαδά (Κεφαλληνίας) Καθηγητρίας «ποῖα κοσμητικὰ ἐπίθετα ἔδωκε ἡ ἀρχαιότητα στὴ Ἰθάκην». Τῆς κ. Εἰρ. Δεντρινοῦ: «Ἡ Κερκυραϊκὴ Σχολή». Τοῦ κ. Α. Μποτετζάγια: Τὸ Κερκυραϊκὸ Δημοτικὸ τραγοῦδι. Τῆς δεσποινίδος Ἀγάθης Νικοκάβουρα

Κερκύρας) Καθηγητρίας «Μαρία Πετριτίνη». Τοῦ κ. Ἰπ. Καραβία (Ἰθάκης) προέδρου Παρνασσῶ «Ἰθακήσιοι λόγιοι πρὸ τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως». Τοῦ κ. Κ. Σολδάτου (Κερκύρας) Προέδρου Β' Πανιωνίου Συνεδρίου «ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα στὴν Ἐπτάνησο» καὶ «ἐκθεσις τοῦ λόγδου Γκυλφορδ γὰρ τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας στὸ Ἰονικὸ Πανεπιστήμιο». Τοῦ κ. Διον. Καλογεροπούλου «Ἄν ὁ φιλόσοφος Πυθαγόρας μετέβη στὴν Ἰθάκη». Τοῦ κ. Φώτου Γιοφύλλη (Ἰθάκη) Δημοσιογράφου «ὁ Μπάϋρον στὴν Ἰθάκη». Τοῦ κ. Γ. Βαλέτα Καθηγητοῦ «ἡ Ὀδύσεια στὰ νεοελληνικά». Τοῦ κ. Ἀντ. Κόμη (Κερκύρας) Καθηγητοῦ «προσθήκες στὴ Σολωμικὴ βιβλιογραφία». Τοῦ κ. Κ. Παλατιανοῦ (Κερκύρας) Ἰατροῦ «ὁ Θερβαντὲς στὰ Ἰόνια νησιά (1571—1575)». Τοῦ κ. Ἀλκ. Προβατᾶ (Κερκύρας) «Ἀρ. Βαλαωρίτης καὶ Ι. Σταματέλλος». Τοῦ κ. Α. Ραφτοπούλου (Ἰθάκης) Καθηγητοῦ «οἱ διαπρέψαντες κατὰ τὴν ἸΘ' ἑκατοντ. Ἰθακήσιοι στὰ γράμματα καὶ στὴν πολιτικὴν». Καὶ τοῦ κ. Σπ. Στάθη (Κυθήρων) Γυμνασιάρχου «οἱ θεατρικὲς παραστάσεις στὰ Κύθηρα ἀπὸ ἑκατονταετίας».

Τὸ ἐκπαιδευτικὸν καὶ θετικὸν ἐπιστημῶν τμήμα δὲν ὑστέρησε καθόλου τῶν ἄλλων δύο. Τὶς ἐργασίαι τοῦ διεύθυναν, οἱ κ. κ. Ἀντ. Μάτεσις καὶ Παναγ. Γιωτόπουλος. Οἱ ἀνακοινώσεις τοῦ εἶναι :

Τοῦ κ. Ἀντ. Μάτεσι (Ζακύνθου) Δικηγόρου «περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν εἰρηναρχῶν ἐπὶ Βενετίας». Τοῦ κ. Παναγ. Γιωτοπούλου (Κερκύρας) πρώην καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν «περὶ τῶν ποινικῶν κωδίκων τῶν Ἰονίων νήσων ἐπὶ Ἀγγλικῆς Προστασίας». Τοῦ κ. Ζέππου Παναγ. (Κερκύρας) Ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν «ἡ σημασία τοῦ Ἰονίου Πολιτικοῦ κώδικος ὡς τοπικοῦ δικαίου». Τοῦ κ. Νικολάου Κοκκίδη (Κερκύρας) ἀντιστρατήγου «Γεωγραφία καὶ χάρτες τῆς Ἑλλάδος». Τοῦ κ. Τάκη Γαλάτη (Ἰθάκης) «ἡ ἀνάγκη ἰδρύσεως σχολῶν λαοῦ στὴν Ἐπτάνησο». Τοῦ κ. Ἀριστ. Ἀρβανίτη «ἡ χρησιμότητα ἐνὸς ἀνώτερου ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος σὲ μὴ πόλιν τῆς Ἐπτανήσου» καὶ τοῦ κ. Εὐαγγέλου Ζαβιταϊάνου (Ἰθάκης) «ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις στὴν Ἰθάκη ἀπὸ τῆς Βενετίας μέχρι σήμερα».

Τὴν τελευταία μέρα, συνήλθε ἡ γενικὴ συνέλευσις τοῦ Πανιωνίου, ποῦ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὰ τρία τμήματα. Ἐγίναν καὶ ἐνδιαφέροντες ἀνακοινώσεις ὅπως τοῦ κ. Σολδάτου, γὰρ τῇ μετακομιδῇ τῶν δατῶν τοῦ Ζακυνθινοῦ ποιητῆ Ἀνδρέα Κάλβου στὴν πατρίδα του, ποῦ τώρα βρίσκονται θαμμένα στὸ Ράουθ τῆς Ἀγγλίας, καθὼς καὶ τοῦ κ. Ἰπ. Καραβία ποῦ ἐπρότεινε νὰ στηθῇ ἀνδριάς τοῦ Κάλβου σὲ περίβλεπτο μέρος τῆς πρωτεύουσας.

Ὁ κ. Πεταλᾶς ὑποβάλλει προτάσεις γὰρ τὴν Ἰθάκη, τίς περισσότερας τῶν ὁποίων ὑποσχέθηκε νὰ ἐπιλύσῃ ὁ κ. Μπουρμπούλης, ἐπιστρέφοντας στὴν Ἀθήνα. Ὁ κ. Στάθης προτείνει τὴν ἐπανίδρυσιν τῆς Μητροπόλεως Κυθήρων.

Στὸ τέλος ἀφοῦ ἀναφέρθηκαν οἱ ἀνακοινώσεις τῶν συνέδρων ἐκείνων ποῦ δὲν παραβρεθήκανε στὸ συνέδριον, ὁ κ. Σολδάτος κήρυξε τὴ λήξιν τοῦ Β' Πανιωνίου καὶ τὴ σύγκλησιν τοῦ Γ', σὲ πόλιν τῶν Ἐπτανήσων ποῦ θὰ ὀρίσῃ προσεχῶς ἡ Ἐταιρία τῶν Ἐπτανησιακῶν Μελετῶν.

Σπουδαία ἐστὶν ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Σολδάτου γὰρ τὴν ἰδρύσιν Ἰνστιτούτου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν στὴν Κέρκυρα, Πρόκειται γὰρ ἓνα εἶδος θερινοῦ Πανεπιστημίου ποῦ στὴν Εὐρώπῃ μὲν τὰ παρόμοιά του ἀφθονοῦν, ἀλλὰ στὴν Ἑλλάδα οὔτε καν ἰδεᾶν ἴσως ἔχουν. Εἶναι εὐτύχημα ποῦ ἀπὸ τὰ Ἐπτάνησα θὰ διαδοθῇ λοιπὸν καὶ τὸ εἶδος

αὐτοῦ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Γιατὶ ὀρισμένως τὸ παράδειγμα τῆς Κερκύρας θὰ τὸ ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλες πόλεις.

Ἀπὸ τὸ ἐρχόμενο Καλοκαίρι θὰ δοθῇ σειρά διαλέξεων, θὰ διδάσκονται ἐκεῖ Ἱστορία, Ἀρχαιολογία, Λογοτεχνία, Λαογραφία, Ἱστορία τῆς Τέχνης καὶ τῆς Ἐπιστήμης στὴν Ἐπτάνησο. Σ' ἄλλο τμήμα θὰ δίδονται μαθήματα ποῦ θὰ ἀφοροῦν τὴν ἔρευνα τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ. Θὰ διδάσκουν Ἐπτανήσιοι διανοούμενοι. Τὸ Ἰνστιτούτον θὰ στεγάζεται εἰς τὸ οἶκον τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, ἔχει δὲ ἐξασφαλίσει τὴν ἡθικὴν καὶ ὑλικὴν ἐνίσχυσιν τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως.

Συνέχεια τῶν φιλολογικῶν συζητήσεων τοῦ Συνεδρίου, μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῶν καὶ οἱ προπώσεις ποῦ γίναν στὰ δύο ἐπίσημα γεύματα ποῦ προσέφεραν ἡ Κοινότης τῆς Ἰθάκης στοὺς φιλοξενουμένους τῆς Συνέδρου.

Καὶ τοῦτο, ὀφείλεται στὴν κατεύθυνση ποῦ δώσαν ὁ Ὑπουργὸς κ. Κ. Μπουρμπούλης μὲ τὴ δική του. Μελετημένος βαθεῖα στὰ τῆς Ἐπτανήσου, ἔκανε μὴ θαυμάσια πρόποσι, ἀπὸ τὴν ὁποία ξεχωρίζομε τὸν πραγματικὸν ποιητικὸν καὶ ὠραῖον χορευτικὸν τοῦ στὰ Νησιά τοῦ Ἰονίου :

... Ἦτανε πραγματικὰ εὐτύχημα ἡ ἰδέα νὰ μαζευθῇ ἐδῶ ὁ ἀνὴρ τοῦ πολιτισμοῦ κόσμου, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν Κέρκυραν, ποῦ κρατεῖ ψηλὰ τὸν ἐθνισμὸν μὲ ζήλον. Εἶχα τὴν εὐκαρίστησιν νὰ τὸ δῶ ἀπὸ κοντά. Δὲν τὸν ἐθνισμὸν μὲ ζήλον. Εἶχα τὴν εὐκαρίστησιν νὰ τὸ δῶ ἀπὸ κοντά. Δὲν μπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς Παξοὺς, πόσο ὠκεανοὶ φιλοπατρίας, πόσο ὠκεανοὶ ἔθνισμοῦ ὑπάρχουν καὶ πόσο στενὰ εἶναι συνδεδεμένοι μὲ τὴν γῆν Ἑλλάδα. Καὶ ἐρχόμαστε παρὰ κάτω, εἰς τὴν ὑπερῆφανον καὶ ἀρρενωπὴν Λευκάδα, ποῦ καὶ αὐτὴ μέσα εἰς τὸ Πάνθεον τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων μας ἔδωσε Λευκαδίτες ποῦ ἀποτελοῦν ἀληθινὸ καύχημα. Κατεβαίνομεν εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ἀλλ' αὐτὴν τὴν παραλείπω γιατί εἰμαι Κεφαλονίτης, καὶ ἐρχόμαστε εἰς τὴν μυροβόλο Ζάκυνθο, ποῦ μαζί μὲ τὰ λουλούδια τῆς προσέφερε πολλὰ εἰς τὴν ποίησιν, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ Σολωμὸ καὶ τόσοις ἄλλοις γὰρ νὰ κρατήσουν ψηλὰ τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος καὶ τοῦ ἔθνισμοῦ. Πᾶμε παρακάτω, εἰς τὰ μακροσμένα Κύθηρα ποῦ μοιάζουν σὰν ξενητεμένο παιδί μιανῆς μάνας διότι πραγματικὰ ἐκεῖ κάτω ποῦ βρίσκεται εἶναι πολὺ ξενιτεμένο.

Ὁ κ. Μπουρμπούλης μὲ πραγματικὸν ἐνδιαφέρον καὶ στοργή, παρακολουθοῦσεν ὅλες τίς ἐργασίας τοῦ Συνεδρίου.

Καὶ ὁ δικηγόρος κ. Θ. Μακρῆς εἶπε μὴ ἐμπνευσμένη πρόποσι, γεμάτη πολυμάθεια καὶ ἐπτανησιακὸν ἐνθουσιασμό.

Β. Χ. Μ.

— Λόγφ ἀσθενείας τοῦ Λευθυντοῦ τῆς «Ἰονίου Ἀνθολογίας» κ. Σπύρου Μινώτου «Πνευματικὴ Ζωή» καὶ Βιβλιογραφία ἀναβάλλονται διὰ τὸ προσεχὲς φύλλον.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

—Εἰς τὴν «*Νέαν Ἑστία*»—(1 καὶ 15 Ἰουνίου) μελέτη διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Σολωμοῦ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ κ. Λίνου Πολίτη, ὑποστηρίζοντος τὴν πανομοιότυπον ἔκδοσιν τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ. Στὸ τεῦχος 15 Ἰουλίου ἀπάντησις τοῦ κ. Φ. Μιχαλοπούλου εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Πολίτη. Στὸ τεῦχος 1 Ἰουλίου ὁ κ. Βουτιερίδης ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ «Πόρφυρα», ὁ ποιητὴς γράφει «χαροποιέται» καὶ ὄχι «χαροκοπιέται», ὅπως ἐσφαλμένως ἀνέγνωσεν ὁ Πολυλάς. Ἀπὸ τοῦ τεύχους τῆς 15 Ἰουλίου δημοσιεύεται εἰς συνεχείας ἱστορικὸν διήγημα τοῦ Ferd. Gregorovius. «Ἐνα εἰδύλλιον τοῦ Ἰονίου», κατὰ μετάφρασιν τοῦ κ. Ε. Σωτηρακοπούλου.

—Εἰς τὸ τεῦχος 1ης Αὐγούστου ὁ κ. Πρεβελάκης, Διευθυντὴς Καλῶν Τεχνῶν, ἐδημοσίευσεν ἄρθρον γιὰ τὴν «Ἑλληνικὴ Τέχνη στὴν Ἐκθεσὶ τῆς Βενετίας».

—Εἰς τὰ «*Νέα Γράμματα*» — (Τεῦχος 6ον—7ον) ποίημα τοῦ Ἀγγέλου Σικελιανοῦ ἢ «Μήτηρ Θεοῦ» καὶ ἐκτενὴς ἀνάλυσις αὐτοῦ ὡς καὶ μελέτη διὰ τὸν λυρισμὸν τοῦ ποιητοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Θεοδώρου Ξύδη.

—Εἰς τὸ «*Ξεκίνημα*» Ζακύνθου—(Ἀπρίλιος) ὁ καθηγητὴς κ. Φ. Ποντάνι διαπιστώνει τὰ κοινὰ σημεῖα διὰ τὴν ἐξύμνησιν τῆς Ζακύνθου εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Φωσκόλου. Ἐπίσης ἄρθρον τοῦ κ. Α. Ζώη «Ποῦ ἐμαθήτευσεν ὁ Π. Δοξαράς» καὶ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Δ. Ρώμα σχετικῶς μὲ ἄρθρον τοῦ κ. Δάση διὰ τὸν Τερτσέτην.

—Εἰς τὴν «*Καθημερινή*» (26 Ἰουνίου) σειρὰ ἄρθρων κ. Ἀλ. Λιδωρικὴ διὰ τὴν Κέρκυραν, «Καλβικά» τοῦ κ. Φορτούνιο.

—Εἰς τὸ φύλλον 4 Σεπτεμβρίου: Ἰθάκη, ἐντυπώσεις τῆς κ. Μαριέτας Ἑπτανήσιας ἀπὸ τὸ β' Πανιόνιον Συνέδριον.

—Εἰς τὸ τεῦχος Ἰουλίου τοῦ Ἱταλο-ελληνικοῦ Περιοδικοῦ «*Ὀλυμπος*» διήγημα τῆς κ. Μαρ. Ἑπτανήσιας: Καλοὶ καὶ κακοὶ ἄνθρωποι.

—Εἰς τὴν «*Ἑλληνικὴν Ἐπιθεώρησιν*» (Ἰούνιος) «Ὁ Κάλβος καὶ αἱ παραδόσεις του εἰς τὴν Ἀγγλίαν» τοῦ κ. Γ. Ζώρα.

—Εἰς τὴν «*Πρόδοτον*» Ζακύνθου (22 Ἰουλίου) «Προκήρυξις Διοικήσεως Ζακύνθου κατὰ τὸ 1800» τοῦ Α. Ζώη.

—Εἰς τὸ περιοδικὸν «*Α.Ο.Α.Ο.*» (8 Ἰουνίου) κριτικὴ τοῦ κ. Κλ. Παράσχου διὰ τὸ Λεύκωμα Μαβίλη τῆς «Ἰονίου Ἀνθολογίας».

—Εἰς τὴν «*Ἀκρόπολιν*» σειρὰ ἐντυπώσεων ἀπὸ τὴν Ζάκυνθον τοῦ κ. Σ. Γεράνη.

—Εἰς τὸ «*Ἑλ. Βῆμα*» εὐμενὴς κριτικὴ διὰ τὸν Μαβίλην τῆς «Ἰονίου Ἀνθολογίας» ἀπὸ τὸν κ. Μιχ. Ροδάν.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ι ΔΡΥΘΕΙΣΑ ΤΩ 1841

Κεφάλαια Μετοχικὰ καὶ Ἀποθεματικὰ

Δραχμαὶ 1,205,000,000.—

Καταθέσεις(τῇ 30 Ἰουνίου 1938) » 10.471,000,000.—

Κεντρικὸν Κατάστημα ἐν Ἀθήναις

Ὑποκαταστήματα καὶ Πρακτορεῖα εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα

Ἀνταποκριταὶ εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ἡ Ἑθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος ἐκτελεῖ πάσης φύσεως τραπεζικὰς ἐργασίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ὑπὸ ἐξαίρετικῶς συμφέροντος ὅρους. Δέχεται καταθέσεις (εἰς πρώτην ζήτησιν, ἐπὶ προθεσίᾳ καὶ ταμιευτηρίου) μελίων εὐνοϊκὰ ἐπιτόκια.

HELLENIC BANK TRUST COMPANY

NEW YORK: 139 WILLIAM STREET

Ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, συμφώνως μὲ τοὺς νόμους τῆς Πολιτείας τῆς Νέας Ὑόρκης, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐν Ἀμερικῇ Ἑλλήνων.

Κεφάλαια ὁλοσχερῶς καταβεβλημένα Δολ. 1.350.000.—

**ΟΧΙ ΨΗΓΜΑΤΑ, ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΝΑ ΕΠΙΦΕΡΟΥΝ
ΑΛΛΟΙΩΣΙΝ ΚΑΙ ΝΑ ΚΑΤΑΣΤΡΕΦΟΥΝ
ΤΟ ΣΜΑΤΟ ΤΩΝ ΟΔΟΝΤΩΝ**

Οδοντόκρεμες, έμπεριέχουσai ψήγματα ή άλλα παρόμοια σκληρά συστατικά είναι καταστρεπτικά για τὰ σμάλτα τών δδόντων. Η ΚΟΛΥΝΟΣ δέν περιέχει γρανίτην, είναι δέ εύχάρ- στη κατά την διάρκεια μίαν μικράν ποσότητα ΚΟΛΥΝΟΣ σας τ' άνωτέρω. Επιδέσσετε και γυαλίσατε ένα δξειδωμένον έπί ένός καθαρού ύφάσματος ότι ή ΚΟΛΥΝΟΣ καθαρίζει και γυαλίζει την έπιφάνειά του χωρίς ν' αλλοιώνη, ακριβώς όπως κα- θαρίζει και γυαλίζει τούς δδόντας, χωρίς νά προκαλή την πα- ραμικροτέραν καταστροφήν εις τó σμάλτο των.

ΛΑΜΠΡΥΝΑΤΕ ΤΟ ΧΑΜΟΓΕΛΟ ΣΑΣ ΜΕ "ΚΟΛΥΝΟΣ,"

ΓΕΝ. ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ

ΚΟΛΥΝΟΣ
Η ΑΝΤΙΣΗΠΤΙΚΗ
ΟΔΟΝΤΟΚΡΕΜΑ

ΜΩΡΙΣ ΦΑΡΑΤΖΗ Α.Ε. ΑΘΗΝΑΙ